

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER
ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Meryem DOĞRUYOL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

Nevşehir

Temmuz, 2018

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER
ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Meryem DOĞRUYOL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

Nevşehir

Temmuz, 2018

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli görüşlerini benimle paylaşan Tez Danışmanım Sayın Doç Dr. Oğuz ÖCAL hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatımın her anında her konuda maddi ve manevi destekçim olan ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında da desteklerini esirgemeyen, beni büyük bir sabırla motive eden babam Yakup Doğruiol, annem Nuran Doğruiol ve kız kardeşlerim Kübra, Gizem, Döndü ve Bilge Doğruiol'a sonsuz teşekkürler.

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Meryem DOĞRUYOL

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Türkiye İle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Analizi” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

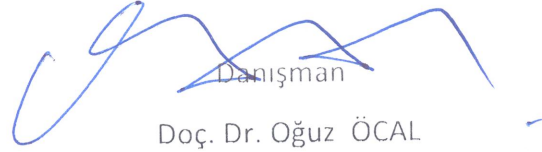
Tezi Hazırlayan

Meryem DOĞRUYOL

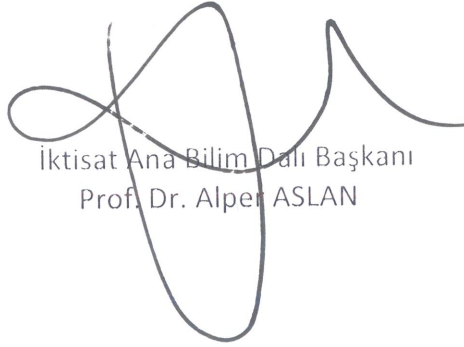

Danışman

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

İktisat Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Alper ASLAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL danışmanlığında Meryem DOĞRUYOL tarafından hazırlanan "Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Analizi" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

16/07/2018

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

Üye : Prof. Dr. Ferit İLMAZ

Üye : Prof. Dr. Alper ASLAK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 26.. /07.. /2018 tarih ve ..... sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

26/07/2018

Dr. Öğr. Üyesi Vedat AKTEPE
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE İLE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ

Meryem DOĞRUYOL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Temmuz 2018

Danışman: Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

ÖZET

Adam Smith ve David Ricardo gibi geleneksel iktisatçılar tarafından incelenen dış ticaret, her ülkenin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu malları ihraç ettiği, mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı malları ise diğer ülkelerden ithal ettiği şeklindeki Endüstriler Arası Ticaret'e (EAT) dayanmaktadır.

1950'li yıllardan sonra ise dış ticaretin, Geleneksel Dış Ticaret Teorileri ile açıklanamaması üzerine yeni teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerin en önemlilerinden biri Endüstri İçi Ticaret (EİT)'tir. Son yıllarda önemi artan Endüstri İçi Ticaret bağlamında tez çalışmamızın konusu, Türkiye ile Ekonomik İş Birliği Teşkilatına (ECO) üye olan ülkeler arasındaki Endüstri İçi Ticaret'in analizi olmuştur. Bu amaçla Türkiye ile Ekonomik İş Birliği Teşkilatı üyesi (Azerbaycan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Pakistan, Kırgızistan, Afganistan) ülkelerinin 1992-2016 yılları arasındaki dönemde yaptığı ticaret incelenmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Endüstri İçi Ticaret Kavramı, Endüstri İçi Ticaret'i Belirleyen Faktörler, Endüstri İçi Ticaret Teorileri ve Endüstri İçi Ticaret'in Ölçülmesi için geliştirilen endekslerin açıklaması yapılmıştır. İkinci bölümde Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'na dair genel bilgiler ile Türkiye ve Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'na üye olan diğer ülkeler arasındaki dış ticaretin gelişiminden bahsedilmiştir. Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Türkiye ile Ekonomik İş Birliği Teşkilatı üyesi ülkelerin Endüstri İçi Ticaret oranının analiz sonuçlarına ve yorumlamasına yer verilmiştir.

Çalışmamızdaki veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Dış Ticaret İstatistikleri'nden alınmıştır. 1992-2016 yılları arasındaki ithalat ve ihracat verilerinin SITC Rev3 sınıflamasına göre ele alındığı çalışmada, hesaplamalar standart Grubel-Lloyd endeksine göre yapılmıştır. Ayrıca Brülhart endeksi kullanılarak Marjinal Endüstri İçi Ticaret oranları hesaplanmıştır. Çalışma sonunda Türkiye'nin Ekonomik İş Birliği Teşkilatı üyesi olan ülkeler ile arasındaki Endüstri İçi Ticaret'in ele alınan mal gruplarında çok yüksek düzeylerde olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (ECO), Endüstri İçi Ticaret (EİT), Grubel-Lloyd Endeksi (G-L), Marjinal Endüstri İçi Ticaret (MEİT)

ANALYSIS OF DOMESTIC INDUSTRY TRADE BETWEEN TURKEY AND ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION MEMBER COUNTRIES

Meryem DOĞRUYOL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Economics, Master of Science, July 2018

Advisor: Assoc. Dr. Oğuz ÖCAL

ABSTRACT

Foreign trade, which is studied by traditional economists such as Adam Smith and David Ricardo, is based on Interindustry Trade (EAT), each country has exported merchandise with comparative advantage, while goods that do not have comparative advantage are imported from other countries.

After the 1950s, new theories were introduced because foreign trade cannot be explained by Traditional Foreign Trade Theories. One of the most important of these theories is the Industrial Trade (ECO). In the context of Intra Industry Trade which has increasing importance, the subject of the this thesis was analyzation of Domestic Industry trade between Turkey and Economic Cooperation Organization's (ECO) member countries. With this purpose the trade between Economic Cooperation Organization member countries (Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, Pakistan, Kyrgyzstan, Afghanistan) and Turkey was studied in the period of 1992 to 2016.

In the first part of thesis, explanation of the concept of in-industry trade, the factors determining the in-industry commerce, the theories of intra-industry trade and the indices developed for the measurement of in-industry commerce were made. In second part, general information about Organization for Economic Cooperation members' countries and development of foreign trade between Turkey and Economic Cooperation Organization was mentioned. In the third and the last part of thesis, the analysis result of foreign trade rate between Turkey and member countries of Economic Cooperation Organization and its comments has been included.

Data in our study has been taken from Turkey Statistical Institute (TURKSTAT) Foreign Trade Statistics. The study includes the imports and exports data's between the years 1992 and 2016 according to the SITC Rev3 classification, the calculations were made according to the standard Grubel-Lloyd index. Marginal industrial trade rates were also calculated using the Brühlhart index. At the end of the study, I was founded that Turkey's industries Intra Trade according to specified goods groups between Economic Cooperation Organization member countries was not so high level.

Keywords: Economic Cooperation Organization (ECO), Intra-Industry Trade (IIT), Grubel-Lloyd Index (G-L), Marginal Intra-Industry Trade (MIIT)

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iv
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	vi
TEŞEKKÜR	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
EKLER.....	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ VE ÖLÇÜMÜ

1.1. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ VE ÖLÇÜMÜ	4
1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	4
1.1.2. Endüstri İçi Ticaretin Ortaya Çıkışı	6
1.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
1.2.1. Endüstrinin Tanımı.....	9
1.2.2. Endüstri İçi Ticaretin Tanımı.....	9
1.2.3. Yatay ve Dikey Endüstri İçi Ticaretin Tanımı	10
1.2.4. Endüstri İçi Ticaret Ve Endüstriler Arası Ticaret Ayrımı.....	12
1.3. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	13
1.3.1. Ülkelere Özgü Faktörler.....	13
1.3.1.1. Kişi Başına Gelir Düzeyi	14
1.3.1.2. Coğrafi Yakınlıklar ve Ulaşım Maliyetleri.....	14
1.3.1.3. Ülkelerin Kültürel Özellikleri	15
1.3.1.4. Ekonomik Entegrasyonlar.....	16
1.3.2. Endüstriye Özgü Faktörler	18

1.3.2.1. Piyasa Büyüklükleri	18
1.3.2.2. Ölçek Ekonomileri.....	19
1.4. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ	21
1.4.1. Rekabetçi Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret	21
1.4.1.1. Neo- Hecksher Ohlin Endüstri İçi Ticaret Teorileri	23
1.4.1.2. Neo- Chamberlingil Endüstri İçi Ticaret Modelleri	24
1.4.1.3. Neo-Hotelling Endüstri İçi Ticaret Modelleri	25
1.4.2. Oligopolcü Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret.....	26
1.4.3. Ürün Çeşitlendirmesine Giden Firmalar, Çok Uluslu Şirketler Ve Endüstri İçi Ticaret 28	
1.5. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜLMESİ.....	30
1.5.1. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi İle İlgili Yaklaşımlar	30
1.5.1.1. Grubel Lloyd Endeksi.....	30
1.5.1.2. Balassa Endeksi	31
1.5.1.3. Aquino Endeksi.....	31
1.5.1.4. Greenaway- Milner Endeksi.....	32
1.5.2. Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi.....	33
1.5.2.1. Hamilton- Kniest Endeksi.....	34
1.5.2.2. Greenaway-Hine-Milner-Elliott Endeksi.....	34
1.5.2.3. Brühlhart Endeksi	36
1.5.2.4. Menon-Dixon Endeksi.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER İLE OLAN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

1.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Üyesi Olan Ülkeler	38
1.2. 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki İhracatın Gelişimi.....	39
1.3. 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki İthalatın Gelişimi.....	43
1.4. Endüstri İçi Ticarete Yönelik Literatür İncelemesi.....	47
1.4.1. Uluslararası Literatür.....	47
1.4.2. Ulusal Literatür	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ VE SONUÇLARI

1.1. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, PAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, TÜRKMENİSTAN, İRAN, TACİKİSTAN VE İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN ANALİZİ	58
1.1.1. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ.....	59
1.1.2. TÜRKİYE’NİN KAZAKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	63
1.1.3. TÜRKİYE’NİN KIRGIZİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	67
1.1.4. TÜRKİYE’NİN TACİKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	70
1.1.5. TÜRKİYE’NİN PAKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	74
1.1.6. TÜRKİYE’NİN ÖZBEKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	77
1.1.7. TÜRKİYE’NİN TÜRKMENİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ.....	80
1.1.8. TÜRKİYE’NİN AFGANİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	83
1.1.9. TÜRKİYE’NİN İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ	85
1.2. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, TACİKİSTAN, PAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, TÜRKMENİSTAN, AFGANİSTAN VE İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE MARJİNAL ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	88
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	95
EKLER.....	104

KISALTMALAR

X	: İhracat
M	: İthalat
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EİT	: Endüstri İçi Ticaret
EAT	: Endüstriler Arası Ticaret
YEİT	: Yatay Endüstri İçi Ticaret
DEİT	: Dikey Endüstri İçi Ticaret
MEİT	: Marjinal Endüstri İçi Ticaret
G-L	: Grubel Lloyd Endeksi
H-O	: Hecksher-Ohlin Modeli
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
SITC	: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
s.	: Sayfa
Bkz.	: Bakınız
Akt.	: Aktaran
\$	: Dolar

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1: 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Toplam İhracat.....	39
Tablo 2.2: 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Toplam İthalat.....	43
Tablo 3.1: Türkiye'nin Endüstri İçi Ticaretinin Ölçülmesine Yönelik Yapılan Bazı Çalışmaların Özeti.....	57
Tablo 3.2: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Azerbaycan İle Endüstri İçi Ticareti	59
Tablo 3.3: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Kazakistan İle Endüstri İçi Ticareti	63
Tablo 3.4: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Kırgızistan İle Endüstri İçi Ticareti.....	67
Tablo 3.5: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Tacikistan İle Endüstri İçi Ticareti	70
Tablo 3.6: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Pakistan İle Endüstri İçi Ticareti	74
Tablo 3.7: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Özbekistan İle Endüstri İçi Ticareti	77
Tablo 3.8: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Türkmenistan İle Endüstri İçi Ticareti	80
Tablo 3.9: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Afganistan İle Endüstri İçi Ticareti	83
Tablo 3.10: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin İran İle Endüstri İçi Ticareti	85

EKLER

EK- 1: SITC 1 ve 2 Basamak Düzeylerindeki Ürün Grubu (Endüstri) Tanımları	104
EK- 2: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye-Azerbaycan Marjinal Endüstri İçi Ticareti.....	105
EK- 3: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye-Kazakistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti	106
EK- 4: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- Kırgızistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti	107
EK- 5: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- Tacikistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti	107
EK- 6: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye-Pakistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti..	108
EK- 7: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- Özbekistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti.....	108
EK- 8: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- Türkmenistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti.....	109
EK-9: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- Afganistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti	109
EK- 10: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- İran Marjinal Endüstri İçi Ticareti.....	110
EK- 11: (1992-2016) Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti.....	111
EK- 12: (1992-2016) Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti.....	112
EK- 13: (1992-2016) Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti	113
EK- 14: (1992-2016) Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti.....	114
EK- 15: (1992-2016) Türkiye-Pakistan Dış Ticareti.....	115
EK- 16: (1992-2016) Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti.....	116
EK- 17: (1992-2016) Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti	117
EK- 18: (1992-2016) Türkiye-Afganistan Dış Ticareti	118
EK- 19: (1992-2016) Türkiye-İran Dış Ticareti	119

GİRİŞ

Hızla gelişen teknoloji ve ortaya çıkan yenilikler kapsamında insanların ve ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimleri de önemli derecede değişiklikler göstermeye başlamıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan “yeni dünya düzeni”nde birçok sosyo-ekonomik yapı iç içe girmiş ve bütünleşmiştir. (Uğur ve Uğur, 2014: 1)

Küreselleşmeye bağlı olarak ülkeler arasında sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda karşılıklı bir bağımlılık söz konusu olmaktadır. Her ülke, ürettiği malların ve sahip olduğu girdilerin bir kısmını başka ülkelere ihraç etmekte; aynı şekilde ihtiyaç duyduğu mal ve girdilerin bir kısmını da ithal etmektedir.

Bir ülkenin dış ticaretteki hacmi, bileşimi ve dış ticaretin yönünün belirlenmesine yönelik her türden müdahale ülkelerin dış ticaret politikasını oluşturmaktadır. Dış ticaretin yönü, farklı ülke ve ülke gruplarıyla yapılan ticareti kapsamaktadır. Bir ülkenin ticaretinin yalnızca tek bir ülke ile mi yoksa belirli ülkelerle mi yapıldığı, ticarete hangi ülke ya da ülkelerle yoğunlaşmanın olduğu gibi konuları barındırmaktadır. (Seymen, Bilici ve Şanlısoy,2009: 2)

Adam Smith, David Ricardo gibi klasik iktisatçılar dış ticareti geleneksel dış ticaret teorileri ile açıklamış ve Endüstriler Arası Ticaret üzerinde durmuşlardır. Bu teorilerde ülkeler yalnızca mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları malların ihracatını yapmalı, mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı malları ise ithal etmelidir. Bu durumda herhangi bir malın aynı anda hem ihracatının hem de ithalatının yapılması mümkün olmaktadır. Gelişmişlik seviyesi benzer olan ülkeler arasında ihracat ve ithalatın gerçekleşmesi önemli bir olgu olarak görülmüştür. Uluslararası ticaretin İkinci Dünya Savaşından sonra artış göstermesiyle birlikte geleneksel dış ticaret teorileri uluslararası ticareti

açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu yüzden ekonomistler tarafından yeni dış ticaret hipotezleri ortaya atılmaya başlamış ve bunlardan biri de Endüstri İçi Ticaret olmuştur. (Öcal,2004: 1)

Endüstri içi ticaret, rekabetçi bir endüstriyel yapının oluşturulması ve uluslararası ticari kazançların geliştirilmesi gibi ülkelerin refah düzeylerini doğrudan etkileyen unsurlara farklı bir bakış açısı getirdiğinden büyük bir öneme sahiptir.(Aydın,2008)

EİT, günümüz dış ticaretini açıklamaya yönelik teorilerden biridir. Özellikle ölçek ekonomileri, mal farklılaştırması, çok uluslu şirketlerin etkisi gibi faktörleri göz önünde bulundurduğundan Yeni Dış Ticaret Teorileri arasında ön plana çıkmaktadır. EİT, aynı mal grubuna giren fakat dış görünüş, kalite, performans, renk gibi farklılıkları barındıran eşanlı ithalat ve ihracata dayanan ticaret şeklidir.(Diken,2015) Bugün dünya ticaretinin yaklaşık%25'i EİT' ten oluşmaktadır. Bir ülkenin uluslararası ticarete açık olması, o ülkenin ulusal pazarını da etkileyerek daha rekabetçi hale gelmesine neden olmaktadır. EİT' in, endüstrileri daha etkili hale getirerek rasyonelleştirdiğini söylemek mümkündür. (Can,2011)

Araştırmamızın konusunu Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO) üyesi ülkeler arasındaki EİT oluşturmaktadır. Çalışmamızın önemi, Türkiye'nin ECO üyesi ülkeleri ile olan EİT' nin mal grupları ve ülkeler bazında detaylı bir şekilde incelenecek olmasıdır. Ayrıca yapılan literatür araştırmasında (ulusal literatürde), Türkiye ile ECO üyesi ülkeler arasındaki EİT analizini ve 25 yıllık dönemi kapsayan detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması çalışmamızın önemini artırmaktadır.

EİT'i ölçen çalışmalarda genellikle malların ekonomik özelliklerine göre belirlenen SITC (Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması) verileri kullanılmaktadır. (Küçüksakarya, 2016: 29) Bu sınıflandırmada ürünler bazı derneştirme düzeylerine yani Digit numaralarına göre gösterilmektedir. En yüksek derneştirme düzeyi 1 Digit düzeyi olmakla birlikte 2. 3. 4. ve 5. Digit düzeyleri artan derneştirme düzeylerini göstermektedir. (Deviren,2003: 109) Çalışmamızda, Türkiye'nin diğer ECO ülkeleri ile

yapmış olduğu EİT, 1992-2016 arasındaki 25 yıllık dönemi kapsayacak şekilde SITC Rev3 Düzey1 sınıflamasına göre TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri'nden alınacak yıllık ithalat ve ihracat verileri doğrultusunda analiz edilecektir.

Çalışmamızdaki amaç, Türkiye ile ECO üyesi ülkeler arasındaki EİT'in analizinin Grubel-Lloyd Endeksi ile hesaplanarak ülkemizle teşkilata üye diğer ülkeler arasında EİT'in var olup olmadığını belirlemektir. Analizin sonuçlarına göre EİT'in hangi ülkede ne düzeyde olduğu ve geliştirileceği/kısıtlanacağı belirlenecektir. Ayrıca Brülhart A Endeksi kullanılarak Marjinal Endüstri İçi Ticaret analizi yapılacaktır. Yapılan her iki analizin karşılaştırmasına da ayrıca yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ VE ÖLÇÜMÜ

1.1. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ VE ÖLÇÜMÜ

1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Dış Ticaret; ülkeler arasında uluslararası mal (görünür ticaret), hizmet (görünmez ticaret) ve yatırım gelir-giderlerini kapsayan alım satım anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, ülkeler arasında gerçekleşen dış alımı (ithalat) ve dış satımı (ihracat) ifade etmektedir. (Utkulu ve Aydemir,2008: 2)

Ticaretten elde edilecek kazançlar ve ülkelerin refah artışları üzerine yapılan yorumların temeli iktisadın kurucusu kabul edilen A. Smith'e dayanmaktadır. A. Smith, toplu iğne üretimini ele almış ve büyük piyasalarda gerçekleşecek iş bölümü ve uzmanlaşma ile ülkelerin üretim ve verimlilik artışı yakalayacağını ifade etmiştir. A. Smith, üretiminde uzmanlaşmış olan ürünler üzerinde iş bölümünün olabileceğini ve bu sayede de yapılan uluslararası ticaretin ülkelere yararlı olacağı sonucuna ulaşmıştır. (Saçık Yapar,2009: 166)

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin temelini "Ulusların Zenginliği" adlı eseriyle ortaya atan A. Smith uluslararası ticaretin gelişimini bireylerin rasyonel davrandığı, devlet müdahalesinin olmadığı ve görünmez el olarak adlandırılan bir fiyat mekanizmasının olduğu varsayımlarına dayandırmıştır. Bu varsayımlar çerçevesinde dış ticareti ve ticareti yapılan mallardaki uzmanlaşmayı "Mutlak Üstünlükler Teorisi" ile açıklamıştır. (Yüksel ve Saridoğan,2011: 200;) Teoriye göre ülkelere biri daha düşük maliyetle

ürettiği mal/hizmette uzmanlaşmalı ve satmalı, diğer ülkenin kendisine göre ucuza ürettiği malı ise satın almalıdır. Böylece, yapılan dış ticarete ülke kaynakları optimal düzeyde kullanılmış ve ülkelerin üretim imkanlarının artmasına katkı sağlanmış olacaktır. (Yılmaz,2010: 21) Fakat A. Smith'in iki ülke ve iki mal açısından kurguladığı bu teori, ülkelerin birden fazla üründe maliyet avantajı yakalaması durumunda dış ticaretin nasıl gerçekleştirileceğine dair net bir sonuca götürememektedir. Bu sebeple A. Smith'in teorisinin üzerine Ricardo "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi"ni geliştirmiştir. (Yüksel ve Sarıdoğan,2011: 200) Ricardo'ya göre dış ticareti açıklamada mutlak üstünlükleri kullanmak teorisinin kapsamını daraltmaktadır. Dış ticarete önemli olan, bazı malları ülkelerin ucuza üretmelerindeki mutlak üstünlükleri değil bu üstünlüklerinin derecesidir. (Özel,2012: 3) Dış ticaretin temelini karşılaştırmalı maliyet avantajına göre değerlendiren Ricardo'ya göre, bir ülke diğer ülkeye göre, birden fazla malın üretiminde üstünlüğe sahipse ve bu mallardan hangisini görece olarak daha az maliyetle üretiyorsa o malda uzmanlaşmalıdır. (Yüksel ve Sarıdoğan,2011: 200) Yani, bir ülke düşük maliyetle ürettiği ürünlerde uzmanlaşmalı ve o ürünü ihraç etmeli, maliyet açısından görece daha pahalı üretebildiği ürünleri ise ithal etmelidir. (Bedir,2009: 88)

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında üretimin sadece emek faktörüne bağlı olduğu, iki malın üretildiği, iki ülkeli modelde dış ticaretin getirisi, satılacak(ihracat) malı üretmek için gereken emek miktarıyla dışarıdan satın alınacak(ithalat) malın yurt içinde üretimi sırasında gerekli olan emek miktarının karşılaştırılmasıyla belirlenmelidir. Bu karşılaştırmaya göre bir ülkenin satın almayı düşündüğü malın üretiminde katlanılan emek miktarı/maliyetinin kendi ülkesinde üretilmesi durumunda katlanacağı emek miktarı/maliyetinden düşük olmalıdır. (Erün,2010: 71)

Ricardo'nun ardından geleneksel dış ticaretin gelişimine katkıda bulunan iktisatçı "Faktör Donatımı Teorisi"yle Eli Hecksher olmuştur. Hecksher'in öğrencisi olan Bertil Ohlin'in teoriye yaptığı katkılarla birlikte Hecksher- Ohlin Teorisi olarak yaygınlaşan "Faktör Donatımı Teorisi" ne göre bir ülkenin uzmanlaşması gereken malların belirleyicisi o ülkenin hangi üretim faktöründe zengin olduğuyla ölçülmelidir.

Yani bir ülke hangi üretim faktöründe zenginse yoğun olarak o üretim faktörünü gerekli kılan malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bu durumda mallar daha ucuza üretilecek olup karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. (Can,2011: 5)

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin, üretimi sadece homojen olan emek faktörüne, üretim maliyetini de emeğin miktarına bağlamasına rağmen Neo-klasik iktisatçılar bir diğer üretim faktörünün sermaye olduğunu ve maliyet unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunarak bunu “fırsat maliyeti¹” kavramı ile açıklamışlardır. Neo-klasik iktisatçıların katkıları doğrultusunda ülkeler arasındaki refah ve verim farklılıklarını “faktör donatımı teorisi” çerçevesinde iki ülkeli, emek ve sermaye ağırlıklı olarak açıklayan teoriler geliştirilmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayi mallarının ticaretindeki artış, ülkelerin faktör yoğunluğuna bağlı olarak bazı sektörlerde uzmanlaşması gerektiği beklentilerini karşılayamamıştır. Sermaye zengini ülkelerin emek yoğun mallarını, emek zengini ülkelerin ise sermaye yoğun mallarının ticaretini yapmaları konunun yeniden incelenmesini gerekli kılmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan dönüşüm, geleneksel dış ticaretin kalıplarını aşarak benzer faktör donanımına, benzer gelişmişlik seviyesi ve teknolojiye sahip ülkeler arasında ticaretin yoğunlaşabileceğini göstermiştir. (Şentürk,2014/2: 208; Şentürk ve Kösekahyaoglu,2015: 171)

1.1.2. Endüstri İçi Ticaretin Ortaya Çıkışı

1960’lı yıllara kadar dış ticaret, A. Smith’in “Mutlak Üstünlükler Teorisi”, Ricardo’nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” ve Heckscher-Ohlin’in “Faktör Donatımı Teorisi” çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Heckscher-Ohlin modeli temel alındığında, daha öncesi ve sonrasında geliştirilmiş olan ve kısaca Geleneksel Dış Ticaret Teorileri olarak bilinen teorilerin tamamında Endüstriler Arası Ticareti açıklamaya çalışıldığı görülmüştür. (Yergin, Mercan ve Yılmaz,2014: 368; Şentürk,2014/2:209) Geleneksel

---

¹Fırsat maliyeti; “Bir malın fırsat maliyeti, o malın üretimini bir birim arttırmak için gereken kaynakları serbest bırakmak üzere, başka bir malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktara eşittir.” Erdoğan, Uluslararası İktisat, <http://www.yunusemreerdogan.com>, Erişim Tarihi: 18.12.2017 Haberler, “malların değerini ölçmede, fırsat maliyeti kavramını kullanarak, emek-değer kuramını devre dışı bırakmıştır.” (Haberler, 1933: 177)

Dış Ticaret Teorilerinden biri olan “Faktör Donanımı Teorisi” ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin fazlalığını o ülkelerin birbirlerine olan benzerliğinin az olmasına göre değerlendirmiştir. Ülkeler arasındaki ticaretin fazla olması için benzerliğin az olması gerektiği ifade edilmiştir. (Özkaya,2010: 137) Heckscher-Ohlin Teorisinin paradoksu olarak bilinen Leontief Paradoksu², geleneksel teorilerin geçerliliğini tartışmalı konuma getirmiş, dolayısıyla birçok ampirik ve teorik çalışmaların yapılmasına ve yeni teorilerin gelişmesine yol açmıştır. (Yergin, Mercan ve Yılmaz,2014: 368; Şentürk,2014/2: 209)

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin temel özelliği olan tam rekabet piyasasının varlığı ve ölçeğe göre sabit getiri, 1970’li yılların sonunda yerini yeni dış ticaret teorilerine bırakmıştır. Yeni Dış Ticaret Teorilerinin ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasasının varlığına dair varsayımları, dış ticaretin nedenleri, dış ticaretten elde edilen kazançlar, uluslararası uzmanlaşma ve korumacı politikalar gibi bazı sorunların cevabını bulmada katkı sağlamış ve dış ticaretin yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. (Akkoyunlu,1996: 71)

Literatürde Yeni Dış Ticaret Teorileri adı altında geliştirilen teorilerden biri, temelini Krugman’ın attığı Endüstri İçi Ticaret’tir. (Rivera-Batiz ve Oliva,2003; Martin ve Sunley’den Aktaran Kaya,2003: 73). “Yeni Dış Ticaret Teorileri” ismi etrafında geliştirilen birçok teori, aslında Endüstri İçi Ticaret ekseninde yapılan çalışmalardır. (Yergin, Mercan ve Yılmaz,2014: 368)

---

²Leontief tarafından Amerika’da 1947 verileriyle yapılan çalışmaya göre, değeri bir milyon dolar olan ihracat malı üretmek amacıyla ihtiyaç duyulan emek, ithal edilecek aynı değerdeki mal üretimi için gerekli olan emekten daha fazla, sermaye ise daha azdır. Bu durumda sermaye yoğun mallar ithal, emek yoğun mallar ise ihracat edilmektedir. Fakat, Amerika sermaye yönünden zengindir. Ve H-O modelinin tam tersine, emek yoğun malları ithal ederek sermaye yoğun malları ihracat etmesi gerekmektedir. (Tunç,2012: 6) Bu durum H-O teorisinin paradoksu olmuştur. Leontief’in bulunduğu bu çelişki, bir çok yönden eleştiriye uğramış olsa da Leontief bu durumu, ABD’nin emek verimliliği kapasitesiyle açıklamış olup ABD’de sermaye faktörünün daha yoğun olduğunu ve ABD’nin sermaye açısından yoğun olan malları ithal etmesinin H-O teorisine aykırı olduğunu keskinleştirmiştir. (Altay ve Şen,2009: 128)

Grubel Lloyd, Balassa ve Verdoorn gibi iktisatçılar da yapmış oldukları ampirik çalışmalarla EİT' i test etmişlerdir. Balassa, 1966 yılında yaptığı çalışmada Lawrence B. Krause'un bahsettiği varsayımlardan yola çıkarak EAT ile EİT' i karşılaştırmıştır. Bu varsayımlar; ülkeler tarafından birlik öncesinde uygulanan gümrük tarife oranlarının, Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET)'nda³ uygulanan gümrük tarife oranlarından ortalama olarak daha düşük olduğu ve firmalar tarafından üretilen ürünlerin miktarlarındaki artışın ortalama maliyetleri üzerinde önemli bir değişiklik yapmadığıdır. Balassa, bu varsayımlardan hareketle Geleneksel Dış Ticaret yaklaşımında bahsi geçen tarife indirimlerinin EAT' e neden olduğu hipotezini çürütmüştür. (Balassa,1966: 469'dan Akt. Can,2011: 7) Balassa tarafından yapılan analizler, sonraki dönemlerde birçok iktisatçının dikkatini çekmiştir. 1975 yılında Grubel Lloyd, Balassa'nın yaptığı çalışmayı geliştirerek daha kapsamlı hale getirmiştir. Sanayileşmiş ülkeler arasında gerçekleşen sanayi ürün ticaretinin EAT niteliğinde değil EİT olduğunu ispatlamıştır. (Altay ve Şen,2009: 129)

Balassa, Grubel Lloyd ve Verdoorn gibi iktisatçılar tarafından yapılan çalışmalarını bir örnekle açıklayalım. Otomobil sektöründe gelişmiş olan Almanya ile şarap sektöründe gelişmiş olan Fransa arasındaki ticarete otomobil-şarap mübadelesi yerine şarap-şarap, otomobil-otomobil mübadelesinin gerçekleştiği görülmüştür. (Grubel,1977: 71) ABD'nin Japonya'dan Toyota marka otomobili ithal ederken Japonya'ya Cadillac marka otomobilini ihraç etmesi de yapılan ticaretin EİT şeklinde olduğuna dair güzel bir örnek olacaktır. (Can,2011: 4) Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere EİT, daha çok aynı faktör donatımına sahip ülkeler arasında gerçekleşmekte ve günümüzde gittikçe artan bir hacme sahip olması nedeniyle dünya ticaretinde daha da önem kazanmaktadır.(Yergin, Mercan ve Yılmaz,2014: 368)

---

³Avrupa Ekonomik Topluluğu; 1957 yılında temelleri atılan, bölgesel ekonomik entegrasyonların ilk örneklerindedir. Başlangıçta 6 üyesi olan topluluk 1992 yılında 15 ülkeye ulaşarak tek ulusal pazar statüsüne ulaşmıştır. (Şahin A, 326)

1.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Endüstrinin Tanımı

Geleneksel Dış Ticaret Teorileri, tam rekabet ve malların homojenliği varsayımlarından hareketle endüstrinin kesin bir tanımının yapılmasının zorunlu olmadığını, buğday gibi homojen olan tek bir ürünü üreten tüm firmaların bir endüstri oluşturduğunu kabul etmiştir. Yeni Dış Ticaret Teorilerinde ise EİT' i tanımlayan her bir yazar endüstriyi de çeşitli şekillerde tanımlamıştır. Finger (1975: 583) ele aldığı eserinde endüstriye “faktör yoğunluğu açısından birbirine benzeyen malların üretimini yapan firmalar” demiştir. Falvey (1981: 496) endüstriyi “sermaye malı üretimi yapabilen firma toplulukları” olarak, Grubel ve Lloyd (1975: 86) ise malların üretimde benzer girdi kullanımlarına, tüketimde ise ikame edilebilmelerine göre değerlendirmiş ve bunları aynı endüstri içinde kabul etmiştir.

Endüstrinin tanımı yapılırken üretim ve ürün yöntemi olmak üzere iki yöntemden bahsedilmektedir. Üretim yöntemine göre değerlendirildiğinde aynı hammadde ve üretim yöntemini kullanan firmaları kapsayan endüstri, ürün yöntemine göre birbirine benzeyen yani yakın ikameli mal üreten firma gruplarını kapsamaktadır. (Oğuz,2009: 117; Can,2011: 3) Başka bir deyişle endüstri mal ve hizmet üretmek için firma ya da firmaların kümelenmesidir.

1.2.2. Endüstri İçi Ticaretin Tanımı

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinden Heckscher-Ohlin modeli ile açıklanamayan, eksik rekabet şartlarında gelişen ve Balassa (1966) ve Grubel Lloyd (1975) tarafından “Endüstri İçi Ticaret” olarak adlandırılan kavram, Finger’in 1979 yılında ele aldığı eserinde “Ticaret Genişlemesi”, 1980 yılında Gray tarafından “İki Yönlü Ticaret”, 1983’te Brander tarafından “Çapraz Çekme” ve 1986’da Abd-El Rahman tarafından “Benzer Ürünlerde İki Yönlü Ticaret” olarak isimlendirilmiştir. (Tekgül, 2000: 6-7)

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinde tek bir homojen malı üreten birkaç firmanın olduğu ve bu üretimin temsil edildiği üretim fonksiyonun tek olduğu kabul edilmiştir.

Oysa ki gerçek hayatta her bir firma birden fazla çeşitlilikte mal üretebilmekte ve her bir üretim için de farklı üretim tekniği kullanabilmektedir. (Oğuz, 2009:117) Endüstri İçi Ticaretin ilk savunucularından olan Krugman'a göre benzer faktör yoğunluğuna ve endüstriye sahip olan ülkeler arasında gerçekleşecek ticaretin niteliği Endüstri İçi Ticaret'tir. (Krugman, 1983:344) Krugman, EİT' in nedenini ölçek ekonomilerine bağlayarak ölçek ekonomilerinden yararlanan malların üretiminde ülkelerin uzmanlaşmayla net ihracatçı durumuna gelmesi gerektiğini savunmuştur. (Krugman,1981: 959-961'dan Akt. Saraçoğlu ve Kortan,2014: 47)

EİT, Grubel ve Lloyd tarafından "aynı endüstride yer alan mallarda yapılan ihracat ve ithalat değerinin birbiriyle örtüştüğü durumda oluşan ticaret şekli" olarak tanımlanmıştır. (Grubel ve Lloyd,1971: 249) Balassa, "aynı endüstride bulunan eşyaların aynı anda ithalatının ve ihracatının gerçekleştirilmesi" olarak yorumlamıştır. (Grubel ve Lloyd,1975: 21) Aquino tarafından "aynı malların karşılıklı değişimi" olarak tanımlanmıştır. (Aquino'dan Akt. Saraçoğlu ve Kortan,2014)

EİT genellikle gelişmiş ülkeler arasında yapılmakta olup makine, kimya, elektronik ve ulaşım araçları gibi gelişmiş imalat sektörlerinde daha yaygın olarak gerçekleşmektedir. Emek ve sermaye donanımları benzer olan ülkeler arasında gerçekleşen EİT büyük olmaktadır. (Çeştepe,2012: 32) Aynı ya da benzer endüstri içinde yer alan ürünlerin faktör donanımı aynı olan ülkeler arasında ticaretinin gerçekleşmesi günümüz dünya ticaretinde önemini artırarak korumaya devam etmektedir. (Yergin, Mercan ve Yılmaz,2014: 368)

1.2.3. Yatay ve Dikey Endüstri İçi Ticaretin Tanımı

EİT ölçümüne yönelik endeksler geliştirilirken ülke endüstrilerindeki mal farklılaştırmaları sebebiyle EİT'in de yatay ve dikey olarak ayrıştırılmasının gerekli olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmaların sebebi; malların yatay biçimde farklılaşması durumunda EİT hesaplamalarının geçerli olacağı, dikey yönde farklılaşması durumunda ise EİT yapısının tekrar incelenmesi gerektiğinin savunulmasıdır. (Özkaya,2010: 137)

EİT, ürün farklılaştırması kriteri esas alınarak yatay ve dikey olarak ayrıştırılmıştır. Dikey olarak farklılaşan ürünler DEİT'in, yatay olarak farklılaşan ürünler ise YEİT'in konusunu oluşturmaktadır. Yatay ve dikey farklılaştırma olarak yapılan ayırmda kullanılan iki farklı yöntem bulunmaktadır. Birinci yöntemde; aynı kalitede olan mallar ve aynı kalitede olmayan mallar olarak kalite bakımından bir ayırım söz konusudur. İkinci yöntem ise YEİT'e yol açan nihai mallar ve DEİT'e yol açan ara mallar yöntemidir. Dış ticaretin analizi yapılırken ara ve nihai mallara ait kesin bilgilere ulaşamadığı için ikinci yöntemin EİT analizlerinde kullanılması mümkün olmamaktadır. (Öcal,2004: 10)

EİT'in yatay ve dikey olarak farklılaştırılmasında kullanılan yöntemler arasında en çok bilineni 1991 yılında Abd-el-Rahman tarafından ortaya atılan ve İngiltere'nin yatay ve dikey EİT ayrıştırmasında⁴ Greenway, Hine ve Milner'in(1994-1995) de kullanmış olduğu "Birim Değer Yöntemi"dir. Bu yöntem daha çok kalite farklılıklarının olduğu çok ürünlü analizlerde kullanılmaktadır. (Kurul,2010: 57)

Birim değer yönteminde, belli bir ürün grubundaki ürünlerin ortalama fiyatları ölçülmektedir. Yatay ve dikey farklılaştırmanın ana kriteri olan kalite ölçümleriyle birlikte birim değerler de kullanılmaktadır. Bunun sebebi ise fiyatın kalitenin bir yansıması olarak görülmesidir. Bu ölçümler daha yüksek kalitede olan malların daha yüksek fiyatlarda, daha düşük kalite malların ise nispeten daha düşük fiyatlarda olacağı mantığıyla eksik bilgi dahilinde olsa fiyatlara bakarak malların kalite farklılığının belirleneceği varsayılmıştır. (Stiglitz,1987: 3) Yönteme göre; belirli bir ürün grubu içinde yer alan ürünlerin ortalama fiyatlarını ölçen bir endeks vardır. Bu endeks, ürünlerin ithalat ve ihracata ait nispi değerlerini ele alarak EİT'i yatay ve dikey olarak ayrıştırmaktadır. (Kurul,2010: 57)

---

⁴ Bu çalışmada SITC ürünlerinin 5 haneli hesaplamaları yapılmıştır. İthalat ve ihracatın nispi değerleri %15 aralığında kalıyorsa YEİT'in varlığından, bu aralığın dışında kalan nispi değerlerde ise DEİT'in var olduğu kabul edilmiştir. (Kurul, 2010:57)

Yatay farklılaşmada mallar, renk, desen ve model gibi özelliklerine göre dikey farklılaştırmada ise kalitesine göre değerlendirilmektedir.(Özkaya,2010: 137) DEİT, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen ticareti, YEİT ise sadece gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen ticareti ifade etmektedir. (Şimşek,2005: 44) YEİT, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomisi gibi faktörlere göre belirlenmekte, DEİT ise ülkelere özgü faktörlere göre belirlenmektedir. (Erün,2010: 72) DEİT'in savunucularından olan Clark ve Stanley (1999)'e göre EİT'i belirleyen etmenlerden ; faktör donanımları farkları, sektörel yayılım ve sektörün sermaye yoğunluğu EİT'i olumsuz etkilerken, endüstrinin büyüklüğü, ticaret ortaklarının ekonomik büyüklükleri, reklam yoğunlukları ve satıcı yoğunlaşmaları EİT'i olumlu yönde etkilemektedir. (Tunç, 2012:16)

1.2.4. Endüstri İçi Ticaret Ve Endüstriler Arası Ticaret Ayrımı

Ülkeler arasındaki dış ticaretin bir kısmını aynı üretim faktörlerinin varlığına, bir kısmını ise farklı üretim faktörlerinin varlığına dayandırarak açıklayan teoriler aslında dış ticaretin Endüstriler Arası ve Endüstri İçi olarak ayrıştırıldığını anlatmaktadır. (Altay,2006: 2)

Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası alanda yaşanan gelişmeler dış ticaret teorilerine ait varsayımları da değiştirmiştir. Geleneksel dış ticarete kabul gören tam rekabetçi piyasa yapısı varsayımı eksik rekabet piyasa yapısıyla, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ise ölçeğe göre artan getiri varsayımıyla değişmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, yaşanan gelişmeler sonrasında dış ticaretin şekli EAT' ten EİT'e doğru yönelmiştir. (Yılmaz,1992: 219)

EAT, Greenaway tarafından verimlilik ve faktör donanımı açısından farklı ürünlerde uzmanlaşan ülkeler arasındaki ticaret şekli olarak ifade edilmiştir. (Greenaway, 1985: 29) EAT, farklı endüstri kollarında kalite, marka, dış görünüş ve kullanım özelliği yönünden benzer özellikte olan malların aynı zamanlı ihracatı ve ithalatına dayanan ticaret şekli olarak kabul edilmiştir. (Yıldırım,2011: 49) Bir ülkenin EAT'i o ülkeye ait

karşılaştırmalı üstünlüğün yapısına bağlı olarak belirlenmekte, dış ticaretten elde edilen kazanç ürün mübadelesi ve uzmanlaşmaya dayanmaktadır. (Çalışkan,2009: 12)

EİT kavramı ekonomik bütünleşme hareketlerinin dış ticarete olan etkilerini incelemek amacıyla yapılan çalışmalar doğrultusunda ortaya çıkan bir kavramdır. (Kurul,2010: 11) Yüksek gelişmişlik düzeyine sahip, birbirine komşu ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu ülkeler kişi başı gelir düzeyi, yurt içi pazarın genişliği, entegrasyon sürecindeki uyum gibi özellikler açısından benzerlikler göstermektedir. Ticareti yapılan mallar ise ölçek ekonomilerine bağlı olarak monopolcü rekabet şartlarında üretilen mallardan oluşmaktadır. (Ertürk,2001: 43)

1.3. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin dış ticareti açıklamada yetersiz kaldığını düşünen araştırmacılar, yaptıkları araştırma ve analizlerde ülkelerin dış ticaretinin yeni yapısının belirlenmesinin yanı sıra EİT'e neden olan faktörleri de belirlemeye çalışmışlardır. (Öcal, 2004:10)

Yapılan araştırmalarda EİT'i artıran faktörler arasında, iktisadi anlamda bütünleşmiş ülkelerdeki faktör donanımı benzerlikleri, ülkelerin kişi başına gelir düzeyindeki benzerlikler, üretim maliyetlerindeki azalma, yabancı sermaye yatırımlarındaki artış, ticaret engellerinin kalkması, ürün farklılaştırması ve bölgesel birleşme hareketlerine katılım düzeyi gibi faktörler yer almaktadır. EİT bu faktörlerle pozitif yönlü bir ilişki içindeyken, dış ticaret engellerinin artması, faktör donanımı farklılıklarının artması, standartlaşmış ürün dereceleriyle negatif yönde ilişkilidir. (Deviren,2004, Küçükahmetoğlu,2000: 41)

1.3.1. Ülkelere Özgü Faktörler

EİT'in belirlenmesinde ülkelere özgü birçok belirleyici olmakla birlikte bunların bazıları; kişi başına düşen gelir düzeyi, GSMH, coğrafi uzaklıklar ve ulaşım maliyetleri,

lkeler arasındaki dil ve kültürel yakınlıklar, ekonomik gelişmişlik seviyesi, ekonomik entegrasyonlar ve ürün çeşitliliğidir.

Karşılaştırmalı stnlkler Teorisine göre bir endüstride, üretici konumda olan iki firma arasında üretim maliyetleri ve fiyatlar arasındaki farklar arttıķa endüstriler arası uzmanlaşma yüksek olmaktadır. Buna karşılık aynı ürün grubunun toplam ticaretteki EİT payı daha düşük seyretmektedir. Faktör fiyatlarındaki farklılıkların önemli olduğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete nispi faktör yoğunluğuna bağlı maliyet farklılıklarının olması beklenmektedir. (Tekgl,2000: 11-12) Teorik ve ampirik gelişmeler doğrultusunda iktisadi bütünleşmede olan, benzer faktör donanımına sahip, kişi başına gelir düzeyi birbirine yakın, ticaret engellerinin olmadığı, üretim maliyetlerinin az olduğu ve ekonomik entegrasyonları uyumlu ülkeler arasında EİT'in artacağı ifade edilmektedir. (şimşek,2014/2: 211-212) Ayrıca gelişmişlik düzeyi birbirine yakın olan ülkeler arasında gerçekleşen ticarete de EİT oranı yüksek olmaktadır. (Başkol,2005: 79)

Burada EİT'i belirleyen ülkelere özgü faktörler ayrı ayrı incelenecektir.

1.3.1.1. Kişi Başına Gelir Düzeyi

Kişi başına düşen gelir düzeyi ve GSMH farkının az olduğu ülkeler arasında gerçekleşen toplam ticarete EİT'in aldığı pay fazladır. (Yıldırım,2011: 51; Polat,2010: 30) lkelerin artan kişi başına gelir düzeyleri, tüketicilerin farklılaştırılmış ürünlere olan talebini artırmaktadır. Artan talepler farklılaştırılmış ürün ithalatını artırmakta ve yerli üreticilerin de yurt içi ve yurt dışı talebi karşılayabilmek adına farklılaştırılmış ürün üretme potansiyellerini yükseltmektedir. Bu durum ise EİT oranının artmasına katkı sağlamaktadır. (Küçükahmetoğlu,2002: 42)

1.3.1.2. Coğrafi Yakınlıklar ve Ulaşım Maliyetleri

Dış ticarete ulaşım maliyetleri ticaret parteri olabilecek ülkeler açısından önemli bir konudur. Anderson ile Wincoop'un 2004 yılında yaptığı çalışma ve Bergstrand ile

Egger'in 2006 yılında yapmış olduğu çalışmalarda de ulaşım maliyetlerinin EİT'i belirleyecek önemli faktörlerden biri olduğu vurgulanmıştır. (Anderson ve Wincoop, 2004; Bergstrand ve Egger,2006)

Sınır komşusu olan veya birbirine yakın konumda bulunan ülkeler arasında gerçekleşen ticarete coğrafi yakınlıktan dolayı ulaşım maliyetlerinde bir avantaj elde edilmektedir. EİT, bu durumdaki ülkeler arasında yoğun olarak gerçekleşmekte ve EİT artmaktadır. Almanya-Fransa arasındaki çelik ticareti ve Kanada-ABD arasındaki kereste ticareti bu duruma verilebilecek örneklerdendir. (Başkol,2005: 82) Coğrafi açıdan aradaki ulaşım mesafesi fazla olan ülkeler arasında gerçekleşecek ticarete taşıma giderlerinin fazlalığı ticaret partnerleri arasındaki ticareti azaltırken, daha yakın mesafede olan ülkeler arasındaki EİT'i artırmaktadır. (Deviren, 2003) Aynı dili konuşan veya ülke sınırları birbirine yakın olan ülkelerde ise serbest bir bilgi akışı olması nedeniyle EİT gelişme gösterecektir. Her iki ülkede yer alan tüketiciler piyasadaki malların özelliklerini tanıma fırsatı yakalayacaktır. (Tunç,2012: 15)

1.3.1.3. Ülkelerin Kültürel Özellikleri

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde iktisadi ve coğrafi faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Beckerman'ın 1956 yılındaki çalışmasında da belirttiği üzere coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkelerin uzak ülkelere oranla daha fazla ticaret yapma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bunun sebebi taşıma maliyetlerine bağlanmakla birlikte iki ülke arasındaki ticaretin ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların sebep olduğu gözlenemeyen maliyetler (Linders vd. 2005) ve o ülkeye ait bilgi eksikliğinden (Huang,2007) de kaynaklandığı da çeşitli yazarlar tarafından ifade edilmiştir. (Uğur ve Uğur,2014: 6)

Dış ticaretin gelişmesinde ortak dil ve kültür etkili olmaktadır. 1988 yılında Balassa ve Bauwens tarafından Almanca, Fransızca, İngilizce, Portekizce ve İskandinav dilleri için yapılan çalışmada EİT oranının ortak dil ve kültüre sahip olmayan ülkelere oranla yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmüştür. (Eşsiz,2002: 16)

1.3.1.4. Ekonomik Entegrasyonlar

Dış ticaret önündeki engellerin kaldırılmasıyla kaynakların ithal ikameci endüstriden karşılaştırmalı üstünlüğü olan ihracata yönelmesi Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin öngörüsüydü. AET ve Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi(LAFTA)'nin kurulmasından sonra yapılan çalışmalarda ise ekonomik entegrasyonların EİT'i artıracığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Ekonomik entegrasyonlar, piyasaların büyümesini sağlamakta, firmaların uluslararası piyasalarda ürün satışı yapmaları, teknolojik gelişmeyi tetikleyerek EİT'i artırmaktadır. (Bano,1991: 30) Ekonomik entegrasyonların türü ile kurumsal düzenlemeleri EİT'i artırıcı asıl etkenler olarak değerlendirilmektedir. (Öcal,2004: 14)

Ekonomik entegrasyonların EİT üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik Balassa, Wilmore, Grubel Lloyd, Pelzman, Drabek ve Greenaway, Bano ve Lane, Globerman ve Shelburne gibi ekonomistler tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. (Menon ve Dixon,1995: 1)

Ekonomik entegrasyonun az gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler arasındaki EİT üzerindeki etkisini inceleyen Balassa, 1979 yılında yaptığı çalışmasında LATFA ve Orta Amerika Ortak Pazarında(CACM) yer alan 6 ülkeyi ele almıştır. Ekonomik entegrasyona dahil olan bu ülkelerin ticaretinde EİT'in yeri belirlenmeye çalışılmıştır. LAFTA üyesi bazı ülkelerin özdeş ürünlerde yaptığı dış ticarete EİT payları yüksek bazılarında düşük olması, LATFA'ya üye ülkelerin hepsinde aynı sanayileşme düzeyinin geçerli olmamasına bağlanmıştır. Çalışma sonucunda, elde edilen EİT endekslerine göre LAFTA üyesi 6 ülke arasında gerçekleşen EİT, bu ülkelerin diğer ülkelerle yaptığı EİT'ten yüksek olmuştur. Çalışmadan çıkan sonuç ekonomik entegrasyonun EİT'i artırdığı yönündedir. (Öcal,2004: 16-17)

Drabek ve Greenaway tarafından 1984 yılında yapılan diğer bir çalışmada ise AET'nun EİT üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada AET ülkeleri arasında gerçekleşen EİT'in,

LAFTA üyesi ülkeler arasında gerçekleşen ticaretten yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Greenaway ve Milner,1986: 98)

Drabek ve Greenaway, ekonomik entegrasyondaki ülkelerin özdeş üretim ve talep yapısına sahip olmaları halinde bu ülkeler arasındaki gümrük tarifesi liberalizasyonunun, EİT'i çok yanlı liberalizasyona oranla daha çok artıracığını savunmuştur. Benzer ekonomik yapının etkisiyle rekabetçi ekonomide yer alan ülkeler ekonomik entegrasyon sürecine dahil olduğunda üretim yapıları endüstri içi uzmanlaşmaya dönüşecek ve EİT oluşacaktır. (Öcal,2004: 17)

Ekonomik entegrasyonların EİT' i artıracığı yönündeki görüşlerin temelinde, ülkeler arasındaki rekabeti ve uzmanlaşmayı artıran serbest ticaretin, kaynakların etkin dağılımını sağlayacağı olgusu yatmaktadır. Üretimde, etkinliğe dayalı iş bölümünün varlığı ile dünya refahının maxsimize edileceği öne sürülmektedir. (Alpar ve Ogun,1987: 189)

EİT'i artıran ekonomik entegrasyonların sebepleri şu şekilde açıklanabilmektedir: (Aydın,2008: 36)

- Ekonomik entegrasyonlar sayesinde birlik içinde yer alan ülkelerin kişi başı gelir düzeyleri ne kadar hızlı artarsa-tüketici taleplerindeki çeşitliliğin de artmasıyla-tüketicilerin farklılaştırılmış mallara yönelik talepleri daha da artıracak ve bu da EİT'i artıracaktır.
- Birlik içinde tarife dışı engellerin ortadan kalkmasını ve ticaretin artmasını sağlayacak dolayısıyla da EİT' i artıracaktır.
- Hem mal piyasasını hem de faktör piyasasını kapsayan ekonomik entegrasyonlar, dolaysız yabancı yatırımlara bağlı olarak çok uluslu şirketlere farklı ülkelerde farklı mal çeşitlerini üretme imkanı verecektir.

Ekonomik entegrasyonların EİT üzerindeki etkisi üzerine yapılan analizlerde cevaplanmaya çalışılan sorulardan biri, entegrasyonun, ülkelerin kendi aralarındaki EİT oranlarını artırıp artırmadığıdır. Diğeri ise entegrasyondaki ülkelerin bölge içine ve

bölge dışına gerçekleşen ticaretlerinin EİT'ini nasıl etkilediği yönündedir. G-L Endeksine bağlı olarak gerçekleştirilen incelemelerde EİT'in ekonomik entegrasyonlarla birlikte arttığı sonucuna ulaşılmıştır. (Öcal,2004: 15-16)

Ekonomik entegrasyon içinde olan ülkelerin birbirleriyle veya entegrasyon dışında kalan ülkelerle yaptığı EİT değerlerinin karşılaştırılmasıyla yapılan analizlerde, entegrasyon içindeki ülkelerdeki EİT oranları, entegrasyon dışındaki ülkelerdeki EİT oranlarından yüksek çıkarsa ekonomik entegrasyonun EİT'i artırıcı etkisinden söz edilir. Tersini durum söz konusu olduğunda ise EİT'i azaltıcı etkiden söz edilmektedir. (Atik,2002: 56)

Ekonomik entegrasyonların EİT'i artırma yönündeki etkisine yönelik analizlerde bazı eleştiriler de yapılmıştır. Yapılan eleştirilerin en önemlisi ekonomik entegrasyonların refah artırıcı etkisine yöneliktir. Ekonomik entegrasyonun ticareti yaratıcı ve ticareti saptırıcı etkilerinin olmasına bağlı olarak refah artırıcı etki sadece ticaret yaratıldığı durumlarda gerçekleşmektedir. Ticaret yaratıcı etki, ekonomik birliğin kurulmasından önce ülkelerin ürettiği/tükettiği malları birliğin kurulmasıyla birlikte daha düşük maliyetle ticaret partneri olabilecek bir ülkeden temin edebilecek duruma gelmesiyle mümkün olmaktadır. Ticareti saptırıcı etkisi ise, ülkelerin mevcut durumda düşük maliyetle yaptığı bir ithalatı, daha yüksek maliyeti olan başka bir ülkeye kaydırması durumunda gerçekleşmektedir. (Öcal,2004: 15)

1.3.2. Endüstriye Özgü Faktörler

1.3.2.1. Piyasa Büyüklükleri

Piyasa yapıları benzerlik gösteren iki ülke arasında özdeş malların karşılıklı olarak ticareti yapılabilir. Piyasa büyüklükleri benzer ülkelerdeki ticarete EİT oranları farklı piyasa büyüklüğüne sahip olan ülkelere kıyasla daha yüksek düzeylerde gerçekleşecektir. 1987 yılında Balassa ile Bauvens ve 1981'de Helpman'ın piyasa büyüklüklerinin EİT üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmalarda benzer büyüklüğe sahip ülkelerin ölçek ekonomileri ile farklılaştırılmış mal ticaretine yönelik uygun

ortamın yaratılmasıyla EİT üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Küçüksakarya,2016: 34)

EİT ile ülkelerin piyasa büyüklükleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Piyasa büyüklüğü, ticaret yapan ülkeler arasında içsel ve dışsal ölçek ekonomileri sayesinde üretimde artan getiri imkanı yaratmaktadır. Ölçek ekonomilerinin varlığı üretimin yüksek düzeylerde olmasını ve ortalama birim maliyetlerdeki düşüşten dolayı firmaların rekabet avantajı elde etmesini sağlamaktadır. (Başkol,2005: 80) Ölçek ekonomilerinin diğer bir faydası ürün çeşitliliği açısından olmaktadır. (Karayılan,2014: 17) Mal çeşitlerindeki azalma ise üretimde verimlilik ve uzmanlaşmayı artırmakta bu sayede ölçek ekonomilerinin gelişimini tetiklemektedir. (Aydın,2008: 883)

1.3.2.2. Ölçek Ekonomileri

Ölçek ekonomileri, endüstri veya firma bazında üretim ölçeğinin artmasıyla elde edilen avantajlar olarak tanımlanmaktadır. Ölçek ekonomileri üretim ölçeğinin artmasıyla uzmanlaşmaya gidilerek firma ya da endüstride maliyetlerin azalmasını ve rekabet gücünün artmasını sağlamaktadır. Ölçek ekonomilerinin faydası, bir ülkenin ilgili malı yoğun olarak üretmesi halinde görülmektedir. Bu da talep yoğunluğunun olduğu mallarda ölçek ekonomilerinin ortaya çıkacağına göstergesidir. (Narin,2002: 22)

Bir ülkede iç piyasada tüketmek amacıyla düşük miktarlarda üretilen çok sayıda mal yerine ölçek ekonomisine sahip endüstrilerdeki malların üretiminde uzmanlaşarak maliyetleri düşürmek ülkeleri ihracatçı konuma getirmektedir. Bu durum ise ülkelere daha karlı bir ticaret yapma imkanı yaratmaktadır. (Seyidoğlu,2007: 106)

Dış ticarete ek kazançların sağlanması karşılaştırmalı üstünlüklerin olmadığı, EİT'in yüksek olduğu durumda gerçekleşmektedir. EİT ile sağlanacak kazanç, tüketicilere sunulan tercihlerin çeşitli olması, daha geniş piyasalardan yararlanma imkanı

verilmesi durumlarında üretimde meydana gelen ölçek ekonomilerinden kaynaklıdır. (Şahin,2015: 99)

EİT'in arz yönlü belirleyicilerinden biri olan ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal olarak nitelendirilmektedir. İçsel ölçek ekonomileri, bir tek endüstride büyük ölçekli yapılan üretimle alakalı olarak firma içindeki etkinlikle meydana gelmektedir. Dışsal ekonomiler ise tek bir bölgede yüksek düzeyde üretim yapılması halinde meydana gelmektedir. (Yılmaz, 2013:38) EİT, içsel ölçek ekonomilerinin varlığı halinde oluşan bir ticaretken, dışsal ölçek ekonomilerinin hakim olduğu yerde EAT'in özellikleri görülür. (Krugman ve Obstfeld,2006: 139)

İçsel ölçek ekonomileri, EİT'in ayırt edici özelliklerinden olup, ölçeğe göre artan getiriye uygun üretim yapıldığında maliyetlerde oluşan bir azalma ile ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan en fazla fayda sağlayan, düşük ortalama maliyetler sayesinde ölçeğe bağlı rekabet üstünlüğü elde eden büyük ölçekli firmalardır. Fakat dışsal ölçek ekonomilerinin etkin olduğu durumda büyük ölçekli firmalar, küçük ölçekli firmalar karşısında büyüklüklerinin avantajını kullanamazlar. Çünkü dışsal ölçek ekonomilerinde ölçekteki artış ve firma büyüklüğü tüm endüstrilerde görülmektedir. (Gerber,2005: 86'dan Akt. Yılmaz,2013: 31)

EAT'i açıklayacak dışsal ölçek ekonomilerinde en çok bilinen model Helpman ve Krugman'a aittir. Modelde, Geleneksel Dış Ticaret yaklaşımında olduğu gibi mallar homojen sayılmıştır. Fakat, EAT'in nedeni karşılaştırmalı üstünlükler değil dışsal ölçek ekonomileri olarak kabul edilmiştir. Buna göre firmaların üretim fonksiyonlarında dışsal etkiler herhangi bir ekonomik etkinlikten kaynaklanan değişken olarak yer almaktadır. Özetle, Helpman ve Krugman modelinde EAT'in nedeni uluslararası dışsal etkiler olarak değerlendirilebilmektedir. (Kurul,2010: 7)

Piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri kadar malların niteliği de dış ticarete önemli bir konudur. Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin tam rekabet varsayımı esnetildiğinde homojen malların da farklılaşacağı düşünülmektedir. Ürün farklılaştırması olarak

adlandırılan durum eksik rekabet piyasalarının önemli bir etkenidir. Farklı ürün imal eden firmaların ürünleri ürün farklılaştırmasında yakın ikame durumundadır. Firmaların monopolcü firma gibi davranmalarına sebep olur. Rekabetçiliğe olan duyarlılığın azalmasına bağlı olarak firmaların monopol karını artırıcı potansiyel sağlanır. Bu durumda firmalar ürün farklılaştırmasına gider. (Beath ve Katsoulacos, 1991) Firmalar, ürün markalarında bağımlılık yaratmak için ürünleri tüketici beyninde farklılaştırmaya çalışırlar. Birçok ürün çeşidine farklı özellikler ekleyerek daha çok tüketici tarafından talep edilmesini beklerler. Bu durumda EİT'in gelişmesine de imkan yaratılır. Örneğin, büyük ve geniş araba üreten Amerikalı üreticiler ve Amerika dışında küçük araba üreten firmalar olsun. Tüketici zevk ve tercihlerindeki farklılıktan dolayı Amerika'da yaşayan tüketicilerden küçük araba tercih eden, Amerika dışında da büyük ve geniş araba tercih eden tüketiciler olacaktır. Bu durumda Amerika ve diğer ülkeler arasında büyük ve geniş araba ile küçük araba talep edecek kişiler sebebiyle iki ülke arasında geçkeşebilecek dış alım ve satım sebebiyle EİT'in gerçekteşmesi söz konusu olacaktır. (Can,2011: 8)

1.4. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİLERİ

Temeli yatay ürün farklılaştırmasına dayalı olan modeller piyasa yapılarındaki farklılıklar sebebiyle monopolcü ve oligopolcü piyasalar olarak ayrıştırılmıştır. (Kurul,2010: 15)

Çalışmamızın bu bölümünde Endüstri İçi Ticaret Teorileri; Monopolcü Rekabet Piyasaları, Oligopolcü Rekabet Piyasaları ve Ürün Çeşitlendirmesine Giden Firmalar, Çok Uluslu Şirketler olarak 3 ana başlık altında anlatılacaktır.

1.4.1. Rekabetçi Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret

Monopolcü Rekabet Piyasası şartları altında EİT'i analiz eden piyasa modelleri, piyasada tüketici tercihlerinin farklı olduğunu, yalnızca bir tek ürün üreten çok sayıda firmanın var olduğunu ve piyasa girişlerinin serbestliğini varsaymıştır. (Greenaway ve Milner,1987:42) Monopolcü rekabet piyasaları ile uluslararası ticaret arasındaki

ilişkiyi Lancaster, Helpman ve Krugman modelleri ile açıklamak mümkündür. (Aydın,2008: 884)

Rekabetçi piyasalarda EİT'i ortaya çıkaran nedenler ölçeğe göre artan getiri ile ürün farklılaştırmasına dayandırılmıştır. (Helpman,1984: 355) İlk varsayıma göre, farklılaştırılan her bir malın çeşitlerinin üretiminde ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmaktadır. Ölçeğe göre artan getiri ve ürün farklılaştırması var iken, farklılaştırılmış ürün talebinin karşılanması amacıyla her bir ürün çeşidinin bir ülkedeki firmalar tarafından üretilmesi ölçek ekonomileri sebebiyle mümkün olmamaktadır. Ölçek ekonomileri sebebiyle ülke içinde bir ürünün her bir çeşidine olan talep karşılanamıyorsa, bu mal başka bir ülkeden ithal edilmek durumunda kalmaktadır. Bu durum EİT'in asıl nedeni olarak değerlendirilmektedir. İkinci varsayımda; iki ülkeli dünya varsayımı doğrultusunda bir ülkede ürün farklılaştırması yapan sektörlerin varlığı ile ürünün her bir çeşidine ait talebin ülke içinde karşılandığı kabul edilmektedir. Rekabetçi koşullarda EİT'i açıklayan modeller talep yönlü olurken tüketicilerin fayda fonksiyonlarından yola çıkmıştır. Krugman, modelinde Dixit ve Striglitz fayda fonksiyonundan faydalanmıştır. Buna göre tüketicilerin fayda fonksiyonları aynıdır ve tüketicilerin amacı tüketilebilecek tüm malları tüketmektir. (Başkol,2009: 3-4) Dixit ve Stiglitz modelinde, çeşitliliğin fazla olması sebebiyle tüketiciler farklı malları talep etmektedir. Ürün farklılaştırması yeni üretilen mal olarak modele dahil edilmektedir. (Aydın,2008: 884)

Monopolcü rekabet piyasalarıyla dış ticaret arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik üç model vardır. Bu modeller; Neo-Heckscher-Ohlin Modeli, Neo-Chamberlingil Modeli ve Neo-Hotelling modelidir. Bu modellerin her biri ayrı ayrı incelenecektir.

EİT'nin farklılaştırılmış mallarda öne sürülen tüm modelleri Dixit ve Stiglitz'in 1977 yılında yayınladıkları monopolcü rekabet ve mal farklılaştırması hakkındaki çalışmalarına dayanarak geliştirilmiştir. Monopolcü rekabette farklılaştırılmış mallarda EİT modeli Krugman (1979, 1980, 1981), Lancaster (1980) ve Helpman

(1981) tarafından ortaya atılmıştır. Krugman (1981), üretimde artan getiri ve mal farklılaştırmasını temel alan modelinde, EİT'nin ortaya çıkış sebebinin ölçek ekonomileri olduğunu belirterek, bu durumun belirli bir endüstri içinde farklı özelliklere sahip malların üretilmesine yol açmasıyla uzmanlaşma ve dış ticareti artırdığını ifade etmektedir (Krugman, 1981: 960). Helpman ve Krugman'ın 1985 yılında birlikte yaptıkları çalışmalarında bu modeller ve çeşitleri anlatılmaktadır. Brülhart ve Elliot (1996), AET ülkeleri arasındaki ticarete EİT'nin 1961-1992 yılları arasında ortalama olarak % 48'den % 64'e artış gösterdiğini hesaplamışlardır. (Küçüksakarya,2016: 31)

1.4.1.1. Neo- Hecksher Ohlin Endüstri İçi Ticaret Teorileri

Geleneksel Hecksher-Ohlin(H-O) modelinde farklı faktör donanımına sahip olan ülkelerde, tarifeler gibi yapay engellerin, ulaşım maliyetleri gibi doğal engellerin olmadığı, diğer ülkelere oranla daha yoğun olan faktörlerde değişim ve uzmanlaşmaya gidilmeli ve uzmanlaşma olan bu mallar ihraç edilmelidir. Aynı şekilde karşı ülkeye göre daha kıt yoğunlukta bulunan faktöre ait mallar ise o ülkelere ithal edilmelidir. EAT'i açıklamasına rağmen EİT'i açıklamada yetersiz kalan geleneksel H-O modeli yerini, farklı faktör yoğunluklarının tam anlamıyla terkedilmediği yeni teorilere bırakmıştır. Yeni modellerin en iyi örnekleri 1981 yılında Falvey tarafından geliştirilen ve 1984 yılında ise yine Falvey ve Kierzkowski'nin birlikte geliştirdiği modeller olmuştur. (Öcal,2004: 24)

1981 yılında Falvey tarafından geliştirilen modelde, dünyada sadece iki ülkenin bulunduğu, emek ve sermaye adı altında sadece iki faktör bulunduğu ve her iki ülkenin de başlangıçta farklı faktör donanımına sahip olduğu varsayılmıştır. (Atik,2002: 9) Bu yönüyle Falvey modeli, H-O modeline benzemektedir. Ev sahibi ile yabancı ülke olarak kabul edilen iki ayrı ülkede de emek ve sermaye donanımlarının var olduğu ve ev sahibi kabul edilen ülkede sermayenin kira bedeli, yabancı ülkede de ücret oranlarının görece olarak daha düşük olduğu belirtilmiştir. (Tunç,2012: 19) Fakat, H-O modeli ile Neo-H-O modeli arasında iki yönden fark bulunmaktadır. Bunlardan

biri, yeni modelde sermayenin belirli bir sektöre ait olduğu ve sermayenin, belli sektörlerdeki firmalar arasında hareketsiz olduğudur. Diğer bir fark ise, bir sektörün homojen mal üretimi yapan diğer sektörlerden ayrı olarak farklılaştırılmış ürün üretilmesidir. Örneğin, mallar kalite yönünden, diğer bir ifadeyle dikey yönde farklılaştırılmıştır. (Türker,2002: 118-119)

1984 yılında Falvey ve Kierzkowski tarafından yapılan çalışmada modele talep yanlı analizler dahil edilmiştir. Buna göre, farklı kalitelere farklı türleri bulunan bir malda tüketicilerin tercihlerinin yüksek kaliteli malı seçme yönünde olacağı kabul edilmiştir. Fakat bazı tüketicilerin tercihlerini gelir düzeylerinin farklı olması etkileyecek olup tüketiciler daha düşük kalitedeki ürünleri seçmek durumunda kalacaktır. Gelir seviyelerinin artması halinde ise tüketiciler tercihlerini gelir seviyelerindeki artışa bağlı olarak daha yüksek kalitede olan mallara doğru kaydıracaktır. (Öcal,2004: 26-27) Toplam gelirin eşit dağıtılmadığı durumda farklılaştırılmış ürünlerin herhangi bir çeşidinde toplam talep söz konusu olmaktadır. İki sektörde yer alan firmalardan birinin tek bir homojen ürün üretmesi, diğerinin ise farklı kalitede birden fazla üretim yaptığı iki sektörde ölçeğe göre sabit getirinin olması, modelin arz yönünü belirtmektedir. (Tunç,2012: 20)

1.4.1.2. Neo- Chamberlingil Endüstri İçi Ticaret Modelleri

Neo-Chamberlingil modeli olarak adlandırılan yeni modelde ticaretin teknoloji ve faktör donanımlarındaki farklılıklara bağlanmasının gerekmediği söylenmektedir. Yeni model, geleneksel Chamberlin yaklaşımına ölçeğe göre artan getiri durumunu getirmiştir. Ticaret daha çok iş gücündeki artış ve bölgesel yoğunlaşmalardakine benzer ticari etkilerle ölçek ekonomileri ve piyasa genişliğini kullanabilmenin yolu olarak görülmüştür. (Deviren,2003: 141)

Neo-Chamberlingil modelde üretimdeki mal farklılaştırması ile azalan maliyetlere dikkat çekilmiştir. H-O modeline göre malların yatay olarak farklılaştırıldığı kabul edilmiştir. Rekabetçi piyasa modellerinden Krugman modeli Neo-Chamberlingil

modeli olarak nitelendirilmektedir. (Kurul,2010: 15) 1979 yılında Krugman, modele ulaştırma maliyetlerini katmıştır. Yeni modelde benzer ekonomiye sahip iki ülke varsayımı altında ulaşım maliyetlerinin sıfır kabul edildiği ve farklı zevklere sahip ülkelerin her birinin yurt içi piyasada daha yoğun sahip olduğu endüstride uzmanlaşması ve o endüstride ihracatçı olması gerektiği belirtilmiştir. (Tunç,2012: 20-21)

Krugman, üretimde mal farklılaştırması ile artan getiriye esas aldığı 1981 yılındaki çalışmasında, EİT'in nedeni olarak ölçek ekonomilerini görmüştür. Krugman'a göre belirli bir endüstride farklı özellikleri olan ürünlerin üretilmesi uzmanlaşmayı sağlamakta ve dış ticareti artırmaktadır. (Küçüksakarya,2016: 29)

Neo-Chamberlingil modellerde tüketiciler mümkün olan en üst düzeyde ürün çeşidi tüketmeyi istemektedir. Piyasada aynı çeşitlilikte ürünü üreten birçok firma yer almaktadır. (Tharakan ve Kerstens 1995'den Akt. Kurul, 2010:15)

1.4.1.3. Neo-Hotelling Endüstri İçi Ticaret Modelleri

Monopolcü rekabet teorisine göre ev sahibi ve yabancı iki ülkedeki üretim maliyetleri aynıdır. Bu ülkeler arasındaki ticaret sırasında bir maliyet gerçekleşmemektedir. Her iki ülkenin de üretim faktörü emek ve sermayedir. Ev sahibi ülkenin emek-sermaye oranı karşı ülkeden daha fazladır. (Yenilmez, 2004: 12)

Monopolcü Rekabet Teorisi'nde dış ticaretin iki yararı üzerinde durulmuştur. Tüketicilerin yurt içi tüketimlerinde zevk ve tercihlerine uygun mallara ulaşmaları ve firmaların da ölçek ekonomilerinden yararlanmalarının maliyetleri azaltarak kaynak verimliliğini artıracak kabul edilmiştir. Daha geniş piyasalardan yararlanılarak EİT'ten daha fazla fayda sağlanacağı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde, Helpman ve Lancaster modelleri Neo-Hotelling monopolcü rekabet modelleri olarak adlandırılmıştır. (Greenaway, 1987: 95) Helpman ile Lancaster'in modelleri geleneksel ticaretin EİT ile entegrasyonuna dayanmaktadır. (Deviren,2003, 141)

Lancaster modeline göre, tüketiciler aradıkları özellikte bir mal bulamadığında o malın en yakın ikamesini tüketecektir. Tüketicilerin değişik özellikteki malları tercih etmeleri, bu tüketicileri farklılaştıracak ve homojen olmayan bir topluluğu ortaya çıkaracaktır. (Aydın,2008: 883-884)

Neo-Hotelling model doğrultusunda EİT ve EAT'e ilişki bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Benzer faktör donanımlarına sahip ülkelerde yalnızca EİT oluşurken, farklı faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşen ticaret hem EİT hem de EAT şeklinde gerçekleşmektedir. Modelde, ülkelerin farklılaştırılmış malları ithal ve ihraç etmeleriyle birlikte mamul malların sermaye yoğun olduğu varsayılmıştır. Mamul malların hem ihracatçısı hem de ithalatçısı konumundaki ülkelerden daha düşük sermaye-emek oranına sahip ülke, gıda mallarının ihracatçısı, mamul malların ise ithalatçısı konumundadır. Sermaye-emek oranının yüksek olduğu ülke ise gıda mallarının ithalatçısı, mamul malların ise ihracatçısı olmaktadır. Sermaye-emek oranının aynı olduğu iki ülkede ise yapılan ticaretin tamamı EİT olmakta, EAT ise ortaya çıkmamaktadır. (Deviren,2003)

1.4.2. Oligopolcü Piyasalarda Endüstri İçi Ticaret

Oligopolcü piyasaların firma sayısının az olması ve firma davranışlarının rakiplerin davranışlarına göre belirlenmesinden dolayı genel kabul gören tek bir modeli yoktur. Piyasadaki firmalardan herhangi birisinin üretim miktarı ve reklam konusu ya da fiyattaki kararı diğer firmaların vereceği kararlar üzerinde etkilidir. Oligopolcü piyasalarda rakip firmalar bağımsız harekete edememekte ve rakiplerinin vereceği tepkileri önemsemektedirler. Bu piyasalarda firma sayısı az olmasına rağmen toplam piyasadaki firmalara göre büyük ölçeklidirler. (Küçükefe,2009: 60)

Oligopolcü piyasalar dikey farklılaştırmaya dayalı olup oligopol dengesine ulaşılmasıyla ürünlerin niteliğinin nasıl olacağı ve tüketicinin tercihleriyle firmaların

davranışları arasındaki ilişkiler modelin temel inceleme konusunu oluşturmaktadır. (Greenaway,1987: 100)

Cournot duapol modelini temel alan Brander, 1981 yılında homojen mallarda EİT'i ortaya çıkaran nedenleri araştırmıştır. Cournot modeli, firmaların, piyasada yer alan diğer firmaların üretimlerini değiştirmeden hareket ettiğini varsaymaktadır. Oligopolcü piyasalarda homojen mallar firmaların stratejik etkileşimleri nedeniyle dış ticarete konu olmaktadır. Ülkeler kendi aralarında karşılıklı ticarete başlayarak iki ülkeli duapol gibi davranmaya başlamaktadır. Yapılan ticarete ülkelerin, damping ve uluslararası piyasalardaki fiyat farklılaştırması gibi etkiler yaratması ise EİT'i ortaya çıkarmaktadır. (Öcal,2004:36-37)

1981 yılında Brander yaptığı çalışmada iki ülkenin olduğu bir piyasada ulaştırma maliyetlerini üretici firmaların üstlendiğini varsaymıştır. Ülkelerin üretim miktarlarını, yurt içi tüketim ve ihracatları doğrultusunda belirleyeceğini, üretimin maliyetlerini en aza indireceklerini kabul etmiştir. Ulaşım maliyetlerinin en aza indirilmesi ile iki ülkede de yurt içi tüketimin ithal mal ağırlıklı olacağını belirtmiştir. Bu durumda ulaştırma maliyetleri EİT'in ortaya çıkmasında bir sorun yaratmayacaktır. Fakat EİT'in ortaya çıkması fiyat farklılaştırması veya dampinge bağlı olacaktır. (Brander,1981: 7)

Eksik rekabet piyasalarında marjinal hasılat, fiyata değil marjinal maliyete eşitlenmektedir. Buna bağlı olarak her iki ülkede de aynı fiyatı uygulayan ülkenin yabancı ülkedeki marjinal hasılatı daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Firmaların, ihracat piyasasında ulaşım maliyetlerini dahil ederek daha yüksek marjinal maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Aynı şartlara sahip her iki ülkede de EİT oluşmaktadır. Brander'in 1981 yılındaki çalışması Krugman ve Brander'in 1984 yılındaki ortak çalışmasıyla daha ileri düzeye getirilmiş, oligopolcü rekabette firmalar arasında "karşılıklı damping" in oluşmasına yol açabileceğini belirtmişlerdir. Karşılıklı dampingde firmalar hem kendi ülkesinde hem de yabancı ülkenin firmasının bulunduğu ülkede piyasaya girme çabasındadır. Çünkü firmalar açısından her ülkenin piyasası ayrı bir piyasa olarak kabul edilmekte ve farklı fiyat politikaları

uygulamaktadır. Fiyat farklılaştırmaları ve firmaların ulaştırma maliyetleri sebebiyle refah kayıpları oluşmakta olup buna rağmen EİT ortaya çıkmaktadır. (Öcal,2004: 37)

1.4.3. Ürün Çeşitlendirmesine Giden Firmalar, Çok Uluslu Şirketler Ve Endüstri İçi Ticaret

Küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasında mal ve hizmet akışı hızlanmış, ürünlerin maliyet avantajı olan ülkelerde üretilerek diğer bölgelerde piyasaya sürülmesine imkan yaratılmıştır. Yani firmalar, geleneksel iktisat teorilerinde olduğu gibi tek ülke, tek firma ve tek ürün varsayımına göre hareket etmemiş, ticaretlerinin çoğunu birden fazla ülkede gerçekleştirmeye başlamıştır. Yeni durumda dünya ticaretinin çoğu, üretimlerini birçok ülkede gerçekleştiren Çok Uluslu Şirketler(ÇUŞ) arasında gerçekleşmeye başlamıştır. (Öcal,2004: 38)

ÇUŞ, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla birçok ülkede gelir getirecek aktif değerleri olan veya bunları kontrol edebilen, dolayısıyla da ana ülke dışında mal ve hizmet üretebilen firmaları kapsamaktadır. ÇUŞ'lar dünya ticaretinin oluşum ve gelişimine yön vermeleri, bölgesel kalkınma, istihdam seviyesi, rekabet ve ödemeler dengesi üzerindeki etkileri, ülkeler arasında know-how akışına neden olmaları ve geniş üretim kapasiteleri sebebiyle dünya politik ticaretinde önemli bir yere sahiptir. (Altay,2006: 39)

Firmalar, yabancı ülkelere doğrudan giriş imkanı elde ettiklerinde, maliyetlerini minimize edip kârlarını artıracak satışları yapabilmek amacıyla üretim yerlerini satış noktalarına yakın yerlere konumlandırmaktadır. Yabancı ülkelerde firmaların faaliyet göstermek istemesindeki temel nedenler ise aşağıda sıralanmıştır;

- Yabancı ülkede faaliyet göstermenin açtığı bazı zorlukların sahiplik avantajıyla aşılması
- Firmanın o ülkeye doğrudan mal ihraç etmesi durumunda elde edeceği kârın mekânsal avantajlar sayesinde daha yüksek düzeyde gerçekleşmesi

- Yabancı firmanın üretim yapması yerine, doğa koşullarını ve yerel çevreyi daha yakından tanımanın verdiği içselleştirme avantajı ile yerel firmanın üretim yapması

Firmalar, sahiplik avantajının gerçekleşmediği durumda patent veya teknik bilginin korunması durumlarında çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Firmaların elde edeceği mekânsal avantajlar, nispeten daha ucuz emek, hammaddeye kolay erişim ve gümrük tarifelerinin yüksek olduğu bir ülkede üretimin yapıyor olmasıyla gümrük tarifesi engelleri ve miktar kısıtlamalarının aşılmasıdır. İçselleştirme avantajı sayesinde ise firmalar, buldukları ülkedeki yerli firmalar gibi emek piyasasının koşullarına ve tüketicilerin tercihlerine yönelik bilgilere daha kolay erişim sağlayabilirler. İngiltere’de Japon otomobil firması olan Nissan firmasının yatırımlarını inceleyecek olursak, bir İngiliz firması olan Leyland firması ile rekabet edebilecek avantajlara sahip olmak isteyecektir. Üretim tesisini İngiltere’de kuracak olan Nissan firması bu sayede yabancılara uygulanan gönüllü ihracat kısıtlamalarından kurtulacak ve yerel bir avantaj elde edecektir. Sonuçta, lisans almak için, kalite kontrol standartlarının sürdürülebilirliği açısından tek garanti olan iç piyasayı kullanmayı tercih edecektir. (Diken 2015: 28)

Agmon tarafından 1979’da yapılan bir çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile EİT’in birbirinin ikamesi olmak yerine birbirini tamamladığı ifade edilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla firmaların özel avantajlar elde ettiği ve yabancı piyasalar hakkında edinilen bilgilerin EİT’i ortaya çıkardığını, bu bilgilerin yeni ürünlerin geliştirilmesinde faydalı olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra, Norman ve Dunning’in 1984 yılında yaptığı çalışmada, yabancı sermaye yatırımlarının bazı durumlarda ticareti sınırlandırdığı, bazı durumlarda ise ticareti artırdığı söylenmiştir. Bunun nedeni olarak, ticarete konu olan malın türü, ölçek ekonomileri ve işlem maliyetleri görülmüştür. (Öcal,2004: 41)

Helpman’a(1984) göre ise yabancı ülkelerde yatırım yapılmasının sebebi, ulaşım maliyetleri, yüksek tarife engelleri ve vergi avantajlarıdır. Genellikle ÇUŞ’lar, bir

ürünün maliyetlerini düşürmek amacıyla farklı ülkelerde üretim gerçekleştirir. Mesela, Ford Fiesta'nın motorlarının İngiltere'de, debriyajlarının İspanya'da, viteslerinin Fransa'da ve montajının ise Almanya'da yapılıyor olması buna örnektir. Aynı şekilde Japon ve Alman kameralarının ucuz işçilik sebebiyle Singapur'da montajlanıyor olması başka bir örnek olacaktır. Bu sayede her bir ülke karşılaştırmalı üstünlükten yararlanmış ve nihai ürünün toplam maliyetlerini en aza indirmiş olmaktadır. (Altay,2006: 20) Tüm bunların yanı sıra ÇUŞ ve EİT arasındaki ilişkiyi, ülkelerin refah seviyelerindeki etkisi sebebiyle eleştiren yazarlar da olmuştur. Firma faaliyetleri nedeniyle EİT'in artması, ülkelerin aynı endüstri dalında faaliyet gösteren yerli firmalarının üretimlerinin azalmasını ve yerli üretici ve tüketiciler üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğunu düşünmüşlerdir.(Mainardi,1986:106'dan Akt. Öcal, 2004: 40)

1.5. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜLMESİ

1.5.1. Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi İle İlgili Yaklaşımlar

1.5.1.1. Grubel Lloyd Endeksi

1971 yılında Grubel Lloyd(G-L), Avusturalya ve OECD üyesi dokuz sanayileşmiş ülkenin 1968-1969 dönemindeki SITC-3 Digt ticaret verilerini kullanarak EİT düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla bir endeks geliştirmiştir. (Şentürk, 2014:212)

Grubel ve Lloyd tarafından formüle edilen endeks;

$$B_1 = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - (X_i - M_i)]}{\sum_i^n (X_i + M_i)}$$

veya

$$B_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i} \text{ şeklinde gösterilmektedir.}$$

Formülde X bir malın/ürünün ihracatını; M bir malın/ürünün ithalatını göstermektedir. Endeks 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Eğer endüstride Endüstri İçi Ticaret yoksa endeks 0 değerini almaktadır. Endeks değeri 1 ise Endüstri İçi Ticaretin seviyesi maksimumdur. Bir endüstride ithalat ya da ihracattan biri yok ise bu ülkede söz konusu ticaretin şekli tamamen EAT' tir. İhracat ve ithalat değerlerinin

birbirine eşit olduğu durumda ise ticaretin şekli tamamen EİT olarak değerlendirilmektedir. (Yurttaçıkılmaz, 2013) Grubel ve Lloyd 1971 yılında yaptıkları çalışmalarında i endüstrisinde herhangi bir toplulaştırma düzeyinde aynı endüstride gerçekleşen ihracata karşılık gelen ithalatı EİT olarak tanımlamıştır. (Grubel ve Lloyd,1971: 47'den Akt. Küçükefe,2009: 70)

1.5.1.2. Balassa Endeksi

1966 yılında Balassa, Ortak Pazar'ın kurulmasının AET ülkelerinin dış ticaretindeki etkilerini incelemiş ve bir endeks geliştirmiştir. Geliştirilen endekse göre yapılan incelemede AET ülkeleri arasındaki EAT'inde bir düşüş olduğu, dış ticaretteki koruma indirimlerinin ülkeler arasındaki endüstri içi uzmanlaşmaya katkı sağlayacağını belirtmiştir. Balassa tarafından geliştirilen endeks aşağıda verilmiştir.

$$B = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

" X_i " mal kategorisinin ihracatını, " M_i " mal kategorisinin ithalatını, " n " ise mal kategori sayısını ifade etmektedir. " B " endeks sonucu 0 ve 1 arasında değişen değerler almaktadır. değerlerin 0'a yaklaşması EİT'i arttığını, 1'e yaklaşması ise ülkeler arasındaki ticaretin EAT olduğu ve ülkelerin ilgili mal kategorisinde tamamen ihracatçı/ithalatçı olduğu anlamına gelmektedir. (Özel,2012:11-12)

1.5.1.3. Aquino Endeksi

1978 yılında Aquino, Grubel-Lloyd'un geliştirdiği endekslerin temel standartları doğrultusunda bu endekslerin geliştirilmesi gerektiğini düşünmüş ve 1978 yılında çalışmalara başlamıştır. Dış ticaret fazlası ya da açığı dengesizliğinin etkileri tüm endüstrilerde aynı düzeyde olduğu varsayımıyla dış ticaretteki dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Aquino tarafından geliştirdiği endekste, toplam ithalat ve toplam ihracat değerlerinin birbirine eşit olması gerektiğini sorgulayarak ithalat ve ihracatı ayrı ayrı aşağıdaki şekilde formülleştirmiştir.

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}}$$

$$M_{ij}^e = M_{ij} \frac{1/2 \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}}$$

Dış ticaret dengesizliğinin olmadığı ithalat ve ihracat değerlerini aşağıdaki gibi formüle etmiştir.

$$Q_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i \left| \frac{1}{2} \right| \sum_i (X_{ij} + M_{ij}) \cdot \left(\frac{X_{ij}}{\sum_i X_{ij}} - \frac{M_{ij}}{\sum_i M_{ij}} \right)}{\sum_j (X_{ij} + M_{ij})} \cdot 100$$

Aqiuo geliştirdiği endeksin dış ticaret dengesizliğini düzelttiğini bu sebeple de Grubel-Lloyd endeksinden üstün özellikler içerdiğini belirtmiştir. (Aqiuo,1978: 280'den Akt. Küçükefe, 2009:74)

1.5.1.4. Greenaway- Milner Endeksi

1983 yılında yaptıkları çalışmada Greenaway ve Milner, EİT'in iki açıdan önem arz ettiğini belirtmiştir. EİT ölçümünün tam olarak yapılması, göreceli faktör yoğunlukları yerine uluslararası değişimi belirleyecek etkenlerin ne olduğuna ilişkin bilginin elde edilmesine imkan vermektedir. (Yılmaz,2013: 27)

Greenaway ve Milner, EİT'in ölçülmesinde endüstrilerin toplanma derecelerinin önemli olduğunu ve toplanma derecelerinde hata yapılmasının bazı istatistiksel değişimlere neden olacağını bunun da EİT olarak algılanacağını söylemişlerdir. (Greenaway ve Milner, 1983: 903'den Akt. Öcal, 2004: 51)

Greenaway ve Milner tarafından geliştirilen endekse aşağıda yer verilmiştir. (Polat, 2010: 43)

$$C_j = \left[1 - \frac{\sum |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum (X_{ij} + M_{ij})} \right] \times 100$$

Formülde, “j” toplanma derecesinde “n” sayıda endüstriden her birini temsil etmektedir. “i” toplanma derecesindeki alt kategorilerin göstergesidir. G-L Endeksi ile hesaplanan EİT değerini gösteren B_j ile C_j ‘nin büyüklük derecelerine ilişkin sıralama $0 \leq C_j \leq B_j \leq 100$ şeklindedir.

Greenaway ve Milner’in geliştirdiği endekse çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerden en önemlileri; EİT hesaplamalarında değerlerin yanlış yorumlanması ve B_j ve C_j olarak belirtilen endekslerin uygulama alanlarının dar olduğunun düşünülmesidir. Yapılan eleştirilere Greenaway ve Milner’in verdiği cevaplar;

- Endüstrinin tanımı konusunda SITC 3 basamak seviyesinin, uygun olan en iyi gösterge olduğuna dair bir fikir birliğinin olduğu,
- Endüstrilerdeki EİT hesaplamalarında B_j ‘nin kullanılan en yaygın yöntem olduğu, C_j ‘nin ise belirli bir toplanma derecesinde ölçülen EİT’in marjinal toplanmalara gösterilen hassasiyetin analizinde kullanılan bir araç olduğu şeklindedir. (Yıldırım,2011: 59)

1.5.2. Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Ölçülmesi

EİT’i ölçmeye yönelik geliştirilen endeksler statik özellikler taşımakta ve dış ticaretteki EİT payını tek yıl için ölçmektedir. Bu endeksleri kullanarak yalnızca iki dönem arasında statik karşılaştırmalı analizler yapılabilmekle birlikte, iki dönem arasındaki değişikliklerin açıklanmasında bu endeksler yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, EİT’teki değişimlerin ithalattan mı ihracattan mı kaynaklı olduğu belirlenemediği için rekabet gücünün artması veya azalması hakkında bilgi vermemektedir. Bu sebeple EİT düzeyinde zamana bağlı değişimleri göstermek amacıyla MEİT geliştirilmiştir. (Bilici,2007: 48)

1.5.2.1. Hamilton- Kniest Endeksi

1991 yılında Hamilton- Kniest, Grubel ve Lloyd tarafından geliştirilen EİT endeksinin farklı versiyonu olan MEİT endeksini, serbest ticaretin kaynaklanan uyum maliyetlerini analiz etmek amacıyla geliştirmiştir. MEİT, G-L Endeksinin farklı zamanlardaki EİT değerlerinin karşılaştırılmasında oluşabilecek kavram kargaşasını ortadan kaldırmak amacıyla düzenlemiştir. MEİT endeksi, bir endüstride ithalat ve ihracattaki artış oranını belirlemeye yöneliktir. Hamilton ve Kniest tarafından geliştirilen endeksin formülasyonuna aşağıda yer verilmiştir. (Hamilton ve Kniest,1991: 360-361)

$$MIIT = \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} \quad M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0$$

Formülde hesaplama dönemine ait yıl sayısı "n" ile gösterilmiştir. X_t ve M_t sırasıyla t ve $t-n$ yıllarındaki ithalat/ihracatı ifade etmektedir.

Formülde $\Delta X_t / \Delta M_t = (X_t - X_{t-n}) / (M_t - M_{t-n})$, X_t / M_t 'den büyük ise mutlak EİT artarken toplam ticarete göre EİT azalacaktır.

1.5.2.2. Greenaway-Hine-Milner-Elliott Endeksi

MEİT değerini hesaplayan endekslere birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerden birincisi, MEİT'in ithalat ve ihracat değerlerinin negatif olması durumunda hesaplanamayacağı ile ilgilidir. Bu eleştiriye göre ithalat ya da ihracat değişimlerinden birinin negatif olması sonucunda MEİT tanımsız olacaktır. Günümüzde uygulanan ticaret politikalarındaki değişiklikler ticaret akımlarında iki yönlü değişime yol açmaktadır. Bu değişikliklerin her zaman pozitif etkisinin baskın olacağına dair beklentiler gerçeğe uygun değildir. İkinci eleştiri, ithalat ve ihracatta nominal değişimlerin reel değişimler yerine kullanılmış olmasıdır. Nominal değişimlerin dikkate alınması durumunda MEİT'in hesaplandığı yıllar arasında ekonomide enflasyon yaşanması halinde endeks değeri yanıltıcı derecede yüksek değerler alacaktır. Bu sorunun ortadan kalkması amacıyla öncelikle dış ticaret verilerine ait

fiyat endekslerinin kullanılmasıyla enflasyonun etkilerinden kurtulmak, daha sonra gerçek MEİT'i hesaplamak gerekmektedir. (Öcal,2004: 55) Üçüncü eleştiri ise Hamilton-Kniest endeksinin EİT'in önemine dair bilgi vermekle beraber, başlangıçtaki ticaret hacmi ve ticaretin mutlak miktarı ile ilişkisini kuramamasıdır. Mesela, A ülkesinde hem ihracat hem de ithalat aynı miktarda yani 1 TL artıp B ülkesinde 1000 TL artarsa her iki ülkede de hesaplanan MEİT değeri 1 olur. Bu sonuç endeksin güvenilirliğini zedelemektedir. (Greenaway, Milner ve Hine,1994: 422'den Akt. Öcal,2004: 55)

MEİT üzerine tüm bu anlatılan eleştirileri gidermek amacıyla Greenaway-Milner-Hine-Elliott tarafından bir endeks geliştirilmiştir. Geliştirilen endeksin formülasyonuna ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

$$MEİT = [(X + M) - |X - M|]_t - [(X + M) - |X - M|]_{t-n}$$

veya

$$MEİT = \Delta[(X + M) - |X - M|]$$

Hesaplamayı, ithalat ya da ihracatın bir yıldan diğer yıla yıla göre artması veya azalması engellemektedir. (Türker,2002: 136) Her zaman tanımlı olan bu endeksin G-L endeksinden farkı, EİT değerlerinin oransal değil mutlak değer cinsinden ifade edilmesidir. (Kurul,2010: 54) Bu durum endeks için önemli bir özelliktir. Çünkü MEİT'in brüt ticaret hacmi, endüstrinin üretim ve satış rakamlarına göre mukayesesi mümkün olmaktadır. Mukayesenin gerekliliği uzmanlaşmaların değerlendirilmesi ve yapısal uyum sebebiyle önemlidir. MEİT endeksinin dezavantajı ise endeks değerinin 0(sıfır) ve 1(bir) arasında sınırlı bir değer almaması nedeniyle, diğer endekslere göre gösteriminde yaşanan zorluktur. (Brühlhart,1994: 604)

Brühlhart, ticaret akımlarındaki EİT değişimlerini göstermek amacıyla Greenaway vd.'nin önerdiği endekse benzer şekilde C endeksini geliştirmiştir. Bu endeks;

$$C = (|\Delta X| + |\Delta M|) - |\Delta X - \Delta M|$$

C endeksinin Greenaway vd.'nin önerdiği endeksten farkı her zaman pozitif değerler almasıdır. B endeksinin üretim düzeyi, toplam ticaret hacmi veya her bir endüstride gerçekleşen ticaret hacmi gibi değişkenlerle ölçeklendirilememesi sebebiyle önerilmiş C endeksi, ayrıştırılmış endüstri seviyelerinde ölçeklendirilebilmektedir. (Brülhart,1994: 608)

$C_v = \frac{C}{V}$ Burada V , ticaret hacmi, istihdam gibi herhangi bir ölçeklendirme değişkenidir.

1.5.2.3. Brülhart Endeksi

EİT'in ölçülmesinde önemli bir yere sahip olan Grubel-Lloyd endeksinin statik bir ölçüm yapması nedeniyle iki ayrı dönem arasındaki değişimi ölçememesi yeni endekslerin gelişmesine imkan yaratmıştır. Bu endekslerden biri de Brülhart tarafından geliştirilmiştir. Brülhart A ve B endeksi adı altında geliştirilen endekslere aşağıda yer verilmiştir.

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|}$$

A endeksi hesaplaması sonucunda elde edilen MEİT 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. MEİT'in 0 olması A endeksine göre endüstrideki marjinal ticaretin tamamıyla EAT şeklinde olduğunu, 1 olması ise ticaretin tamamıyla EİT şeklinde olduğunu ifade etmektedir. (Brülhart,1994: 605) Brülhart'ın A endeksi, Grubel ve Lloyd'un endeksindeki benzer istatistikî özelliklere sahip olmakla birlikte Hamilton ve Kniest tarafından geliştirilen endeksteği gibi ithalat ve ihracat akışlarındaki değişimin yapısını da ortaya çıkarmaktadır. (Polat,2010: 42)

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{|\Delta X| - |\Delta M|}, |B| = 1 - A$$

B endeksi olarak değerlendirilen formül, -1 ve +1 arasında değişen değerler almaktadır. Hesaplama sonucunda elde edilen değer -1 ile +1 arasında alacağı herhangi bir değer ticaretin tam olarak EAT şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra 0'a yaklaşan bir değer alması EİT'in arttığı, 0'a eşit olmasıysa ticaretin tamamıyla EİT şeklinde olduğunu göstermektedir. (Brühlhart,1994: 606)

A endeksi ile B endeksi karşılaştırıldığında, B endeksinin iki veya daha fazla endüstrinin toplanması halinde anlamlı sonuçlar vermediği belirtilmektedir. B'nin -1 +1 değerleri alması Marjinal EAT derecesinin yüksek olduğu anlamına gelirken, iki alt endüstrinin ağırlıklandırılmış ortalaması alındığında değer hatalı olarak "0" a yakın hesaplanması Marjinal EİT'in yüksek olmasını sağlamaktadır. (Altay ve Şen,2009: 135) Bu nedenle çalışmamızda da Brühlhart A endeksi kullanılacak ve MEİT hesaplanacaktır.

1.5.2.4. Menon-Dixon Endeksi

MEİT'i ölçmeye yönelik geliştirilen endekslerin tamamı EİT'i açıklamaya yoğunlaşmıştır. EAT ise toplam ticaret hacmi ile EİT arasındaki farkı gösteren bir artık olarak değerlendirilmiştir. Menon ve Dixon ise bu durumun tersini iddia ederek, ticarete serbestleşme gibi değişimleri konu edinen çalışmalarla EAT üzerinde odaklanmak gerektiğini ileri sürmüştür. Menon ve Dixon tarafından geliştirilen endekse aşağıda yer verilmiştir.

$$UMCIT = |\Delta X - \Delta M|$$

Bu endeksin toplanması ve ölçeklendirilmesi Brühlhart tarafından geliştirilen C endeksinden farkını göstermektedir. (Menon ve Dixon,1997: 166'dan Akt. Bilici:2007: 54)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER İLE OLAN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

1.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Üyesi Olan Ülkeler

2. Dünya Savaşından sonra hız kazanan uluslararası hareketlilik, ülkeleri farklı konularda bir entegrasyon içine sokmuştur. Bu sebeple sosyal, kültürel, tarihi ve coğrafi açıdan birbirine yakın olan ülkeler arasında bir entegrasyon süreci başlamış olup Türkiye, Pakistan ve İran bu sürece kayıtsız kalmayarak uluslararası arenada ortak hareket etme yoluna gitmişlerdir. (Sandalcılar,2010: 49) Bu anlamda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO) adı altında bir teşkilat kurulmuştur. Türkiye, Pakistan ve İran'ın öncülüğünde 1985 yılında kurulan teşkilata, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de katılmıştır. (Dikkaya,2003: 129; Karagül,2012: 218)

Dünya ticaretinden büyük bir pay alabilmek adına dünyaya açılmayı hedefleyen örgütün, kültürel, siyasi, ticari ve ekonomik alanda işbirliğini amaçlayan günümüzdeki üye sayısı 10 (on)dur. (Dikkaya,2003: 129; Karagül,2012: 218) Bu ülkeler; Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dır.

ECO' nun temel amacı; güçlü bir bölgesel iş birliği oluşturarak bölgedeki potansiyeli ortaya çıkarmaktır. 2017 yılında yayımlanan ECO 15 Yıllık İş birliği ve Kalkınma 2000-2015 Raporuna göre ECO bölgesinin 2015 yılındaki toplam nüfusu, 458 milyon olarak dünya nüfusunun %6,23'üne denk gelmekte ve bölge GSYİH'sı 1.8 trilyon \$ ile dünya

GSYİH'sının %2,63'üne eşit olmuştur. Ayrıca ECO bölgesinde 2000 yılından bu yana yabancı sermaye yatırımlarında 10 artış yaşanmış olup 2015'te 37.7 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. (Öğütçü, 2017: 2)

Çalışmamızın bu kısmında ECO üyesi ülkelerin Türkiye ile 1992 yılından 2016 yılına kadar SITC Rev3 sınıflamasında yer alan endüstri dallarında gerçekleştirdiği dış ticaretin toplam miktarı üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca çalışmamızın sonunda Ekler bölümünde her bir ülkenin incelenen mal gruplarında Türkiye ile yaptığı yıllık bazdaki ihracat ve ithalat değerlerine yer verilecektir.

1.2. 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki İhracatın Gelişimi

Tablo 2.1'de, 1992-2016 yılları arasında Türkiye ve ECO üyesi diğer ülkeler arasında gerçekleşen ihracat, SITC Rev3 sınıflamasındaki mal gruplarına göre değerlendirilmiştir. Tabloda yer alan değerler, Türkiye'nin ECO üyesi diğer ülkelere yaptığı ihracatın 1992-2016 yılları arasındaki toplamalarını göstermektedir.

Tablo 2.1: 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Toplam İhracat

Türkiye ve Diğer ECO Üyesi Ülkelerin 1992-2016 Arası Toplam İhracatı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Azerbaycan	2.416.211.315	149.791.138	239.508.255	391.564.998	69.565.080	3.605.967.373	6.985.877.383	5.714.300.532	3.926.118.262	26.768.181
Kazakistan	591.890.273	57.333.354	61.245.304	171.384.393	43.966.321	1.595.499.680	2.960.868.010	3.565.465.494	2.950.191.478	31.016.379
Özbekistan	533.338.088	21.599.889	46.729.520	65.555.735	25.520.463	1.338.212.670	1.621.215.473	1.921.839.735	580.757.691	6.472.551
Pakistan	339.337.722	4.034.743	131.974.994	62.908.389	28.906.535	569.768.945	890.885.608	1.238.783.725	280.318.942	25.225.240
Kırgızistan	268.747.758	3.123.485	4.489.684	18.695.157	7.030.579	289.689.171	856.271.815	501.624.622	1.169.089.410	13.258.613
Türkmenistan	554.830.653	57.266.890	233.523.725	146.668.672	19.237.288	1.533.432.695	5.657.910.055	4.774.344.400	2.085.851.567	86.787.896
İran	1.770.504.941	1.238.081.119	1.104.639.949	514.103.144	237.867.596	4.551.706.641	13.189.066.708	8.230.988.700	4.735.903.974	9.667.754.632
Tacikistan	286.320.958	3.742.477	19.318.420	19.346.765	12.477.733	341.255.590	691.696.237	308.455.331	437.722.579	867.420
Afganistan	187.388.410	37.444.250	3.407.067	33.623.839	40.257.131	278.283.281	723.368.060	787.963.678	301.477.126	16.827.495

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hesaplanmıştır.

- Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 2.1'e göre ele alınan mal gruplarından "0- Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" grubunda en yüksek toplam ihracat Azerbaycan'a yapılmıştır. Aynı ürün grubunda ikinci sırada yer alan ülke olan İran'ı Kazakistan ve Türkmenistan takip etmektedir. En düşük ihracat değerine sahip olan ülkenin ise Afganistan olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'ın 0 mal grubunda toplam ihracat içindeki payı %35, İran %25 ve Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan'ın aldığı toplam pay ise %8 olmuştur.

- İçki ve Tütün

Tablo 2.1 incelendiğinde "1- İçki ve Tütün" endüstri dalında en çok ihracatın İran'a yapıldığı görülmektedir. İran'a 1.238.081.119 \$ değerinde yapılan ihracatı 149.791.138 \$ ile Azerbaycan takip etmiştir. En düşük değer 3.123.485 \$ ile Kırgızistan'da olmuştur. Yapılan ihracatta en düşük değerler Kırgızistan'dan sonra Tacikistan ve Afganistan ülkelerinde görülmektedir. Toplam içki ve tütün ihracatında en yüksek değeri alan İran'ın bu mal grubunda gerçekleşen toplam ihracat içindeki payı %79 olarak gerçekleşmiştir. %10 pay ile ikinci sırada yer alan Azerbaycan'dan sonra %4 ile Kazakistan ve Türkmenistan gelmektedir. Diğer ülkelerde ise toplam ihracattan alınan pay %0-1 arasında değişmektedir. Genel olarak içki ve tütün grubunda düşük düzeylerde gerçekleşen ticaretin sebebi olarak dini inanç ve kültürel özellikler gösterilebilir.

- Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Tablo 2.1'e göre "2-Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" mal grubunda en çok ihracat oranına sahip olan ülke 1 numaralı mal grubunda olduğu gibi yine İran olmuştur. İran'ın 25 yıllık dönemdeki toplam ihracat değeri 1.104.639.949 \$'dır. En az satım yapılan ülke ise 3.407.067 \$ ile Afganistan olmuştur. Toplam ihracatın aldığı pay ülke bazında incelendiğinde İran'ın %60 'lık bir paya sahip olduğu, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın %13'lük bir pay aldığı görülmektedir. Pakistan'ın toplam ihracat içindeki payı %7 olmuştur. Kazakistan ve Özbekistan'ın aldığı pay ise %3 olarak gerçekleşmiştir.

- Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tablo 2.1'de yer alan ihracat verilerine göre "3- Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" dalında 1992-2016 yılları arasında en yüksek ihracat İran'a yapılmıştır. En az ihracat değerine sahip olan ülke ise Kırgızistan olmuştur. İhracattan alınan paylar ülkelere göre değerlendirildiğinde İran'ın %36, Azerbaycan'ın %28, Kazakistan %12,

Türkmenistan %10, Pakistan ve Özbekistan %5, Afganistan %2 ve Tacikistan ve Kırgızistan %1 pay aldığı görülmektedir.

- **Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar**

Tablo 2.1'e göre "4- Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" ihracatı tüm ülkelerde birbirine yakın değerlerde gerçekleşmiş olmakla birlikte değerler toplamında İran birinci sırayı almıştır. İran'ı sırasıyla Azerbaycan, Kazakistan ve Afganistan takip etmiştir. En düşük değer ise 7.030.579 \$ ile Kırgızistan'da görülmektedir. 4 numaralı ürün grubunda toplam ihracat içinde İran'ın aldığı pay %49 iken, Azerbaycan %14, Kazakistan %9, Afganistan %8 pay almıştır. Pakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan ülkelerinin ise toplam ihracattan aldıkları paylar sırasıyla %6, %5, %4, %3 ve %2'dir.

- **Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri**

Tablo 2.1'de yer alan "5- Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri" mal grubu incelendiğinde İran'a yapılan ihracatın diğer ülkelere göre daha fazla olduğu görülmüştür. En yüksek ihracat değerine sahip İran'ı ikinci sırada Azerbaycan takip etmekte olup üçüncü sırada Türkmenistan yer alırken en düşük ihracatın Afganistan'la yapıldığı görülmektedir. İran'da %32, Azerbaycan'da %26, Türkmenistan ve Kazakistan'da %11 paya sahip olan toplam ihracat, Özbekistan'da %10, Pakistan'da %4 ve geriye kalan diğer ülkelerde ise %2 pay almıştır.

- **Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar**

Tablo 2.1'deki "6- Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" endüstrisinde yapılan ihracat değerleri incelendiğinde İran'ın yine birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Azerbaycan'la yapılan ihracat değeri ise İran'ın toplam değerinin yarısından biraz yüksek olmuştur. Azerbaycan'dan sonra en yüksek değer Türkmenistan'da gerçekleşmiştir. "Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar" grubunda en düşük değer Tacikistan'a görülmektedir. İran'ın toplam ihracattaki payı %39 olarak gerçekleşmiş olup en az ihracatın yapıldığı Tacikistan'ın toplam ihracat içinde aldığı pay %2

olmuştur. %2 pay alan diğer ülkelerin de olmasına rağmen Tablo 2.1'e bakıldığında en düşük ihracat değerinin Tacikistan ülkesine ait olduğu görülecektir.

- **Makineler ve Ulaştırma Araçları**

"7- Makineler ve Ulaştırma Araçları" mal grubunda en yüksek ihracat değerine sahip olan ve ilk üç sırada yer alan ülkeler sırasıyla İran, Azerbaycan ve Türkmenistan'dır. En az ihracat Tacikistan ile yapılmış olup ihracattan alınan payların bu durumu destekler nitelikte olduğu görülmektedir. İran'ın "Makineler ve ulaştırma araçları" mal grubunda toplam ihracattan aldığı pay %30, Azerbaycan ülkesinin aldığı pay %21 ve Türkmenistan ülkesinin aldığı payın ise %18 olduğu görülmektedir. En düşük payları ise %2 ve %1 oranla Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri almıştır.

- **Çeşitli Mamul Eşya**

Tablo 2.1'de yer alan "8- Çeşitli Mamul Eşya" ürün grubunda Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında en yüksek değere sahip olan ülkeler bir önceki grupta olduğu gibi yine İran ve Azerbaycan olmuştur. En düşük değerler ise Afganistan ve Pakistan'a aittir. İhracat değerlerinin toplam ihracattaki payına baktığımızda ise İran'ın %29, Azerbaycan'ın %24, Kazakistan'ın %18 pay aldığı, en düşük değer alan Afganistan ve Pakistan ülkelerinin ise payının %2 olduğu görülmektedir.

- **SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)**

"9- SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)" grubunda yapılan ihracat İran hariç diğer ülkelerde çok az yapılmıştır. En yüksek değere sahip İran için 1992-2016 döneminde toplam ihracat değeri 9.667.754.632 \$ olmuştur. Tüm ülkeler içinde İran'ın aldığı pay %98 oranında olup geriye kalan %2'lik kısım %1'lik paylar ile Türkmenistan ve Kazakistan'a aittir. Diğer ülkelerle de SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar mal grubunda ihracat gerçekleşmiş olsa da %0'lık bir pay almıştır. Bu durum adı geçen ürün grubunda bazı yıllarda ihracatın hiç yapılmamış olması ve yapılan yıllarda ise yüksek değerler almaması gibi sebeplere bağlanabilir.

1992-2016 arasındaki dönemi kapsayan yıllarda gerçekleşen toplam ihracat değerlendirilecek olursa; canlı hayvanlar ve gıda maddeleri hariç tüm mal gruplarında İran'ın en yüksek ihracat değerine sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'den tüm mal gruplarında en az mal ihracatını gerçekleştiren ülkenin ise Tacikistan olduğu söylenebilmektedir. Tüm ülkelerden yapılan ihracat değerlerinin toplamına bakıldığında ise 6 numaralı grupta yer alan "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunun en yüksek mal grubu olduğu görülmüştür. En az ihraç edilen mal grubu ise "4- Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" grubunda olmuştur.

1.3. 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki İthalatın Gelişimi

Aşağıda yer alan Tablo 2.2'de, 1992-2016 yılları arasında Türkiye ve ECO üyesi diğer ülkeler arasında gerçekleşen ticaret, SITC Rev3 sınıflamasındaki mal gruplarına göre değerlendirilmiştir. Tabloda yer alan değerler, Türkiye'nin ECO üyesi diğer ülkelerden yaptığı ithalatın 1992-2016 yılları arasındaki toplamını göstermektedir.

Tablo 2.2: 1992-2016 Döneminde Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Toplam İthalat

Türkiye ve Diğer ECO Üyesi Ülkelerin 1992-2016 Arası Toplam İthalatı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Azerbaycan	31.626.881	622.279	478.183.078	1.535.807.483	2.156.721	801.927.433	1.062.209.667	26.398.305	13.676.763	19.429.576
Kazakistan	1.605.105.737	186.080	580.919.373	4.318.125.872	165.860	98.113.301	11.921.877.169	24.276.182	20.639.683	6.973.864
Özbekistan	239.300.689	46.449	849.472.803	469.120.157	56.306	242.789.912	7.010.938.313	41.143.555	25.598.419	2.986.681
Pakistan	58.697.125	1.032.129	225.067.765	23.692.872	299	986.641.455	4.920.138.088	34.364.753	1.102.933.418	10.706.354
Kırgızistan	311.026.842	134.979	181.018.343	15.409	144.969	1.133.978	44.861.049	4.875.182	5.338.307	114.520.531
Türkmenistan	1.086.398	25.433	2.247.645.584	1.278.659.206	0	352.002.258	2.022.110.486	18.177.426	17.879.718	5.066
İran	284.007.751	509.600	835.243.200	90.142.450.510	747.466	5.319.098.965	4.790.287.694	312.803.194	50.720.683	60.960
Tacikistan	902.624	20.590	363.795.745	625	127.171	5.417.415	2.086.946.251	975.141	176.208	5.005.911
Afganistan	19.362.534	0	66.446.295	2.343	49.495	378.018	27.571.427	2.615.816	1.274.609	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hesaplanmıştır.

- Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 2.2 incelendiğinde Türkiye'nin 25 yıllık dönemde "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" mal grubunda en çok ithalatı Kazakistan ülkesi ile yaptığı görülmektedir.

Kazakistan'dan yapılan ithalatın toplam değeri 1.605.105.737 \$ olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada yer alan Kırgızistan'da ise toplam ithalat 311.026.842 dolar olmuştur. Üçüncü sırada ise 284.007.751 dolar ile İran yer almaktadır. 25 yıllık toplam ithalat değerlerinin ölkeler bazında paylarına baktığımızda Kazakistan'dan yapılan "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" mal grubundaki ithalatın diğer ölkeler içindeki toplam payının %63, Kırgızistan'ın payının %12, İran'ın %11, Özbekistan'ın %10 ve diğer ölkelerin ise %0-%2 arasında pay kaldığı görölmektedir.

- İçki ve Tütün

Tablo 2.2'ye baktığımızda "İçki ve tütün" alanında en çok ithalat yaptığımız ölkenin Pakistan olduğu görölmektedir. En çok ithalat yaptığımız ikinci öлке Azerbaycan olmuş, üçüncü sırada İran yer alırken, Afganistan'dan 1992-2016 yılları arasında içki ve tütün ithal edilmediği görölmektedir. İçki ve tütün ithalatında en büyük payın yine %40 ile Pakistan'a ait olduğu, Azerbaycan ve İran'ın aldığı payların ise sırayla %24 ve %20 olduğu söylenebilmektedir.

- Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Tablo 2.2'nin üçüncü sütununda yer alan "Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler" grubunda Türkiye'nin ithalatı en çok Türkmenistan ölkesinden olmuştur. Türkmenistan'dan yapılan toplam ithalatın değeri 2.247.645.584 \$ olup tüm ölkeler içinde aldığı pay %39'a denk gelmektedir. Özbekistan 849.472.803 \$ ile %15, İran 835.243.200 \$ ile %14, Kazakistan 580.919.373 \$ ile %10 pay almıştır. En düşük değer ise 66.446.295 \$ ile %1 pay alan Afganistan'a aittir.

- Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler mal grubunda Türkiye'nin ithalat yaptığı ölkeler arasında İran birinci sırada yer almaktadır. İran'dan toplamda 90.142.450.510 dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir. Bu mal grubunda İran'ın aldığı toplam pay tüm ölkelere göre %92'ye denk gelmektedir.

- **Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar**

“Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” mal grubundaki toplam ithalat verileri Tablo 2.2’de yer alan bilgilere göre Azerbaycan’da 2.156.721 \$ olarak gerçekleşmiş ve %62’lik bir paya denk gelmektedir. En yüksek ikinci ithalat %23’lük pay ve 747.466 \$ ile İran’dan yapılmıştır. Türkmenistan’dan 1992-2016 yılları arasında ithalat yapılmamış olup en az ithalat yapılan bir diğer ülke 299 \$ ile Pakistan olmuştur. Genel anlamda ülkelerden yapılan ithalat değerlendirildiğinde yıllık ithalat değerleri çok az miktarlarda gerçekleşmiştir diyebiliriz.

- **Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri**

Tablo 2.2’yi incelediğimizde Türkiye’nin 5.319.098.965 \$ ile “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” mal grubunda en çok ithalatı İran’dan yaptığı görülmektedir. Pakistan’dan ise 986.641.455 \$’lık bir ithalat yapıldığı görülmektedir. Bu iki ülkeden yapılan toplam ithalatın diğer ülkelere göre aldıkları paylar sırasıyla %68 ve %13’tür. En az ithalat ise 378.018 \$ ile Afganistan’dan yapılmıştır.

- **Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar**

Türkiye’nin “Başlıca Sınıflara Ayrılmış İşlenmiş Mallar” grubunda yapmış olduğu en yüksek ithalat 11.921.877.169 \$ ile Kazakistan’a aittir. En çok ithalatın yapıldığı diğer ülkeler ise 7.010.938.313 \$ ile Özbekistan ve 4.920.138.088 \$ ile Pakistan’dır. Türkiye’nin en az ithal ettiği ülke 27.571.427 \$ ile Afganistan olmuştur. Yapılan ithalatın aldığı payları incelediğimizde Kazakistan’ın payı %35, Özbekistan’ın payı %21, Afganistan’ın payı ise %0 olarak bilinmektedir.

- **Makineler ve Ulaştırma Araçları**

Tablo 2.2’ ye göre Türkiye, “Makineler ve Ulaştırma Araçları” mal grubunda 25 yıllık dönemde en çok ithalatı İran’dan yapmıştır. İran’dan yapılan ithalatın toplam değeri 312.803.194 \$’dır. Özbekistan’dan yapılan toplam ithalatın değeri 41.143.55 \$’dır. İthalatın en az yapıldığı ülke ise 975.141 \$’lık değer ile Tacikistan olmuştur. Bu verilere göre İran %67, Özbekistan %9 ve Tacikistan %0 paya sahiptir.

- **Çeşitli Mamul Eşya**

8 numaralı “Çeşitli Mamul Eşya” sektörünün Tablo 2.2’de yer alan değerlerine baktığımızda en yüksek ithalatın Pakistan ile yapıldığını görürüz. Pakistan’dan 1.102.933.418 \$’lık bir toplam ithalat yapılmıştır. Toplam ithalatın tüm yıllara ve ülkelere göre almış olduğu pay ise %89’a denk gelmektedir. Tüm ECO üyesi ülkelerle çeşitli mamul eşya sektöründe bir ithalat gerçekleştirmiş olan ülkemizde en az ithalat yapılan ülke 176.208 \$’lık bir değer ile Tacikistan olmuştur.

- **SITC’da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)**

Tablo 2.2’ ye baktığımızda SITC’da sınıflandırılmamış eşyalar sektöründe Türkiye’nin en çok ithalat gerçekleştirdiği ülkenin Kırgızistan olduğu görülmektedir. Kazakistan en çok ithalat yaptığımız 2. ülke olarak yer almaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan’ın toplam ithalat değerleri sırasıyla 114.520.531 ve 69.738.646 \$’dır. Bununla beraber ilgili sektörde Afganistan ile hiç ithalat yapılmadığı da görülmektedir. Kırgızistan’ın %52, Kazakistan’ın ise %31 pay almıştır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; bazı sektörlerde Türkiye’nin ithalatının çok az olduğu ya da hiç olmadığı ülkelerin varlığına rastlanılmaktadır. Tablo 2.2’ye göre Türkiye’nin en az ithal ettiği ürün grubunun 1 numaralı “İçki ve Tütün” olduğu görülmektedir. En çok ithalatın gerçekleştiği ürün grubu ise 3 numarada yer alan “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” grubu olmuştur. Ülkelerden farklı mal gruplarında yapılan ticaretin geneline bakıldığında en çok ithalatın İran ülkesinden yapıldığı görülecektir. Bunun yanı sıra en az ithalatın yapıldığı ülke ise Afganistan olarak görülmektedir. 0-9 aralığında isimlendirilen sektörlerden 1 ve 9 numaralı sektörlerde Afganistan’dan 25 yıllık dönemde hiçbir zaman ithalatın gerçekleşmediği görülmektedir. Aynı şekilde 4 numaralı mal grubunda ise Türkmenistan’dan ithalat yapılmamıştır.

1.4. Endüstri İçi Ticarete Yönelik Literatür İncelemesi

Çalışmamızın bu bölümünde EİT ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası literatürün bir kısmından söz edilecektir. Ayrıca ilgili bölüm sonunda ulusal literatürde gerçekleşen EİT çalışmalarının özeti niteliğinde bazı çalışmaların yöntem ve veri setlerine ait tabloya yer verilecektir. Buradaki amaç, Türkiye'nin ele alındığı ulusal çalışmalarda hangi ülkeler ile EİT oranlarının incelenmiş olduğunun gösterilerek, çalışmamızın farklılaştığı noktaların göz önüne konulmasıdır.

1.4.1. Uluslararası Literatür

Endüstri İçi Ticaret ile ilgili ilk çalışmalar 1935'li yıllarda görülmeye başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise EİT ile ilgili yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sayısı artmıştır. EİT ile ilgili yapılan ilk çalışma 1935 yılında Hilgert tarafından yapılan ilk EİT çalışmasında 1930'lu yıllardaki durgunluk dönemlerindeki ikili ticaret anlaşmalarının sonucunda ortaya çıkan ikili ithalat ve ihracat artışları için fayda-maliyet analizi yapılmıştır. 1943 yılında Frankle tarafından yapılan çalışmada aynı mal grubunda yer alan malların eşanlı ithalat ve ihracatının dış ticarete önemli bir yerinin olduğu ve bunun ithalat ve ihracattaki kalite farklılığıyla bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. (Diken,2015: 45)

1960 yılında Verdoorn tarafından yapılan çalışmada Benelux Birliğinde blok içi ticaret uzmanlaşmalarının bloklar arası ticaret uzmanlaşmalarından daha fazla olduğunu belirtmiştir. (Bilici,2007: 9) Verdoorn, Benelux Birliğinin etkilerini üye ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkisinden hareketle açıklamıştır. 1938-1955 yılları için üye ülkeler arasında ticarete konu olan 121 ürünün ithalat-ihracat oranını hesaplamıştır. Elde edilen sonuçlara⁵ göre Benelux Birliğinden sonra ithalat-ihracat değerleri, medyan değerleri artarken azalmıştır. Bu nedenle uzmanlaşma, farklı ürün kategorilerinde değil, aynı ürün grupları arasında olmaktadır sonucuna ulaşılmıştır. Verdoorn'a göre Benelux Birliğine üye ülkeler arasında üretim maliyetlerinin

---

⁵ Ülkelerin uzmanlaşma derecelerinin belirlenmesi için ihracat/ithalat oranını hesaplayan Verdoorn, bu oranının gösterdiği dağılımlara bakarak 1938 ve 1955 yılları arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Hesaplamalar sonucu 1938 ve 1955 yılları medyan değerleri 0,176'dan 0,445'e artarken, uç değerlerin sayısı düştüğü görülmüştür. (Kurul,2010:11)

birbirine yakın değerler alması, yani mal fiyatları arasında farklılık bulunmaması ülkeler arasında malların kalite düzeylerinin farklılığına bağlı bir dış ticaret hacminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Başkol,2008: 8)

Michaely'nin 1962 yılındaki çalışmasında gelir düzeyi yüksek ülkeler arasında gerçekleşen ticarete konu olan malların birbirine benzediği, düşük gelirli ülkeler arasında gerçekleşen ticarete ise tersi durumun olduğu tespit edilmiştir. (Bilici,2007: 9)

1964 yılında Kojima tarafından yapılan çalışmada, 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki akıma dikkat çekmiştir. Akımlardan ilki ileri sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin hızlı artışıdır. Diğeri ise sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler arasındaki ticaretin durgunlaşmasıdır. Kojima'nın bulgularına göre sanayileşmiş ülkeler arasında oluşan hızlı ticaret artışı "yatay ticaret" içinde yer almaktadır. başka bir deyişle, imalat sanayi ürünleri ile ağır sanayi ürünleri arasında ticaret gerçekleşmektedir. Bu özellik, AET'in blok içi ticaret hacminin artmasına ve ileri sanayileşmiş ülkeler arasında EİT'in varlığına kanıttır. Kojima'nın yapmış olduğu gözlemleri klasik modellerin yetersizliği ile açıklamıştır. Kojima'nın talep yönlü yaklaşımına göre ülkelerin ulusal gelirinin yükselmesi talebin genişlemesine neden olmaktadır. Bu durum talep edilen ürün çeşitliliğinin artmasına neden olmaktadır. Geliri yüksek olan ülkelerin taleplerindeki çeşitlilik ürünlerin kalite ve görüntü açısından farklılaşmasına neden olmaktadır. Son durumda aynı ticaretin konusu aynı endüstride yer alan farklılaşmış ürünler olmaktadır. Kojima'nın arz yönlü açıklamalarını ise üretime dayalı karşılaştırmalı maliyet farklılıklarına dayandırmıştır. Kojima'ya göre üretimde yüksek derecede ölçeğe göre getiri olması halinde imalat sanayi ürünlerinde yatay ticaret yapısı desteklenmektedir. (Kojima,1964: 36)

Avrupa'da Ortak Pazar'ın kurulması ile birlikte uluslararası ticaretin geleneksel sonuçlarını yeniden değerlendirme gereği duyan Balassa 1966 yılında bir çalışma yapmıştır. Buna göre Ortak Pazar'ın kurulması, gümrük tarifelerindeki indirimlerin AET içinde EİT hacmini artırmaktadır. Ortak Pazar ile piyasadaki tüm ihracatçıların

ticari payları azalmış ve ihracat yapılarındaki çeşitlilik artmıştır. Bunun yanı sıra standart mallara dayalı geleneksel modellerin aksine sanayileşmiş ülkelerde imalat sanayi ürünlerinin çoğu farklılaşmıştır. Ulusal ürün farklılaşmasının varlığı halinde çok taraflı tarife indirimleri üretimin yapısında önemli değişiklik yaratmamıştır. Elde edilen sonuçlar, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin yapısını açıklamış ve serbest ticaretin EİT ile sonuçlanacağı hipotezini desteklemiştir. (Balassa,1966:469-470)

Balassa tarafından EİT'e yönelik ortaya atılan basit endeks 1975 yılında Grubel-Lloyd tarafından geliştirilmiştir.

1975 yılında Grubell-Lloyd, 1957-1967 dönemini ele aldığı çalışmalarında Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olan ülkeleri, Kanada, Japonya, Avusturalya ve Amerika Birleşik Devletleri için EİT düzeylerini incelemiştir. Yapılan inceleme sonunda Kanada'da %48, Japonya'da %21, Avusturalya'da %17, Amerika Birleşik Devletlerinde %49, Fransa'da %65, İngiltere'de %69, Hollanda'da %56, Belçika/Lüksemburg'ta %63 oranında EİT hesaplanmıştır. (Polat,2010: 48) "Söz konusu çalışma, 1959'dan 1967'ye kadar AET ülkeleri arasındaki ticaret artışının % 71'inin EİT olduğunu göstermiştir." (Çakmak, 2006: 34)

1991 yılında yapılan çalışmada Greenaway ve Hine 22 OECD ülkesinin 1970-1985 yılları arasındaki EİT değerlerini analiz etmiştir. 1985 yılı itibarıyla en yüksek EİT değerini 0,87 ile Belçika, 0,85 ile Fransa ve 0,83 ile İngiltere'nin aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya ile 22 OECD ülkesinin toplam dış ticareti içinde EİT'in 1970 yılında 0,54 olduğu, 1985 yılında ise bu değer 0,64'e çıktığı elde edilen sonuçlar arasında olmuştur.

2007 yılında Xing tarafından Çin'in önemli ticaret ortaklarından olan Japonya ve ABD arasındaki EİT 1980-2004 dönemi ele alınarak incelenmiştir. Bu ülkeler ile EİT payının arttığı ve toplam ticaret içinde EİT'in %35 oranında pay aldığı görülmüştür. Ayrıca Çin ile Japonya arasındaki EİT'te Japonya'nın Çin'deki doğrudan yabancı sermaye yatırım payının da önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Brülhart tarafından 2009 yılında yapılan ve 1962-2006 yıllarının incelendiği çalışmada tüm dünya ülkelerinin EİT düzeyleri, EİT'in en yüksek olduğu sektörler incelenmiştir. 2006 yılı itibarıyla dünya ticaretinde %13,20 paya sahip olan ABD'nin SITC Rev3 sınıflamasında EİT endeksi 0,50 çıkmıştır. Buna rağmen dünya ticaretinde %0,76 pay sahibi olan Çek Cumhuriyeti'nin EİT düzeyi 0,62 ile dünya genelinde en üst sırada yer almıştır. Dünya ticaretinde EİT'in artan bir eğilim gösterdiği ve ekonomilerin sektörel yapı itibarıyla birbirine benzer hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

2011 yılında Kawecka, Avrupa Birliğine yeni giren eski Doğu Bloku ülkelerinin genel EİT düzeyleriyle otomotiv sanayiye ait EİT düzeyinin gelişimini 2000 ve 2007 yıllarının karşılaştırmasını yaparak incelemiştir. Yapılan inceleme sonunda 2007 yılında 57,5 değeri ile Slovenya'da EİT en yüksek değeri almıştır. Aynı şekilde otomobil sektöründe de 79,8 değeri ile Slovenya en yüksek EİT değerini almıştır. Yine 2011 yılında Crespo ve Fontoura tarafından yapılan çalışmada Portekiz ve 55 farklı dünya ülkesi arasındaki EİT düzeyi yatay ve dikey çerçevede incelenmiştir. Dikey EİT düzeyinin yüksek çıktığı gözlem sonuçlarına göre toplam en yüksek EİT düzeyinin 70,4 ile İspanya'da olduğu, ikinci sırada ise 56,7 ile Almanya'nın yer aldığı görülmüştür. Portekiz'de ise seçilmiş ülkelerle genel anlamda EAT yapısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Can,2011: 40)

2012 yılında Han ve Lee tarafından yapılan çalışmada Çin ile Kore arasındaki toplam ticaretin hangi oranda Dikey EİT olduğu hesaplanmıştır. Hesaplama SITC Rev5 mal grubu kullanılmış ve veriler UN Comtrade veri tabanından alınmıştır. Çin ile Kore arasında 1990'dan itibaren gerçekleşen ticaretin yaklaşık olarak %50 oranında EİT şeklinde olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları kimya sanayinde 2000'li yıllardan itibaren Yatay EİT olarak gerçekleşerek Dikey EİT'in azaldığı yönünde değişiklik gösterse de EİT'in çoğunluğunun Dikey EİT şeklinde olduğunu göstermiştir.

2015 yılında Li vd. tarafından yapılan çalışma Çin ve Kore arasındaki imalat sanayi ürünlerindeki ticaretin yönünü belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada EİT ve MEİT hesaplamaları yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarında Çin ile Güney Kore arasındaki

ticaretin imalat sanayi ürünlerinde EİT şeklinde olduğu ve arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Güney Kore'den Çin'e yapılan yabancı sermaye yatırımlar, Güney Kore ve Çin'in piyasa büyüklükleri, ülkelerin kişi başına düşen GSYİH'sı gibi faktörlerin Çin ve Güney Kore arasındaki EİT seviyesini farklı derecelerde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Şahin, 2015: 103)

1.4.2. Ulusal Literatür

Bu bölümde EİT kavramı Türkiye açısından değerlendirilecektir. Bu amaçla Türkiye'nin dış ticaretinde EİT'i ölçmek amacıyla yapılan çalışmalara yer verilecektir.

Türkiye'nin dış ticaretinde EİT'in ölçümünün yapıldığı ilk çalışma Schüller tarafından 1995 yılında yapılmıştır. 1973-1991 yıllarını konu alan ve Türkiye ile İspanya arasındaki dış ticarete EİT'i ölçmek amacıyla yapılan çalışmada Türkiye'nin toplam dış ticaretinde EİT oranının %20 olduğu, İspanya için ise %50 olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun anlamı İspanya'nın Türkiye'ye göre daha sanayileşmiş bir ekonomiye sahip ülke olduğudur. Aynı zamanda çalışmada İspanya'nın en yoğun EİT'nin AT ülkeleri ile olduğu ve Türkiye'nin AT'nun yanı sıra diğer gelişmekte olan ülkelerle de aynı seviyede EİT'e sahip olduğu gözlemlenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen başka bir sonuç da sanayileşmesi yeni olan ülkelerde EİT'in ara mallarda, ilerleyen dönemlerde ise tüketim mallarında yoğunlaştığının gözlemlenmiş olmasıdır. (Öcal,2004; 137)

2000 yılında Çepni ve Köse tarafından yapılan çalışmada SITC Rev2 verilerine göre 1989-1999 yılları arasında, Türkiye ile AB ve OECD ülkeleri arasındaki EİT değerleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Türkiye'nin toplam dış ticaretinde EİT oranının arttığı ve Türkiye- AB ülkeleri arasındaki ticaretin diğer ülkelere oranla daha yoğun olduğuna ulaşılmıştır. Türkiye- AB ülkeleri arasındaki toplam dış ticarete özellikle sanayi mallarında EİT oranının 0,50'lere ulaştığı gözlemlenmiştir.

2001 yılındaki çalışmalarıyla Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki EİT'i değerlendiren Erk ve Tekgöl, tüm ülkelerde %7-%38 arasında değişen oranlar elde etmiştir. Bu oranlara göre Türkiye ile Portekiz, Yunanistan, İspanya ve İtalya arasındaki EİT oranları, diğer AB ülkelerinden yüksek çıkmıştır. Türkiye ile bu ülkelerin ekonomik yapılarının birbirine benzerlik göstermesi bu surumun sebebi olarak belirtilmiştir.

2001 yılında Doğaner ve Gönel tarafından yapılan çalışmada Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki EİT analiz edilmiştir. Analizde Grubel-Lloyd Endeksi, Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Endeksi ve Aquino Endeksi kullanılmıştır. Çalışma sonunda 1992-1997 dönemi arasında Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki EİT sınırlı iken, kimyasal ürünler ve demir-çelik gibi bazı ürün gruplarında hesaplanan endeks değerlerinde artış görülmüştür. (Saraçoğlu ve Kortan,2014: 50)

2002 yılında Narin tarafından yapılan çalışmada 1999 yılı için SITC Rev3 sınıflamasına göre Türkiye'nin toplam dış ticaretinde EİT'in payı hesaplanmış ve EİT'i belirleyen faktörlerin neler olduğu incelenmiştir. Yapılan çalışma doğrultusunda EİT'in Türkiye'nin dış ticaretinde %36 lık bir paya sahip olduğu ve uzmanlaşma ve ürün farklılaşmasının yüksek olduğu endüstrilerde EİT oranlarının daha yüksek değerler aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kalbaşı'nın 1997-2001 yılları arasında İran ile bazı OECD ülkeleri arasındaki EİT'in hesaplandığı 2003 yılındaki çalışmasından elde edilen sonuçlara göre EİT değerleri çok düşük olmuştur. İran'ın EİT değerlerinin yalnızca Türkiye, İtalya ve Yunanistan ülkelerinde artma yönünde bir eğilim gösterdiği görülmüştür. (Polat, 2010: 50)

2003 yılında Erlat ve Erlat yaptıkları çalışmada, 1969-1999 dönemlerine ait verilerden yola çıkarak 3 basamaklı SITC Rev3'e göre AB 15 Ülkeleri ile Türkiye arasındaki EİT'i incelemiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ülkeler Türkiye ile AB 15 Ülkeleri arasındaki ticaretin yönü genel anlamda EAT şeklinde olduğu fakat 1980'den sonra sınırlı oranda EİT'in gelişmeye başladığı gözlemlenmiştir. Brühlart A, B ve C

endekslerine göre yapılan MEİT'in ise 1980 öncesi ve sonrasında önemli değişiklikler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2006'da Aynagöz Çakmak tarafından yapılan çalışmada Türkiye ile Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imalat sanayide EİT'in yapısı incelenmiştir. Türkiye ile bu dört ülke arasında gerçekleşen ticaret 1991-2004 yılları arasında incelenmiştir. Buna göre imalat sektöründe EİT değerleri ele alınan dönem başlarında sırasıyla İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa ile gerçekleşmiştir. İncelenen dönemin sonlarına doğru sıralama Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere şeklinde değişiklik göstermiştir. Fakat her dört AB üyesi ülke için imalat sanayide EİT oranları en yüksek sektörün, SITC Rev6 grubunda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Deviren ve Karataş tarafından 2007 yılında yapılan çalışmada Türkiye'nin Çin ile arasındaki ticaret üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada, 3 basamaklı SITC mal gruplarında 1995-2005 yılları arasında yapılan ticaret Grubel-Lloyd endeksi ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye- Çin arasında gıda malzemeleri ve canlı hayvanlar, mamul ürünler ve kimya sanayi ürünleri mal gruplarında 0,50 ve üzerinde değerlere ulaşılmıştır. Teknolojik yapıya göre ise teknoloji ürünlerinde yoğunlaşıldığı görülmüştür. Ayrıca Türkiye-Çin arasındaki ticaretin EAT'e uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2009 yılında Seymen'in yaptığı çalışmada hammadde, sermaye ve emek yoğun endüstrilerle kolay ve zor AR-GE yoğun endüstrilerin EİT ve MEİT değerleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Hammadde yoğun olan endüstrilerde EİT 1980'li yıllardan itibaren önce artmış 2000'li yıllarda ise azalmıştır. Emek yoğun endüstrilerde ise 1990 yılından itibaren EİT hakim olmuştur. AR-GE yoğun endüstrilerde ise 1980 yılından itibaren dış ticaretin yapısının EAT'ten EİT'e döndüğü gözlemlenmiştir. (Seymen,2009; 156-160)

Erün tarafından 2010 yılında yapılan çalışmada Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki gıda ve canlı hayvan sektör toplamı ve alt sektörlerdeki EİT'in analizi Gubel-Lloyd Endeksiyle yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye ile AB 15 ülkeleri arasındaki

EİT, 1995 yılında 0,53 iken giderek düşmüştür. 1995-2010 arasındaki dönemde EİT değerleri 0,21 ile 0,38 arasında değişen değerler almıştır. Türkiye ile AB 27 ülkeleri arasındaki EİT değerlerine bakıldığında ise 0,21 ile 0,36 arasında değerler aldığı gözlemlenmiştir. Türkiye ile daha çok Macaristan, Danimarka, Belçika, İspanya, Bulgaristan, İtalya, İrlanda ve Romanya ile olan EİT'nin güçlü olduğu görülmüştür.

2010 yılında Başkol tarafından yapılan çalışmada 1992-2009 arasındaki dönemde Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki EİT analiz edilmiştir. Bu ülkeler arasındaki ticaretin EAT olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Grubel-Lloyd endeksine göre yapılan analizde 1992 yılında 0,01 olarak gerçekleşen değer 2009 yılında 0,06 değerini almıştır. (Saraçoğlu ve Kortan,2014: 50)

2013 yılında Yurttañıkılmaz tarafından Türkiye ile AB arasındaki dış ticaretin yönünü ölçmek amacıyla yapılan çalışmada 1995-2009 dönemi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda gelişim gösteren ve refahı artan Türkiye'nin tüketim kalıpları, tercih ve alışkanlıklarının AB'ne yaklaştığı görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin sanayi ile makine ve ulaşım araçları sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğünün arttığı, çeşitli mamul eşya sektöründe ise giderek azaldığı görülmüştür.

2014 yılında Yergin, Mercan ve Yılmaz tarafından yapılan çalışmada 1990-2008 döneminde Türkiye ile AB 15 ülkeleri arasındaki MEİT analiz edilmiştir. Sonuçlarda 0-4 grubuna ait birincil mallarda MEİT oranlarında kayda değer bir değişikliğin olmadığı fakat dış ticaret hacminin arttığı gözlemlenmiştir. 5-8 grubuna giren sanayi mallarında ise dış ticaret hacmindeki artış ile beraber MEİT oranlarında da değişim görülmüştür.

2015 yılında Küçükametoğlu ve Aydın tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin ticari hizmetler EİT'nin ülkeye özgü belirleyicileri tespit edilmiş ve ticari mallar EİT'nin ülkeye özgü belirleyicileri ile karşılaştırması yapılmıştır. Bulgular, 2005 yılı itibarıyla ülkeye özgü belirleyicilerin; talep yapılarındaki benzerlik, ekonomik entegrasyonlara katılım ve ticari işlem maliyetleri olduğunu göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar haricindeki tüm değişkenler beklenen yönde sonuç vermiş, fakat ticari mallar

açısından EİT'in tamamlayıcısı olan ve pozitif yönlü EİT- doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki ilişki, ticari hizmetler açısından tersine dönmüştür. Yani yabancı sermaye Türkiye'ye geldiğinde hizmet ticaretini ikame ederek Türkiye'nin hizmetler EİT'lerini düşürücü etki etmektedir.

Şahin tarafından 2015 yılında Türkiye ile G-8 ülkelerinin dış ticaretinin analiz edildiği çalışmada 1996-2014 arası dönem incelenmiştir. Çalışma sonunda elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye ve G-8 ülkelerinin EİT seviyeleri tarımsal ürünler ve imalat ürünlerinde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2016 yılında Şahin tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'nin EİT'i faktör yoğunluğuna göre ölçülmüş ve Türkiye'nin emek yoğun, sermaye yoğun ve hammadde yoğun mallarda endüstri-içi ticaretinin yüksek olduğu görülmüştür.

2015 yılında Şentürk ve Kösekaşaoğlu tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkeler arasında 1990-2013 yılları arasında 3 basamaklı imalat sanayi mal grupları incelenmiştir. İncelemede Grubel- Lloyd Endeksi kullanılarak hesaplama yapılmış ve ilgili dönemde Türkiye ile dış ticaret yaptığı ülkeler arasında imalat sanayi EİT değerlerinin yükseldiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada standart ve orta teknolojlili mallarda da EİT değerleri yüksek çıkmıştır.

2016 yılında Küçüksakarya, 1990-2012 arasındaki dönemde imalat sanayi endüstrileri için serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde Türkiye endüstrilerinin tamamını ve imalat sanayi endüstrilerinin ayrı ayrı EİT'in rolünü ve ülke temelindeki belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye'nin ticaret ortaklarıyla yaptığı ticaretin rekabetçi yapıda olmadığı, tamamlayıcı yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2017 yılında Kemer ve Aydemir tarafından çalışmada 2001-2014 döneminde Türk İmalat Sanayi'ye ait EİT, Grubel-Lloyd Endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye ile dış ticaret yaptığı ülkeler arasında 2010 yılından itibaren 0,50 ve üzerinde EİT oranlarıyla karşılaşmıştır. EİT oranları açısından en yüksek değerlerin

makine ve ulaşım sektöründe olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra başlıca işlenmiş mallar ürün grubunda da 0,50' nin üzerinde EİT değerlerinin yer aldığı gözlemlenmiştir.

Türkiye için şimdiye kadar yapılan çalışmaların genelinde Grubel- Lloyd Endeksi kullanılmıştır. Yapılan hemen hemen her çalışmada AB ülkeleri, OECD ülkeleri gibi ülkeler ile olan EİT incelenmiştir. Çalışmamız, yapılan genel bir literatür incelemesinin sonuçları doğrultusunda hem daha önce incelenmemiş bir ülke grubunun incelenmesi hem de iki ayrı endeks/analiz sonucunun karşılaştırmasının yapılacak olması nedeniyle diğer çalışmalardan farklılaşmıştır.

Tablo 3.1: Türkiye'nin Endüstri İçi Ticaretinin Ölçülmesine Yönelik Yapılan Bazı Çalışmaların Özeti

Yazarın Adı	Ticaret Yapılan Ülkeler	İncelenen Dönem	Veri Sınıflaması	Endeks
Schüller(1995)	AT,OECD Ülkeleri	1973-1991	SITC Rev5	Grubel-Lloyd Endeksi
Çepni ve Kösse(2000)	AB ve OECD Ülkeleri	1989-1999	SITC Rev2	Uyarlanmış Grubel-Lloyd Endeksi
Yıldız ve Delice(2001)	Tüm Ülkeler	1990-1999	SITC Rev2	Grubel-Lloyd Endeksi
Erk ve Tekgöl(2001)	AB Ülkeleri	1993-1998	SITC Rev2	Grubel-Lloyd Endeksi
Gönel(2001)	Tüm Ülkeler	1990-1997	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi, H/K MEİT, GHME
Doğaner ve Gönel(2001)	AB, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri	1992-1997	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi, Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Endeksi, Aquino Endeksi
Narin(2001)	Tüm Ülkeler	1999	SITC Rev3	Grubel Lloyd Endeksi
Kaya(2003)	AB 15 ve AB 10 Ülkeleri	1991-2003	SITC Rev3	Balassa endeksi
Deviren(2003)	AB Ülkeleri	1995-2000	SITC Rev3	Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Endeksi
Öcal(2004)	AB Ülkeleri	1989-2003	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi, Brülhart Endeksi, Greenaway, Hine, Milner ve Elliot
Şimşek(2005)	Dünya ve OECD Ülkeleri	1992-2003	SITC Rev3	Ticaret (Two Way Trade-TWT) endeksi
Türkcan(2005)	Seçilmiş OECD Ülkeleri	1985-2000		Fixed Effects ve Random Effects modelleri
Aynagöz Çakmak(2006)	AB(Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere)	1991-2004	SITC Rev3	Grubel Lloyd Endeksi
Yükseler ve Türkan(2006)	Türkiye	1996-2005	ISIC Rev3	Üretim ve İhracat Miktar Endeksi
Bilici(2007)	AB Ülkeleri	1980-2005	SITC Rev3	Grubel Lloyd Endeksi
Aydın(2008)	AB Ülkeleri	1989-2005	SITC 5-8 ve SITC 0-8	Grubel-Lloyd Endeksi
Altay ve Şen(2009)	AB 15 Ülkeleri	1995-2007	SITC Rev2	İhracat Benzerlik Endeksi, Grubel-Lloyd Endeksi ve Brülhart (A Endeksi) Endeksi
Başkol(2010)	Orta Asya Türk Devletleri	1992-2009	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi
Erün(2010)	AB 15 ve AB 27 Ülkeleri	1995-2009	Eurostat SITC standardı	Grubel-Lloyd endeksi ve birim değer oranları analizi
Özkaya(2010)	AB Ülkeleri	1989-2009	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi
Tunç(2012)	OECD Ülkeleri	2000-2010		Grubel-Lloyd Endeksi
Çeştepe(2012)	Ortadoğu Ülkeleri	1999-2009	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi, Balassa Endeksi
Yurttançıkırmaz(2013)	AB Ülkeleri	1995-2009	SITC Rev3	Grubel-Lloyd endeksi Balassa endeksi
Yergin, Mercan ve Yılmaz(2014)	AB 15 Ülkeleri	1990-2008	SITC Rev3	Marjinal Endüstri İçi Ticaret Endeksi
Saraçoğlu ve Kortan(2014)	Seçilmiş Geçiş Ekonomileri	1995-2012	SITC Rev1	Grubel-Lloyd Endeksi Loertscher-Wolter Endeksi
Şahin(2015)	G-8 ülkeleri	1996-2014	SITC Rev3	Grubel-Lloyd endeksi
Diken(2015)	AB 15 Ülkeleri	2004-2014	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi
Şentürk ve Kösekahyaoglu(2015)	Türkiye	1990-2013	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi(Ağırlıklandırılmış ortalama)
Küçükşakarya(2016)	Türkiye	1990-2012	SITC 5-8	Panel Veri Analizi
Kemer ve Aydemir(2017)	Türkiye	2001-2014	SITC Rev3	Grubel-Lloyd Endeksi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELER ARASINDAKİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ANALİZİ VE SONUÇLARI

Çalışmamızın bu bölümünde teorik olarak önceki bölümlerde bahsedilen EİT kavramı, Türkiye ile ECO üyesi olan diğer 9 ülke arasındaki dış ticarete analiz edilecektir. Bu doğrultuda standart G-L Endeksine göre SITC 3 sınıflamasında yer alan malların EİT oranları her bir ülke bazında değerlendirilecektir. Brülhart A Endeksine göre her bir ülke için ayrı ayrı hesaplanan MEİT oranlarına ise çalışmamızın Ekler bölümünde yer verilecektir. Ayrıca bu bölümde EİT ile MEİT analiz sonuçlarının karşılaştırması da yapılacaktır.

1.1. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, PAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, TÜRKMENİSTAN, İRAN, TACİKİSTAN VE İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye ile ECO üyesi olan diğer ülkeler arasındaki EİT, 1992-2016 yılları arasındaki döneme ait olan ticaret verileri kullanılarak ülke bazında G-L Endeksine göre hesaplanmıştır. Yapılan analize göre her bir sektör için ülkelerin Türkiye ile olan dış ticaretinin yapısı belirlenmiştir.

1.1.1. TÜRKİYE’NİN AZERBAIJAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo43.2: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Azerbaycan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Azerbaycan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0,02	0,40	0,23	0,45	0,74	0,04	0	0
1993	0,01	0	0	0,31	0	0,24	0,92	0,04	0	0
1994	0	0	0,03	0	0	0,06	0,33	0,02	0	0
1995	0,01	0	0,04	0	0	0,47	0,48	0,01	0,02	0
1996	0,02	0	0,19	0,54	0	0,66	0,31	0,06	0,02	0
1997	0,01	0	0,17	0,73	0	0,70	0,13	0,02	0,01	0
1998	0,01	0	0,10	0,23	0	0,34	0,20	0,01	0,01	0
1999	0,03	0,06	0,08	0,42	0	0,55	0,18	0,05	0,01	0
2000	0,09	0,08	0,15	0,65	0,71	0,25	0,24	0,02	0,01	0
2001	0,01	0,27	0,17	0,67	0	0,16	0,06	0,20	0,10	0
2002	0,12	0	0,26	0,74	0	0,29	0,03	0,03	0,01	0
2003	0,11	0	0,30	0,39	0	0,45	0,35	0,03	0,01	0
2004	0,13	0	0,42	0,37	0	0,67	0,09	0,03	0,01	0
2005	0,07	0	0,59	0,24	0	0,47	0,22	0,01	0,01	0
2006	0,16	0	0,62	0,20	0	0,66	0,38	0,01	0,01	0
2007	0,07	0	0,93	0,22	0	0,37	0,32	0	0,01	0
2008	0,01	0	0,44	0,12	0	0,44	0,17	0,01	0,01	0,05
2009	0	0	0,82	0,48	0	0,10	0,22	0,01	0,01	0
2010	0,02	0	0,66	0,27	0	0,26	0,24	0,01	0,01	0,19
2011	0	0	0,70	0,29	0	0,32	0,16	0	0	0
2012	0	0	0,90	0,41	0	0,28	0,29	0	0	0,07
2013	0,01	0	0,73	0,47	0	0,24	0,26	0	0,01	0,01
2014	0	0,01	0,67	0,87	0	0,37	0,28	0	0	0,16
2015	0	0,01	0,61	0,93	0	0,41	0,29	0,01	0,01	0,03
2016	0,01	0,02	0,99	0,39	0	0,59	0,51	0	0,01	0,08

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 3.2’ de Türkiye’nin 1992-2016 yılları arasındaki 25 yıllık dönem için, SITC Rev3 Düzey1 verileri kullanılarak Azerbaycan ile olan dış ticaretinin Standart G-L Endeksine göre ulaşılan EİT sonuçları verilmiştir. 0-9 numaralandırması ile 10 ayrı endüstri dalında EİT oranları hesaplanmıştır. Tabloya göre 10 ayrı endüstri dalında 25 yıllık döneme göre en yüksek EİT ortalaması 0,44 ile 2 numaralı sektörde gerçekleşmiştir. Sonraki en yüksek EİT ortalamasına sahip olan sektörler ise 0,43 0,40 ve 0,30 ortalamayla sırasıyla 3, 5 ve 6 numaralı sektörler olmuştur. En düşük ortalama değere sahip sektörlerin başında ise 0,01 ile 1 ve 8 numaralı sektörler gelmektedir. Tablo 4’teki EİT oranları, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ikili ticaretin yönünün daha çok EAT şeklinde olduğunu göstermektedir.

Genel bir değerlendirmenin yapıldığı analiz sonuçları alt başlıklar halinde her bir endüstri dalı için ayrı ayrı incelenecektir.

1.1.1.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.2' de ilk sütunda yer alan ve 1992-2016 yılları arasında incelenen ilk sektör "0- Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" endüstrisinde ulaşılan EİT oranları çok düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. EİT oranlarının 0,50'nin altında değerler alması yapılan ticaretin yönünün EAT şeklinde olduğunu göstermektedir. Analize göre 1992, 1994, 2009, 2011 ve 2015 yıllarında 0 olan sonuçlar, yapılan ticaretin tamamen EAT olduğunu ifade etmektedir. Diğer yıllarda ise sektör, 0,01-0,16 arasında değer almıştır. Yani Türkiye-Azerbaycan ikili ticaretinde "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" sektöründe ticaret EAT şeklindedir diyebiliriz.

1.1.1.2. İçki ve Tütün

Tablo 3.2' de 1 ile numaralandırılan ve üçüncü sütunda yer alan "1- İçki ve Tütün Sektörü" incelendiğinde, sektörün EİT oranlarının 1992-1998 ve 2002-2013 yılları arasında 0 değer aldığını, yani ticaretin tamamen EAT şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. En yüksek EİT oranı ise 2011 yılında 0,27 olarak gerçekleşmiş olup, 0,50 altında gerçekleşen EİT oranları, bize ilgili sektörde EAT'in etkinliğini göstermektedir.

1.1.1.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Tablo 3.2' ye göre "2-Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" sektöründe 1992-2004 yılları arasındaki dönemde EİT sonuçları düşük değerler almıştır. 2000-2004 arasındaki dönemde sürekli artış gösteren sonuçlara rağmen ticaretin yönünün yine EAT olduğu görülmektedir. 2005 yılından itibaren ise yalnızca 2008 yılı hariç diğer yıllarda 0,50 üzerinde değer alarak EİT'in gerçekleştiği görülmekle birlikte sonuçların sürekli artış gösterdiği söylenememektedir. 2009-2016 yılları arasında ise en yüksek değer 0,99 ile 2016 yılında gerçekleşmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse ilgili sektörde Türkiye- Azerbaycan arasında ithalat ve ihracatın birbirine yakın miktarlarda gerçekleştiği söylenebilmektedir.

1.1.1.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tablo 3.2' de 3 numaralı sektör olarak yer alan "Akaryakıt hariç Yenilmeyen Hammaddeler" de 1996-1997 ve 2000-2002 yılları arasında EİT artan bir seyir izlemiştir. 2003 yılından itibaren düşük düzeylerde gerçekleşen EİT oranları 2014-2015 yılları arasında tekrar artmış ve en yüksek orana 2015'te 0,93 olarak gerçekleşmiştir. 1992-2016 arasındaki 24 yıllık dönem ortalamasına göre EİT oranı ise 0,43 olmuştur.

1.1.1.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

Tablo 3.2 'de yer alan 4 numaralı endüstride 1992 yılında 0,23 ve 2000 yılında 0,71 değerini alan EİT, diğer tüm yıllarda 0 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum belirtilen endüstride Türkiye-Azerbaycan arasında gerçekleşen alım satımda ithalat değerlerinin genel olarak 0 olması ile açıklanabilmektedir. Çünkü EİT hesaplamalarında ihracat ya da ithalat verilerinden birinin 0 miktarda gerçekleşmesi EİT hesaplamasının ilgili yıllarda 0 değerini almasına neden olmaktadır. Söz konusu sektörde iki ülke arasında sürekli olarak bir ihracat gerçekleşmiş olmakla birlikte ithalatın genel anlamda olmadığı Ekler Bölümünde yer alan Ek-11 incelendiğinde görülecektir.

1.1.1.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

Tablo 3.2 'ye baktığımızda önceki sektörlerle oranla "5-başka yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri" alanında daha yüksek düzeylerde oluşan EİT oranlarına rağmen 1996'da 0,66 1997'de 0,70, 1999'da 0,55, 2004'te 0,67, 2006'da 0,66 ve 2016'da 0,59 hariç diğer yıllarda beliren ticaret yine EAT şeklinde olmuştur. Bu durum Faktör Donanımı Teorisi ile açıklanabilecektir.

1.1.1.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

Tablo 3.2' ye göre "6- Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunda EİT oranlarının 1992, 1993 yıllarında sırasıyla 0,74 ve 0,92 olarak gerçekleştiği

görülmektedir. 1994-2015 arası kapsayan 22 yıllık zaman zarfında ise ülkeler arasında gerçekleşen ihracat ve ithalat oranlarına bağlı olarak EİT oranları düşük seviyelerde kalmıştır. Bu dönemde en yüksek EİT oranına 0,46 ile 1995 yılında ulaşılmıştır. 2016 yılında ise EİT 0,51 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.1.8. Makinalar Ve Ulaştırma Araçları

“7-Makinalar ve Ulaştırma Araçları” mal grubunda EİT değerlerinin gösterildiği Tablo 3.2 incelendiğinde değerlerin çok düşük seviyelerde olduğu görülecektir. Bu endüstri dalında Türkiye-Azerbaycan arasındaki karşılıklı ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olarak EAT şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.1.9. Çeşitli Mamul Eşya

Tablo 3.2’ de “8-Çeşitli Mamul Eşya” endüstri dalında EİT oranlarının düşük düzeylerde olduğu, 0,50’nin altında gerçekleştiği görülmektedir. 25 yıllık dönemde gerçekleşen EİT ortalaması 0,01 olarak hesaplanmıştır. Bu verilerden yola çıkarak Türkiye- Azerbaycan arasındaki ticaretin EAT şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

1.1.1.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

Tablo 3.2 incelendiğinde 1992-2007 yılları arasında iki ülke arasında bu endüstri dalında EİT en düşük 0 değerini almıştır. Bunun sebebi 1992-2007 arasındaki dönemde genel olarak Azerbaycan’a ihracat yapılmış olmasına rağmen Türkiye’nin ithalat gerçekleştirmemiş olmasıdır. 2008 yılından itibaren düşük miktarlarda da olsa Azerbaycan’dan ithalatın yapılması EİT’in 0-0,19 arasında ani değişimler gösteren değerler almasına sebep olmuştur. İlgili sektörde gerçekleşen EİT oranları Türkiye-Azerbaycan arasındaki dış ticaret yapısının değerlendirilmesinde pek önemli bir etkisi bulunmamaktadır.

1.1.2. TÜRKİYE’NİN KAZAKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo53.3: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Kazakistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-Kazakistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0,12	0	0	0	0	0,08	0,59	0	0	0
1993	0,98	0	0,11	0,04	0	0,85	0,70	0,02	0	0
1994	0,20	0	0,03	0,59	0	0,65	0,86	0,01	0	0
1995	0,07	0,02	0,04	0	0	0,31	0,71	0	0	0
1996	0,01	0	0,08	0,67	0	0,01	0,65	0,02	0,04	0
1997	0,02	0	0,12	0	0	0	0,62	0,02	0,02	0
1998	0,72	0	0,26	0,01	0	0,11	0,58	0,05	0	0
1999	0,59	0	0,32	0	0	0,10	0,40	0,06	0,01	0
2000	0,60	0,02	0,15	0	0	0,02	0,39	0,14	0,01	0
2001	0,83	0	0,32	0	0	0,14	0,61	0,02	0,10	0
2002	0,68	0	0,15	0,03	0	0,43	0,55	0,05	0,03	0
2003	0,33	0	0,24	0,04	0	0,06	0,61	0,09	0,21	0
2004	0,74	0,04	0,14	0,02	0	0,05	0,55	0,05	0,03	0
2005	0,83	0	0,30	0,03	0,15	0	0,49	0,01	0,03	0
2006	0,95	0	0,26	0,03	0	0,06	0,39	0,02	0,03	0
2007	0,34	0	0,31	0,15	0	0,02	0,53	0	0	0
2008	0,15	0	0,18	0,24	0	0,23	0,37	0	0,01	0,01
2009	0,56	0	0,10	0,08	0	0,02	0,42	0,01	0,01	0,02
2010	0,41	0	0,11	0,05	0	0,03	0,39	0,01	0,01	0
2011	0,40	0,01	0,04	0,06	0	0,17	0,27	0,01	0	0,09
2012	0,22	0,01	0,11	0,06	0,06	0,19	0,32	0,01	0	0,14
2013	0,68	0	0,44	0,10	0,06	0,09	0,31	0,01	0	0,13
2014	0,70	0,01	0,24	0,08	0	0,12	0,49	0	0,01	0,20
2015	0,66	0,01	0,56	0,12	0	0,14	0,33	0,01	0,03	0,32
2016	0,90	0,02	1	0,09	0	0,04	0,28	0	0,01	0,11

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.2.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.3’ te ilk sütunda yer alan “0- Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri” sektöründe en yüksek değer 1993 yılında 0,98 ile olmuştur. En düşük değer ise 1996 yılında 0,01 ile olmuştur. 1998-2002 yılları arasında EİT oranları 0,50’nin üzerinde gerçekleşmiştir. 2003 yılında azalarak 0,33 olan EİT, takip eden 3 yıl içerisinde tekrar artmıştır. 2007-2008 ve 2010-2012 arasındaki dönemlerde tekrar azalma gösteren EİT, 2013 yılından itibaren yine yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. 0,90 lık bir değerle en yüksek EİT oranına 2016 yılında ulaşılmış olup bu yılda gerçekleşen ithalat ve ihracat değerlerinin birbirine yakın gerçekleştiği sonucuna götürmektedir.

1.1.2.2. İçki ve Tütün

Tablo 3.3’ te Kazakistan ve Türkiye arasındaki “1- İçki ve Tütün” sektörüne ait EİT oranları gösterilmektedir. İki ülke arasında bu mal grubunda gerçekleşen ihracat ve ithalat değerlerinin az olmasına bağlı olarak yapılan ticaretin çok düşük değerler aldığı ve bu sebeple ikili ticaretin EAT şeklinde olduğu görülmektedir. Türkiye ve Kazakistan

arasındaki dış ticarete, yapılan ithalatta yıldan yıla çok büyük değişiklikler yaşanmamasına rağmen ihracattaki ani artış ve azalışlara bağlı olarak ticaretin yönü genel anlamda EAT şeklinde olmuştur.

1.1.2.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Tablo 3.3' te Kazakistan-Türkiye arasındaki "2- Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" sektöründe ihracatın büyük değişiklikler göstermemesine rağmen ithalattaki ani artma ve azalmalara bağlı olarak 1992-2014 yılları arasındaki her yılda endeks değerleri 0,50'nin altında kalarak EAT şeklinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında 0,56 ve 2016 yılında 1 değerini alan ticaretin şekli EİT olarak değişmiştir.

1.1.2.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tablo 3.3' te 3 numaralı ürün grubu olan "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" için incelediğimizde 1992-2016 yılları arasında iki ülke arasında gerçekleşen ticarete yalnızca 1994 ve 1996 yıllarında EİT gerçekleştiği diğer yıllarda ise ticaretin EAT şeklinde olduğu görülecektir. 1994 yılında EİT'in aldığı değer 0,59 1996 yılında ise 0-67 olmuştur.

1.1.2.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ikili ticarete 1992-2016 arasındaki dönemde gerçekleşen ticaret tüm yıllarda EAT şeklinde olmuştur. Söz konusu dönemlerde gerçekleşen EİT oranları genel olarak 0 değerini almıştır. En yüksek değer 2005 yılında 0,15 olarak gerçekleşmiş olup 0,50'nin altında alınan tüm değerlerde EİT değil EAT'in gerçekleşmiş olduğu kabul edilmektedir.

1.1.2.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

Tablo 3.3' e baktığımızda Türkiye-Kazakistan arasındaki dış ticaret verilerine göre elde edilen EİT oranlarında 1993 yılında 0,85 1994 yılında ise 0,65 değerini aldığı

görülmektedir. 1994 yılından sonraki yıllarda gerçekleşen ticaretin EAT olarak gerçekleştiği görülecektir.

1.1.2.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

Tablo 3.3' e göre "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" alanındaki ikili ticaretin 1992-1998 yıllarında EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu yıllar arasındaki en yüksek değerin 0,86 ile 1994 yılında olduğu, 1999-2000 yıllarında ise azalan ithalat ve ihracat değerlerine bağlı olarak EİT oranının azaldığı anlaşılmaktadır. 2000-2004 yılları arasında artan EİT oranlarına baktığımızda, 2001 ve 2003 yıllarında EİT'in 0,61, 2002 ve 2004 yıllarında ise 0,55 değerini aldığı görülmektedir. 2007 yılında 0,53 olarak gerçekleşen EİT oranı bu yıldan sonra azalmış ve 0,50'nin üstüne çıkamamıştır. 2008-2016 yıllarındaki tüm yıllarda gerçekleşen ticaretin yönü EAT olarak gerçekleşmiştir.

1.1.2.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

Tablo 3.3' te Türkiye Kazakistan arasında "Makineler ve Ulaştırma Araçları" mal grubunda gerçekleşen ithalat ve ihracat değerleri arasındaki farkın yüksek olması sebebiyle iki ülke arasındaki EİT değerleri düşük oranlarda olmuştur. G-L Endeksine göre hesaplanan sonuçlara baktığımızda 1992-2016 arasındaki tüm yıllarda EİT değerleri 0,50 altında değer almıştır. Bu sebeple bu mal grubunda gerçekleşen ticaretin EAT şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.2.9. Çeşitli Mamul Eşya

Tablo 3.3' te 8 numaralı "Çeşitli Mamul Eşya" ürün grubunda 1992-2016 yılları arasında gerçekleşen ikili ticarete EİT oranları 0 ile 0,21 arasında değişen değerler almıştır. Türkiye Kazakistan arasında 8 numaralı mal grubunda yapılan ticaretin yönünün daha çok EAT şeklinde olduğu görülmektedir.

1.1.2.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

Tablo 3.3' e göre "SITC Sınıflandırılmamış Eşyalar" ürün grubunda Türkiye 1992-2007 döneminde Kazakistan'dan ithalat gerçekleştirmemiştir. Aynı zamanda 1992-2002 döneminde Kazakistan'dan yapılan bir ihracatın da olmaması iki ülke arasında EİT'in 0 değeri almasına sebep olmuştur. Yani iki ülke arasında bu yıllar arasında EİT gerçekleşmemiştir. 2007 yılından sonra düşük miktarlarda da olsa ithalat ya da ihracatın gerçekleşmiş olmasına rağmen dış alım ve satım değerlerinin birbirini karşılayamaması iki ülke arasındaki ticaret değerlerinin EİT yönünde olmasını engellemiştir. Sonuç olarak iki ülke arasında 9 numaralı mal grubunda yapılan ticaret EAT olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3. TÜRKİYE’NİN KIRGIZISTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo63.4: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Kırgızistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Kırgızistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0,58	0	0	0	0	0	0,59	0	0,24	0
1993	0,02	0	0,04	0	0	0,08	0,13	0,02	0,10	0
1994	0,11	0	0	0	0	0	0,57	0	0,03	0
1995	0,04	0	0,01	0	0	0,06	0,18	0,01	0	0
1996	0,01	0	0,02	0	0	0,04	0,02	0	0,05	0
1997	0,07	0	0,09	0	0,01	0,02	0,13	0,10	0	0
1998	0,06	0	0,02	0	0,11	0,01	0,16	0,04	0	0
1999	0,14	0	0,03	0,24	0,96	0	0,19	0,04	0,02	0
2000	0,96	0	0,13	0	0,72	0	0,06	0,07	0,01	0
2001	0,52	0	0,03	0	0	0	0,12	0,14	0,07	0
2002	0,90	0	0,02	0	0	0,01	0,10	0,21	0,03	0
2003	1	0	0,02	0	0	0,01	0,04	0,37	0,03	0
2004	0,99	0	0,07	0	0	0,02	0,03	0,03	0,17	0
2005	0,80	0	0,19	0	0,43	0	0,03	0,01	0,04	0,12
2006	0,79	0,13	0,09	0	0	0,01	0,03	0,01	0,01	0
2007	0,87	0,01	0,08	0	0	0	0,08	0	0,01	0
2008	0,78	0	0,03	0	0	0	0,03	0,01	0	0
2009	0,83	0	0,05	0	0	0	0,03	0,01	0,01	0
2010	0,93	0	0,12	0	0	0	0,10	0,01	0,01	0,01
2011	0,86	0,01	0,01	0	0	0,02	0,44	0	0	0,58
2012	0,92	0,01	0,03	0	0	0	0,21	0	0	0,24
2013	0,72	0	0,03	0	0	0,01	0,02	0	0,01	0,01
2014	0,58	0,48	0,02	0	0	0,01	0,05	0,01	0	0,06
2015	0,84	0,54	0,06	0	0	0	0,07	0,02	0	0,02
2016	0,84	0,79	0,07	0	0	0	0,05	0,03	0	0,01

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.3.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.4 incelendiğinde 0 numaralı mal grubunda yer alan “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” ürün grubunda Türkiye ve Kırgızistan arasında analizimizin başlangıç yılı kabul edilen 1992’de 0,58 ile EİT’in gerçekleştiği, 1999 yılına kadar ise EİT oranlarının üstüğü görülmektedir. 2000 yılından itibaren ise iki ülke arasındaki ticaretin yönü EİT şeklinde gerçekleşmiş ve 0,50 üzerinde değerler almıştır. EİT’in en yüksek oranı 2003 yılında 1 değeriyle oluşmuştur.

1.1.3.2. İçki ve Tütün

Türkiye ile Kırgızistan ülkeleri arasında “İçki ve Tütün” mal grubunda gerçekleşen dış ticaretin analiz edildiği Tablo 3.4’e baktığımızda 1992 yılından 2005 yılına kadar EİT değerlerinin 0 olduğu görülmektedir. Yani 1992-2005 yıllarını kapsayan dönemde EİT’in varlığından söz edilememektedir. 2006-2014 arasındaki dönemde ise yine EİT’in aldığı değerler 0-0,48 arasında değerler almıştır. 2015 yılında EİT 0,54 ve 2016 yılında ise 0,79 olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticarete son 2 yılda yapılan

ticaretin EİT şeklinde olduğu fakat genel olarak ticaretin yönünün EAT şeklinde olduğu söylenebilmektedir.

1.1.3.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Tablo 3.4'te yer alan sonuçlara göre 1992-2016 arasını kapsayan her bir yılda EİT oranları düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" ürün grubunda Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ikili ticaretin yönü EAT olarak gerçekleşmiştir. Bu ürün grubunda iki ülke arasında gerçekleşen ticaret verileri düşük miktarlarda gerçekleşmiş olup bu değerler ticaretin yönünü belirlemiştir.

1.1.3.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tablo 3.4'e baktığımızda 3 ile numaralandırılan "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" grubunda Türkiye'nin 1992-2016 yılları arasındaki dönemde Kırgızistan ülkesinden çoğu yılda ithalat yapmadığı, ithalatın sadece 1995 ve 1999 yıllarında az miktarda ithalat gerçekleştiği görülmektedir. Kırgızistan'ın Türkiye'den her yıl da ürün ihraç etmesine rağmen genel olarak ithalatın yapılmamış olması iki ülke arasındaki ticaretin yönünün EAT olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

1.1.3.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

"Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" ürün grubunda çoğu yılda Türkiye'nin ithalatının olmadığı, ihracatın ise çok yüksek düzeylerde yapılmaması sebebiyle EİT'in oluşmadığı görülmektedir. Yalnızca 1999 yılında 0,96 değeri ile 2000 yılında ise 0,72 oranla EİT gerçekleşmiştir.

1.1.3.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

Türkiye-Kırgızistan arasındaki ticarete Tablo 3.4 incelendiğinde EİT oranlarının 0 ile 0,08 arasında değerler aldığı görülecektir. Bunun anlamı iki ülke arasında gerçekleşen ticaretin yönünün geleneksel dış ticaret olan EAT olduğu anlamına gelmektedir.

1.1.3.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

Tablo 3.4' e göre "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş mallar" grubunda Türkiye-Kırgızistan ikili ticaretinin yalnızca 1992 yılında 0,59 ile 1994 yılında ise 0,57 ile EİT şeklinde olduğu görülmektedir. 1994'ten sonraki tüm yıllarda ise ticaretin yönü 0,50'nin altında değerler olarak EAT olarak gerçekleşmiştir.

1.1.3.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

Türkiye-Kırgızistan arasındaki dış ticaret verilerine göre hesaplanan Tablo 3.4' teki EİT oranlarına baktığımızda çok düşük değerler aldığı görülmektedir. 1992-2016 dönemini kapsayan yıllarda en yüksek EİT değeri 2003 yılında 0,37 ile olmuştur. Fakat genel anlamda "Makinalar ve Ulaştırma Araçları" ürün grubunda iki ülke arasındaki ticaret geleneksel dış ticaret olarak gerçekleşmiştir diyebiliriz. Son 25 yıllık dönemde gerçekleşen EİT ortalaması 0,04 gibi düşük bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3.9. Çeşitli Mamul Eşya

"Çeşitli Mamul Eşya" sektörünü incelediğimiz Tablo 3.4' te 25 yıllık EİT ortalaması 0,03 civarındadır. Bazı yıllarda 0 değerini alarak tamamen EAT olarak gerçekleşen ticaret, analizimizin ilk yılı kabul edilen 1992 yılında 0,24, 2004 yılında ise 0,17 değerini almıştır.

EİT oranlarının düşük olduğu 8 numaralı sektörümüzde, çok fazla işleme tabi tutulmayan mallar ve işlenmiş malları da kapsamaktadır. İşlenmiş ve işlenmemiş mallar olarak farklılık gösteren ürünlerin, her bir endüstri için EİT oranları düşük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sektörde birbirini dengeleyen malların EİT oranları beklendiği gibi düşük gerçekleşmiştir. (Öcal,2004: 158)

1.1.3.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

SITC Rev3 verileri içerisinde önceki sektörlerde sınıflandırılmamış ürünler, 9 numaralı sektör olan "SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar" olarak sınıflandırılmıştır. Türkiye- Kırgızistan arasındaki dış ticaret içinde sektörün ithalat ve ihracat miktarları çok düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu sebeple EİT oranları 1992-2009 arasındaki dönemde yalnızca 2005'te 0,12 değerini almış olup diğer yıllarda 0 değerini almıştır. 2010-2016 arasındaki dönemde ise yalnızca 2011 yılında 0,58 değerini alan sektör, Türkiye-Kırgızistan dış ticaretinin analizinde pek bir önem arz etmemektedir.

1.1.4. TÜRKİYE'NİN TACİKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo73.5: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Tacikistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-Tacikistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0	0	0	0	0	0,82	0,02	0	0	0
1994	0	0	0	0	0	0	0,40	0	0	0
1995	0	0	0	0	0	0	0,13	0	0	0
1996	0	0	0	0	0	0,61	0,93	0	0,01	0
1997	0	0	0,08	0	0	0,33	0,92	0,02	0	0
1998	0	0,06	0	0	0	0,77	0,22	0,13	0,03	0
1999	0,03	0	0,02	0	0	0,86	0,89	0,08	0	0
2000	0,07	0	0	0	0	0,08	0,29	0	0	0
2001	0,03	0	0,37	0	0	0	0,32	0	0,02	0
2002	0,04	0	0,41	0	0	0	0,15	0,02	0	0
2003	0	0	0,81	0	0	0,01	0,30	0	0	0
2004	0,04	0	0,03	0	0	0,01	0,45	0	0	0
2005	0,02	0	0,29	0,01	0	0	0,57	0,01	0	0
2006	0,03	0	0,06	0	0	0	1	0,01	0	0
2007	0	0	0,05	0	0	0	0,51	0,01	0,01	0
2008	0	0	0,11	0	0	0	0,61	0,01	0	0
2009	0	0	0,10	0	0,16	0	0	0	0	0
2010	0	0	0	0	0	0	0,34	0	0	0
2011	0	0	0,04	0	0	0	0,32	0	0	0
2012	0	0	0,03	0	0	0	0,40	0	0	0
2013	0	0	0,02	0	0	0	0,48	0	0	0,03
2014	0,01	0	0,07	0	0	0	0,81	0	0	0
2015	0,01	0	0,03	0	0	0	0,43	0,02	0	0,27
2016	0,02	0	0,06	0	0	0	0,50	0	0	0,54

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.4.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.5' te 0 numarada yer alan "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" şeklinde sınıflandırılan sektör incelendiğinde, Bu sektör için hesaplanan EİT oranlarının çok düşük değerler aldığı görülmektedir. Dolayısıyla sektördeki mallar için ortaya çıkan ticaret EAT olmaktadır. Tabloda EİT, 0 ile 0,07 arasında değişen değerler almıştır. Tabloya göre EİT oranları ani değişimler göstermemiştir.

1.1.4.2. İçki ve Tütün

“İçki ve Tütün” sektörünün incelendiği Tablo 3.5’ e baktığımızda EİT değerlerinin yalnızca 1998 yılında 0,06 olduğu diğer yıllarda 0 değerini aldığı görülmektedir. Bunun sebebi Türkiye’nin Tacikistan’dan 1998 yılı haricinde ithalat gerçekleştirilmemiş olmasına bağlanabilmektedir. Tacikistan’a Türkiye’den yapılan ihracat değerleri ithalata göre daha fazla olsa da bazı yıllarda ihracat da yapılmamıştır. İhracat ve ithalatın birbirine yakın değerler alması da iki ülke arasındaki EİT analizini etkilemiş olup yoğun bir dış ticaret ilişkisinin olmaması EİT’in de olmadığını göstermiştir.

1.1.4.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

“Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” sektöründe Türkiye-Tacikistan arasındaki ikili ticaretin analizinin yapıldığı Tablo 3.5’ te yalnızca 2003 yılında 0,81 değeri ile yüksek bir EİT gerçekleşmiştir. Analizimizin başlangıç yılı kabul edilen 1992’den 1996 yılına kadar EİT 0 değerini almıştır. Yani bu yıllar arasında EİT gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde 1998, 2000 ve 2010 yıllarında da 0 olan oranlar diğer yıllarda iki ülke arasındaki ithalat ve ihracata bağlı olarak 0’dan farklı değerler olsa da 0,50’nin üzerinde olmadığı için ticaretin EAT şeklinde olduğu görülmektedir.

1.1.4.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tablo 3.5 incelendiğinde yalnızca 2005 yılında 0,01 değerinde EİT oranının olduğu görülmektedir. Bu yıldan hariç analizi kapsayan 1992-2016 arasında Türkiye’nin Tacikistan’dan “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” sektöründe ithalat yapmamasına bağlı olarak EİT oranları 0 çıkmıştır. Bu sektördeki analiz sonucu Türkiye-Tacikistan arasındaki ticaretin analizinde önemli bir paya sahip değildir.

1.1.4.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

Tablo 3.5 incelendiğinde bir önceki “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” sektöründe olduğu gibi “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” sektöründe

de iki ülke arasında ithalat sadece 2009 yılında yapılmış ve bu sebeple EİT değerleri 2009 yılında 0,16 değerini almış diğer yıllarda ise 0 olarak gerçekleşmiştir. Her yılda ihracat yapılmış olmasına rağmen ithalatın 0 olması EİT değerlerinin 0 olmasının nedenidir.

1.1.4.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

Tabloya göre 1993 yılında EİT oranı 0,82 olmuştur. 1996 yılında 0,61 olan EİT 1997 yılında 0,33 olarak gerçekleşmiş, takip eden 1998 ve 1999 yıllarında ise artarak sırasıyla 0,77 ve 0,86 olmuştur. EİT oranları daha sonraki yıllarda çok düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi olarak Türkiye ile Tacikistan arasında gerçekleşen dış ticarete ithalatın çok küçük miktarlarda gerçekleşmiş olmasıdır. “Başka yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” mal grubunda iki ülke arasında yüksek derecede bir EİT’in gerçekleşmediği ve yapılan ticaretin yönünün EAT şeklinde gerçekleştiği söylenebilir.

1.1.4.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

Tablo 3.5 incelendiğinde “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” sektöründe 0-5 arasındaki tüm sektörler oranla daha yüksek EİT gerçekleştiği görülmektedir. Yalnızca 1992 ve 2009 yıllarında 0 olarak gerçekleşen EİT haricindeki tüm yıllarda 0’dan farklı değerler almıştır. En yüksek EİT değeri 2006 yılında 1 olarak gerçekleşmiş olup bunun anlamı iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın birbirini tam karşılayacak miktarda gerçekleşmiş olmasıdır. 0,50 üzerinde EİT oranlarına sahip olunan yıllar sırasıyla 1996, 1997, 1999, 2005, 2006, 2007, 2008 ve 2014 ile 2016 yıllarıdır. EİT analizinin yapıldığı 25 yıllık döneme baktığımızda ise EİT oranlarının son yıllarda artmaya başladığı, ticaretin yönünün EİT olarak gelişebileceği şeklinde yorum yapmamıza imkan vermektedir.

1.1.4.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

“Makineler ve Ulaştırma Araçları” sektöründe Türkiye- Tacikistan ikili ticaretinde EİT değerleri 0-0,13 arasında değişen değerler almıştır. Bu sektörde iki ülke arasındaki ticaretin iki ülke arasındaki ticarete önemli bir yere sahip olmadığı söylenebilir.

1.1.4.9. Çeşitli Mamul Eşya

8 numaralı “Çeşitli mamul Eşya” mal grubunda 1992-2016 arasındaki dönemde Türkiye ile Tacikistan arasında belirli bir konjunktürde ilerleyen ithalat ve ihracatın gerçekleşmemesi sebebiyle EİT 1996, 1998, 2001 ve 2007 yıllarında sırasıyla 0,01, 0,03, 0,02 ve 0,01 değerlerini almıştır. Diğer tüm yıllarda ise EİT 0 olmuştur. Bu sektördeki karşılıklı ticaretin iki ülkenin dış ilişkilerinde önemli bir yerinin olmadığını göstermektedir.

1.1.4.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

Türkiye-Tacikistan arasındaki ikili ticarete 9 numaralı sektör olan “SITC’da Sınıflandırılmamış Eşyalar” grubunda 1992-2004 yılları arasında ihracat yapılmamış olması, 1992-2010 arasındaki yıllarda ise yapılan bir dış alımın olmaması sebebiyle EİT değerleri 0 olmuştur. Bu ürün grubunda EİT’in sıfırdan farklı diğer aldığı yıllar yalnızca 2013’de 0,08, 2015’de 0,27 ve 2016 yılında ise 0,54 olmuştur.

1.1.5. TÜRKİYE’NİN PAKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo83.6: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Pakistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-Pakistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0,03	0	0,04	0	0	0	0,48	0,07	0,33	0
1993	0,12	0	0,53	0	0	0,04	0,20	0,05	0,27	0
1994	0,08	0	0,34	0,39	0	0,33	0,57	0,01	0,95	0
1995	0,09	0	0,44	0	0	0	0,19	0,02	0,71	0
1996	0,30	0	0,47	0	0	0	0,29	0	0,29	0
1997	0,60	0	0,86	0	0	0,03	0,65	0,01	0,28	0
1998	0,04	0	0,44	0	0	0,09	0,35	0,02	0,59	0
1999	0	0	0,11	0	0	0,02	0,98	0,07	0,81	0
2000	0,38	0	0,26	0	0	0,01	0,24	0,05	0,32	0
2001	0,20	0	0,09	0	0	0,40	0,21	0,05	0,49	0
2002	0,26	0	0,31	0	0	0,16	0,23	0,07	0,26	0
2003	0,11	0	0,64	0	0	0,85	0,25	0,04	0,36	0,38
2004	0,59	0,43	0,40	0	0	0,90	0,19	0,07	0,58	0,01
2005	0,01	0,10	0,41	0	0	0,86	0,44	0,04	0,59	0
2006	0,03	0	0,78	0	0	0,81	0,19	0,08	0,63	0
2007	0,59	0	0,55	0	0	0,76	0,20	0,03	0,34	0,35
2008	0,86	0	0,48	0	0	0,65	0,20	0,15	0,21	0,09
2009	1	0,01	0,40	0	0	0,73	0,22	0,21	0,24	0
2010	0,51	0	0,71	0,79	0	0,52	0,19	0,03	0,39	0
2011	0,12	0,43	0,67	0,59	0	0,40	0,18	0,14	0,30	0,04
2012	0,30	0	0,95	0,72	0	0,42	0,35	0,05	0,39	0,57
2013	0,60	0	0,95	0,90	0	0,45	0,41	0,03	0,55	0,04
2014	0,74	0	0,61	0	0	0,71	0,45	0,07	0,47	0,76
2015	0,36	0,21	0,77	0	0	0,96	0,66	0,05	0,55	0,72
2016	0,20	0,22	0,65	0	0	0,75	0,71	0,03	0,62	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.5.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.6’ ya göre Türkiye-Pakistan arasında 0 ile numaralandırılan “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” sektöründe 1992-2016 arasındaki dönemde en düşük EİT oranı 1999 yılında 0 değeri ile olmuştur. 2007-2009 yılları arasında EİT oranları sürekli olarak artış göstermiştir. En yüksek EİT oranına ise 2009 yılında 1 değeri ile ulaşılmıştır. 2010 yılından sonra azalan ithalat ve ihracata bağlı olarak EİT oranları tekrar düşüş göstermiştir. 2013 -2014 yıllarında ise sırasıyla 0,60 ve 0,74 değerlerini almıştır.2015 ve 2016 yıllarında ise oranlar tekrar düşmeye başlamıştır.

1.1.5.2. İçki ve Tütün

Tabloya göre “İçki ve Tütün” sektöründe Türkiye- Pakistan arasındaki ikili ticarete düzenli bir ilişki yaşanmamıştır. EİT oranlarının 0 değerini aldığı yılların çoğunda yapılmış bir ithalat ya da ihracatın olmaması EİT değerlerinin 0 çıkmasına neden olmuştur. Bahsi geçen sektörde en yüksek EİT değeri 0, 43 ile 2004 yılında görülmektedir.

1.1.5.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

1992-2016 yılları arasında “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” sektöründe Türkiye ile Pakistan dış ticaretinde EİT oranlarının 0,50 üzerinde olduğu yıllar 0,53 ile 1993, 0,86 ile 1997, 0,64 ile 2003, 0,78 ile 2006, 0,55 ile 2007, 0,71 ile 2010, 0,67 ile 2011, 0,95 ile 2012 ve 2013, 0,61 ile 2014, 0,77 ile 2015, 0,65 ile 2016 yılları olmuştur. 2 ile numaralandırılan bu sektörde 25 yıllık ortalama EİT değeri 0,51’dir. Bunun anlamı ise iki ülke arasındaki ticaretin yöne EİT şeklinde olduğu yönündedir.

1.1.5.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

Tabloya göre iki ülke arasında 3 numaralı “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” grubunda yapılan ticaret doğrultusunda EİT oranlarının yalnızca 1994 yılında 0,39 olduğu 1992-2009 arasında kalan yıllarda ise 0 olduğu görülmektedir. 2010 yılından 2013 yılına kadar ise ticari ilişkinin artmasına bağlı olarak 2010, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla 0,79, 0,59, 0,72 ve 0,90 değerini alan EİT, takip eden son üç yılda yine 0 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.5.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

“Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” sektöründe Türkiye ile Pakistan arasındaki ticarete baktığımızda EİT oranlarının tüm yıllarda 0 olduğu Tablo 8 incelendiğinde görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin bu sektörde Pakistan’dan ithalat yapmamasına bağlanabilir. (Bkz. Ek-15) İlgili sektörde iki ülke arasında ihracat yapılmasına rağmen ithalatın yapılmamış olması tüm yıllarda EİT değerinin 0 olmasını kaçınılmaz kılmıştır.

1.1.5.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

5 numaralı “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” mal grubunda Tablo 3.6 incelendiğinde 2003 yılına kadar EİT oranlarının düşük seviyede olduğu 2003-2010 arasındaki yıllarda ise arttığı görülmektedir. 2011-2013

arasında tekrar azalmasına rağmen son 3 yılı içeren dönemde tekrar artan EİT değerlerinin 25 yıllık dönemdeki ortalaması 0,43 olmuştur. Bu sektörde Türkiye ve Pakistan arasındaki ticaretin yönünün EAT şeklinde olduğu söylenebilmektedir.

1.1.5.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

6 numara ile tanımlanan sektörde Türkiye ile Pakistan arasında gerçekleşen ticaret incelendiğinde iki ülke arasında ticaretin yönünün genel olarak EAT şeklinde olduğu görülmektedir. 25 yıllık incelenen dönem boyunca yalnızca 1994, 1997, 1999, 2015 ve son olarak 2016 yıllarında 0,50 nin üzerinde değer alarak EİT'in gerçekleşmiş olduğu söylenebilmektedir. Bu yıllar haricindeki tüm dönemlerde EİT oranı 0,50 nin altında gerçekleşmiştir.

1.1.5.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

7 numaralı “Makinalar ve Ulaştırma Araçları” sektöründe Türkiye ve Pakistan arasında gerçekleşen dış ticaretin bazı yıllarda hiç olmayışı bazı yıllarda ise çok düşük miktarlarda gerçekleşmesine bağlı olarak EİT değerleri düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaretin yönü EAT olurken 25 yılın EİT ortalaması 0,05 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.5.9. Çeşitli Mamul Eşya

“Çeşitli Mamul Eşya” sektöründe 1992-2016 yılları arasındaki dönemde en yüksek EİT değeri 0,95 ile 1994 yılında gerçekleşmiştir. 1995 yılında 0,71 ile ticaretin yönü yine EİT şeklinde olmuştur. Sonraki iki yılda düşen değerler 1998 ve 1999 yıllarında tekrar artış göstermiş ve EİT sırasıyla 0,59 ve 0,81 değerlerini almıştır. Sonraki dönemlerde yine artma ve azalma yönünde gerçekleşen EİT, 2004'te 0,58, 2005 te 0,59, 2006 da 0,63, 2013 de 0,55, 2015 te 0,55, 2016 da ise 0,66 değerlerine ulaşmıştır. EİT in ortalaması 0,46 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.5.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

1992-2002 arasını kapsayan 10 yıllık dönemde 9 numaralı mal grubu olan SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar da EİT 0(sıfır) olmuştur. 2003 ve 2004 yılları ile 2011 yılında bir artış var gibi gözükse de bu yıllarda iki ülke arasında oluşan ticaret için yine EİT'in gerçekleştiği söylenememektedir. 0,50 değerinin üzerine çıkarak EİT'in gerçekleştiği yıllar ise sırasıyla 2013, 2014 ve 2015 yılları olmuştur. Alınan değerler ise aynı sırayla 0,57 0,76 ve 0,72 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.6. TÜRKİYE'NİN ÖZBEKİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo93.7: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye'nin Özbekistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Özbekistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0,08	0,57	0	0	0
1993	0	0	0	0	0	0,04	0,81	0	0	0
1994	0,01	0	0	0	0	0,58	0,76	0	0	0
1995	0	0	0,01	0	0	0,10	0,96	0,06	0	0
1996	0	0	0,06	0	0	0	0,63	0,01	0	0
1997	0,01	0	0,01	0	0,01	0,01	0,50	0,02	0	0
1998	0,01	0	0,02	0	0,02	0,04	0,59	0,02	0,01	0
1999	0,06	0	0,01	0	0	0,10	0,52	0,05	0	0
2000	0,25	0	0,01	0,33	0	0,05	0,89	0,11	0	0
2001	0,37	0	0,03	0,90	0	0,01	0,60	0,03	0	0
2002	0,78	0	0,03	0,06	0	0	0,91	0,06	0	0
2003	0,65	0	0,15	0,40	0	0,08	0,78	0,06	0,01	0
2004	0,63	0	0,09	0,62	0	0,69	0,58	0,05	0,05	0
2005	0,80	0,06	0,06	0	0,11	0,65	0,43	0,09	0,13	0
2006	0,89	0,26	0,04	0,81	0	0,30	0,29	0,12	0,76	0
2007	0,66	0	0,04	0,15	0	0,14	0,27	0,10	0,61	0,02
2008	0,91	0	0,10	0,11	0	0,27	0,33	0,01	0,31	0
2009	0,99	0	0,15	0,15	0	0,20	0,35	0,01	0,21	0
2010	0,88	0	0,08	0,08	0	0,16	0,19	0,03	0,11	0,02
2011	0,73	0	0,16	0,11	0	0,24	0,22	0	0,01	0,01
2012	0,89	0	0,25	0,32	0	0,25	0,28	0,01	0	0
2013	0,95	0	0,48	0,30	0	0,16	0,36	0	0	0
2014	0,83	0	0,60	0,45	0	0,16	0,36	0,01	0,01	0,46
2015	0,49	0	0,43	0,81	0	0,11	0,31	0,06	0,02	0
2016	0,44	0	0,66	0,32	0	0,91	0,43	0,15	0	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.6.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.7' de yer alan ve 0(sıfır) ile numaralandırılan "Canlı hayvanlar ve gıda Maddeleri" mal grubunda Türkiye Özbekistan arasında 1994 yılından itibaren bir ticaret gerçekleşmiştir. Yapılan ticaretin yönü 2002 yılına kadar EAT şeklinde olmuş 2002 yılından itibaren 2014 yılına kadar sürekli yüksek değerler alarak EİT şeklinde gerçekleşmiştir. 2015-2016 yılları arasında ise iki ülke arasındaki ithalat ve ihracata

bağlı olarak düşme yönünde eğilim göstermiştir. Fakat genel anlamda 25 yıllık dönemde iki ülke arasındaki ticaretin EİT şeklinde olduğu yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

1.1.6.2. İçki ve Tütün

Türkiye ve Özbekistan arasında 1 numaralı “İçki ve Tütün” mal grubunda 2005 ve 2006 yılları haricinde bir ticaret gerçekleşmemiştir. 2005 yılında EİT oranı 0,06 2006 yılında ise 0,26 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak iki ülke arasında ilgili mal grubunda EİT gerçekleşmemiş yorumu yapılabilecektir.

1.1.6.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

2 numaralı mal grubunda 2014 yılına kadar yapılan ticaret EAT olmuştur. 2014 yılında bir sıçrama ile 0,60 gibi bir oranla EİT gerçekleşmiştir. 2015 yılında 0,43 e düşen bu oran 2016 yılında tekrar artış göstererek 0,66 ile 25 yıllık dönemin en yüksek değerini almıştır.

1.1.6.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

1992-1999 yılları arasında “Mineral Yakıtlar ve Alkali Ürünler” mal grubunda Endüstri İçi Ticaret 0 (sıfır) değerini almıştır. 2000 yılında 0,33 olan EİT, 2001 yılında 0,90 ile büyük bir sıçrama göstermiş sonraki yılda ise ani bir düşüş yaşanmıştır. 2004 yılında 0,62 ye ulaşan EİT ele alınan her dönemde ani düşüş ve yükselişlerle karşı karşıya olmuştur. 2006 ve 2015 yıllarında 0,81 değerini alan EİT diğer yıllarda düşük olmuş ve iki ülke arasındaki ticaretin yönü genel olarak EAT şeklinde gerçekleşmiştir.

1.1.6.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

Türkiye-Özbekistan arasında “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” mal gurubunda yapılan ithalat ve ihracatın az olması veya bazı yıllarda hiç olmamasına bağlı olarak EİT değerleri 0 olmuştur. En yüksek EİT değeri 0,11 ile 2005 yılında gerçekleşmiştir.

1.1.6.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

5 sayısı ile numaralandırılmış olan “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” grubunda EİT’in aldığı değerler genel anlamda düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. En yüksek değerlere ulaşılan yıllar ise sırasıyla 0,58 ile 1994 yılı, 0,69 ile 2004 yılı, 0,65 ile 2005 yılı ve 0,91 ile 2016 yılı olmuştur.

1.1.6.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

“Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” ürün grubu Türkiye- Özbekistan arasında en çok EİT’in gerçekleştiği mal gruplarından biri olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret verileri incelendiğinde 1992-2004 yılları arasında gerçekleşen ticaretin yönü Endüstri İçi Ticaret şeklinde olmuştur. Bu yıllar arasında en yüksek EİT değeri ise 0,96 ile 1995 yılında gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonra ise iki ülke arasında her yıl dış alım ve satım gerçekleşmiş fakat yapılan analizin sonucunda elde edilen değerlere göre ticaretin yönünün EAT olduğu görülmektedir.

1.1.6.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

7 numaralı mal grubunda EİT, 1992-2016 yılları arasında 0 ile 0,12 arasında değişen çok düşük değerler almıştır. Bu sebeple “Makinalar ve Ulaştırma Araçları” mal grubunda iki ülke arasında EİT olduğu söylenememektedir. Ticaretin yönü EAT şeklindedir.

1.1.6.9. Çeşitli Mamul Eşya

8 numaralı “Çeşitli Mamul Eşyalar” mal grubunda 2006 ve 2007 yıllarında ticaretin yönü EİT olmuştur. bu yıllarda elde edilen EİT değerleri sırasıyla 0,76 ve 0,61 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda ise EİT değerleri 0,50 nin altın da olan çok düşük değerler almıştır.

1.1.6.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

Türkiye-Özbekistan arasında 9 numaralı mal grubunda yapılan ithalat ve ihracatın az olması veya bazı yıllarda hiç olmamasına bağlı olarak EİT genel olarak 0 değerini almıştır. En yüksek EİT değeri 0,46 ile 2014 yılında gerçekleşmiştir.

1.1.7. TÜRKİYE’NİN TÜRKMENİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo103.8: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Türkmenistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Türkmenistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0,11	0,01	0	0
1993	0	0	0,01	0,55	0	0	0,12	0	0	0
1994	0	0	0,03	0,89	0	0,02	0,11	0,02	0	0
1995	0,01	0	0,01	0	0	0	0,32	0,01	0	0
1996	0	0	0,03	0	0	0,02	0,52	0,07	0,01	0
1997	0	0	0,04	0	0	0	0,53	0,18	0,04	0
1998	0,02	0	0,11	0	0	0	0,72	0,09	0,02	0
1999	0,01	0	0,18	0,11	0	0,01	0,99	0,03	0	0
2000	0,06	0,01	0,09	0,66	0	0,01	0,86	0,02	0,05	0
2001	0,08	0	0,12	0,16	0	0	0,74	0,10	0,01	0
2002	0	0	0,14	0,18	0	0,94	0,98	0,01	0,07	0
2003	0	0	0,23	0,19	0	0,86	0,98	0,01	0,08	0
2004	0	0	0,20	0,13	0	0,93	0,95	0,01	0,03	0
2005	0	0	0,36	0,10	0	0,83	0,85	0,01	0,10	0
2006	0	0	0,22	0,12	0	0,25	0,94	0	0,08	0
2007	0	0	0,15	0,03	0	0,74	0,88	0	0,08	0,05
2008	0	0	0,40	0,05	0	0,62	0,44	0,01	0,02	0
2009	0	0	0,45	0,12	0	0,44	0,36	0,01	0,01	0
2010	0	0	0,26	0,40	0	0,16	0,51	0,01	0,03	0
2011	0	0	0,55	0,25	0	0,08	0,46	0	0,03	0
2012	0,01	0	0,35	0,77	0	0,21	0,44	0	0,01	0
2013	0	0	0,16	0,22	0	0,19	0,44	0	0	0
2014	0	0	0,17	0,34	0	0,41	0,38	0	0	0
2015	0	0	0,21	0,35	0	0,47	0,47	0	0,01	0
2016	0	0	0,13	0,68	0	0,36	0,54	0,02	0,01	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.7.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Türkiye ile Türkmenistan arasında 0 mal grubunda Tablo 3.8’ de gerçekleşen ticarete bakıldığında EİT oranlarının çok düşük değerler aldığı görülmektedir. İki ülke arasında gerçekleşen ikili ticaretin miktarına göre analizimiz sonucunda elde edilen değerler 0 ile 0,08 arasında değerler almıştır.

1.1.7.2. İçki ve Tütün

1 numara ile gösterilen “İçki ve Tütün” mal grubunda iki ülke arasında ikili bir ticaretin gerçekleşmemiş olması sonucunda EİT değerleri 0 olmuştur. Buna bağlı olarak analiz sonucunda Türkiye ile Türkmenistan arasında EİT çıkmamıştır.

1.1.7.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

2 numaralı “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” rn grubunda iki ülke arasındaki ticaret 0 ve 1 numaralı mal gruplarına kıyasla daha yüksek oranlarda ticaret gerçekleşmiştir. Fakat yine de ele alınan 25 yıllık dönemde yalnızca 2011 yılında 0,55 EİT değerine ulaşıldığı görülmektedir. 2011 yılı haricindeki yıllarda yine ticaret gerçekleşmiş olmasına rağmen ticaretin yönünün EAT şeklinde olduğu görülmektedir.

1.1.7.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali rnler

“Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali rnler” mal grubunda gerçekleşen ticareti incelediğimizde 1993 ve 1994 yıllarında sırasıyla 0,55 ve 0,89 değerinde EİT gerçekleştiğini görürüz. Sonraki 3 yılda ani bir düşüş gösteren ticarete bağlı olarak EİT oranları 0 olarak gerçekleşmiş olup 2000 yılında 0,66’ ya yükselmiştir. 2012 yılına kadar düşük seviyelerde de olsa oluşan EİT 2012 yılında ani bir sıçrama ile 0,77 ve 2016 yılında ise 0,68 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.7.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

4 numaralı mal grubunda Türkiye ile Türkmenistan arasında 1992-2016 yılları arasında EİT gerçekleşmemiştir.

1.1.7.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi rnleri

5 numaralı mal grubundaki ikili ticaret incelendiğinde 2002-2005 yılları arasında ve 2007-2008 yılları arasında kalan dönemlerde EİT oranları 0,50’nin üzerinde gerçekleşmiş olup bu yıllarda iki ülke arasında EİT gerçekleşmiş denilebilmektedir. Bu yıllar arasında en yüksek EİT oranı 0,94 ile 2002 yılında gerçekleşmiştir.

1.1.7.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

6 numaralı “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda iki ülke arasındaki ticaret değerlendirildiğinde en yüksek EİT oranlarının bu mal grubunda yer aldığı görülmektedir. 1996-2002 yılları arasında kalan dönemde ticaretin yönü her zaman EİT şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde en yüksek EİT oranları 0,98 ile 2002 ve 2003 yılında elde edilmiştir. Sonraki yıllarda ise 2010 ve 2016 yıllarında sırasıyla 0,51 ve 0,54 oranlarında EİT gerçekleşmiştir.

1.1.7.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

“Makinalar ve Ulaştırma Araçları” ürün grubunda Türkiye ile Türkmenistan arasında gerçekleşen dış ticaret miktarlarına bağlı olarak iki ülke arasındaki ticaretin analiz sonucunda elde edilen değerlere göre değerlendirildiğinde EİT olmadığı görülmektedir.

1.1.7.9. Çeşitli Mamul Eşya

“Çeşitli Mamul Eşya” ürün grubunda iki ülke arasında gerçekleşen ticaretin çok düşük değerler almasına bağlı olarak bu mal grubunda EİT’in yüksek olmadığı görülmektedir.

1.1.7.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

9 numaralı mal grubunda iki ülke arasında gerçekleşen bir ticaret yoktur. Buna bağlı olarak yalnızca 2005 yılında EİT değeri 0,05 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yılların tümünde ise 0 olan EİT oranına bağlı olarak EİT gerçekleşmediği görülmektedir.

1.1.8. TÜRKİYE’NİN AFGANİSTAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo113.9: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin Afganistan İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Afganistan EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0,47	0	0	0	0	0	0,21	0,12	0	0
1993	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1994	0	0	0	0	0	0	0,99	0	0	0
1995	0	0	0	0	0	0	0,09	0	0	0
1996	0	0	0	0	0	0	0,52	0	0,03	0
1997	0	0	0	0	0	0	0,36	0,02	0,40	0
1998	0,26	0	0	0	0	0	0,38	0,01	0,05	0
1999	0	0	0	0	0	0,71	0,12	0,23	0	0
2000	0,08	0	0	0	0	0,02	0	0,75	0,45	0
2001	0,01	0	0	0	0	0	0,50	0	0,97	0
2002	0,65	0	0,03	0	0	0,02	0,01	0	0	0
2003	0,15	0	0,08	0	0	0,00	0,01	0	0	0
2004	0,12	0	0,04	0	0	0	0	0,02	0	0
2005	0,50	0	0,12	0	0	0	0,03	0,01	0	0
2006	0,42	0	0,08	0	0	0	0,01	0,02	0	0
2007	0,86	0	0,05	0	0	0	0,03	0,01	0,01	0
2008	0,62	0	0,15	0	0	0	0,04	0,01	0	0
2009	0,14	0	0,10	0	0	0	0,04	0	0	0
2010	0,02	0	0,14	0	0	0	0,07	0	0	0
2011	0,01	0	0,21	0	0	0	0,05	0	0	0
2012	0,01	0	0,13	0	0	0	0,05	0	0	0
2013	0,03	0	0	0	0	0	0,12	0	0,05	0
2014	0,06	0	0,07	0	0,02	0	0,25	0	0	0
2015	0,04	0	0,05	0	0	0,01	0,08	0,01	0,04	0
2016	0,01	0	0,13	0	0	0,01	0,05	0,01	0	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.8.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.9’ da yer alan 0 ile kodlanan “Canlı Hayvanlar ve gıda Maddeleri” ürün grubunda analizimizin başlangıç yılı kabul edilen 1992 yılında 0,47 olarak gerçekleşen EİT, takip eden son 4 yılda 0 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında tekrar artan EİT 0,65 değerini almıştır. 2005 yılında 0,50 2007 yılında 0,86 ve 2008 yılında 0,62 ye ulaşan EİT diğer yıllarda yüksek değerler alamamıştır. İkili ticarete ticaretin yönünün EAT şeklinde olduğu söylenebilmektedir.

1.1.8.2. İçki ve Tütün

Tablo 3.9’ a göre “1-İçki ve Tütün” endüstri dalında ihracatın 1992-1998 yılları arasında 0 olması, sonraki yıllarda ise düşük miktarlarda olması ve 1992-2016 yılları arasındaki tüm yıllarda ise ithalat değerinin 0 olmasına bağlı olarak EİT değerleri de 0 olarak hesaplanmıştır.

1.1.8.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Türkiye ile Afganistan arasında 2 numaralı mal grubuna gerçekleşen EİT oranlarına bakıldığında çok düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. En yüksek EİT oranı 2011 yılında 0,21 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.8.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

3 numaralı mal grubunda 1992-2016 arasındaki dönemde EİT gerçekleşmemiştir.

1.1.8.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

4 numaralı mal grubunda 1992-2016 arasındaki dönemde EİT gerçekleşmemiştir.

1.1.8.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

5 numaralı mal grubunda ticaretin yönü genel olarak EAT şeklinde olmakla birlikte 1999 yılında EİT oranı 0,71 olarak gerçekleşmiştir.

1.1.8.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

6 numaralı mal grubunda tüm yıllarda EİT gerçekleşmesine rağmen analiz sonucunda elde edilen değerler çok yüksek olmamıştır. En yüksek oran 0,99 ile 1994 yılında olmuştur. 1996 yılında 0,52 olarak 2001 yılında ise 0,50 ile EİT gerçekleşmiştir. Sonraki dönemlerde ise EİT oranları azalmıştır.

1.1.8.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

“Makinalar ve Ulaştırma Araçları” grubunda EİT oranları ani iniş ve çıkışlar sergilemiştir. En yüksek EİT 0,75 ile 2000 yılında gerçekleşmiştir. Haricindeki tüm yıllarda ise EİT oranları çok düşük düzeylerde kalmıştır.

1.1.8.9. Çeşitli Mamul Eşya

“Çeşitli Mamul Eşya” sektöründe iki ülke arasında EİT yine düşük düzeylerde kalmıştır. 2001 yılında 0,97 ile EİT’nin gerçekleştiği görülmektedir.

1.1.8.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavilde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

9 numaralı mal grubunda iki ülke arasında ticaret gerçekleşmemiştir.

1.1.9. TÜRKİYE’NİN İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ

Tablo123.10: Grubel-Lloyd Endeksine Göre Türkiye’nin İran İle Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-İran EİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0,13	0	0,94	0	0	0,01	0,11	0,02	0	0
1993	0,25	0	0,50	0	0	0,03	0,35	0,03	0,38	0
1994	0,08	0	0,88	0	0	0,16	0,27	0,05	0,15	0
1995	0,14	0	0,64	0	0	0,01	0,28	0,10	0,13	0
1996	0,40	0	0,46	0	0	0,29	0,30	0,30	0,26	0
1997	0,23	0	0,54	0	0,01	0,24	0,25	0,17	0,10	0
1998	0,52	0	0,89	0	0	0,46	0,33	0,07	0,05	0
1999	0,26	0	0,88	0	0	0,46	0,55	0,21	0,19	0
2000	0,10	0	0,73	0	0	0,46	0,43	0,15	0,28	0
2001	0,18	0	0,66	0	0	0,70	0,32	0,01	0,17	0
2002	0,79	0	0,67	0	0	0,55	0,48	0,01	0,13	0
2003	0,38	0	1,00	0,01	0,06	0,43	0,28	0,04	0,08	0
2004	0,46	0	0,90	0,04	0,91	0,52	0,15	0,05	0,04	0,02
2005	0,65	0	0,79	0,03	0	0,71	0,20	0,05	0,06	0
2006	0,41	0	0,63	0,01	0	0,75	0,34	0,11	0,10	0
2007	0,29	0	0,85	0	0	0,86	0,72	0,12	0,08	0
2008	0,24	0	0,95	0,04	0	0,97	0,68	0,09	0,05	0,54
2009	0,12	0	0,57	0	0	0,86	0,27	0,12	0,04	0
2010	0,17	0	0,86	0,05	0	0,82	0,51	0,10	0,04	0
2011	0,16	0	0,74	0	0	0,82	0,68	0,04	0,02	0
2012	0,23	0	0,69	0	0,01	0,90	0,52	0,08	0,02	0
2013	0,43	0	0,65	0	0	0,86	0,65	0,07	0,06	0
2014	0,28	0	0,54	0	0	0,78	0,62	0,06	0,01	0
2015	0,42	0	0,60	0	0,02	0,76	0,57	0,08	0,01	0
2016	0,46	0	0,53	0	0,02	0,90	0,61	0,05	0	0

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak Grubel-Lloyd endeksine göre tarafımdan hesaplanmıştır.

1.1.9.1. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

Tablo 3.10 incelendiğinde “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” mal grubunda gerçekleşen EİT oranları 1998 yılında 0,52, 2002 yılında 0,79 ve 2005 yılında 0,65 olarak görülmektedir. Diğer yıllarda ise ticaret gerçekleşmesine rağmen ticaretin yönü EAT şeklinde olmuştur.

1.1.9.2. İçki ve Tütün

Türkiye- İıan arasında 1 numaralı “İçki ve Tütün” mal grubunda EİT gerçekleşmemiştir.

1.1.9.3. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

Türkiye ile İıan arasındaki EİT analizinde en yüksek değerlere “Akaryakıt Hariç yenilmeyen Hammaddeler” ürün grubunda ulaşılmıştır. Analizin yapıldığı 25 yıllık dönemde sadece 1996 yılında 0,46 olarak gerçekleşen EİT diğer tüm yıllarda 1’e yakın değerler almıştır. Bunun anlamı iki ülke arasındaki ticaretin EİT şeklinde olduğudur.

1.1.9.4. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

“Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” grubunda iki ülke arasında yoğun bir ticaret gerçekleşmemiştir. Buna bağlı olarak da EİT genel olarak 0 değerlerini almıştır. Bazı yıllarda 0’dan farklı değerlerin gerçekleşmesine rağmen ilgili mal grubunda EİT gerçekleşmemiştir.

1.1.9.5. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

4 numaralı mal grubu olan “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” grubunda yalnızca 2004 yılında 0,91 değeriyle EİT gerçekleşmiştir.

1.1.9.6. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

5 numaralı mal grubunda 1992-2000 yılları arasında gerçekleşen ticaretin yönü EAT şeklinde olmuşken, 2000 yılından sonra artan ticarete bağlı olarak 2003 yılı hariç diğer tüm yıllarda ticaretin yönü EİT şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda en yüksek EİT değeri 0,97 ile 2008 yılında olmuştur.

1.1.9.7. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

“Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda Türkiye-İıan arasında tüm yıllarda belirli düzeylerde bir ticaret gerçekleşmiştir. Yapılan ticarete bağlı olarak 1999 yılında

ticaretin yönü 0,55 ile EİT olmuştur. 2007 yılına kadar 0,50 değerinin altında gelişen EİT oranları 2010 yılı hariç sonraki tüm yıllarda 0,50 üzerinde değerler almıştır. Yani 2007 yılından sonra 6 numaralı mal grubunda ticaretin yönü EİT olmuştur diyebiliriz.

1.1.9.8. Makinalar ve Ulaştırma Araçları

7 numaralı mal grubunda tüm yıllarda gerçekleşen bir ticaret olmasına rağmen Tablo 3.10' a baktığımızda EİT' in düşük değerler aldığını görürüz. Bu durumda "Makinalar ve Ulaştırma Araçları" mal grubunda EİT gerçekleşmemiş diyebiliriz.

1.1.9.9. Çeşitli Mamul Eşya

1992 yılında "Çeşitli Mamul Eşya" mal grubunda 0 değerini alan EİT, 2016 yılına kadar hiçbir yılda yüksek değerlere ulaşamamıştır. Bu nedenle 8 numaralı mal grubu olan "Çeşitli Mamul Eşya" da iki ülke arasında ticaretin yönü EAT şeklinde gerçekleşmiştir.

1.1.9.10. SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

9 numaralı mal grubunda yalnızca 2008 yılında 0,54 değeriyle EİT gerçekleşmiştir.

1.2. TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, TACİKİSTAN, PAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, TÜRKMENİSTAN, AFGANİSTAN VE İRAN İLE OLAN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE MARJİNAL ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ ANALİZİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde Türkiye ile ECO üyesi olan diğer ülkeler arasındaki MEİT, 1992-2016 yılları arasındaki döneme ait olan ticaret verileri kullanılarak Brühlhart A Endeksine göre hesaplanmıştır. Yapılan analize ilişkin tablolara çalışmamızın Ekler bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümde ise kısaca EİT ve MEİT değerlerinin karşılaştırması yapılacaktır.

Azerbaycan ülkesinin 0 numaralı mal grubunda 2003 ve 2005 yılları hariç diğer yıllarda EİT ve MEİT oranları birbirine yakın olmuştur. Aynı şekilde 1, 2, 4, 7, 8 ve 9 numaralı mal gruplarında da benzer seyir izlediği görülmüştür.

Kazakistan’ın aldığı değerler karşılaştırıldığında, 1, 2, 3, 4, 7,8, ve 9 numaralı mal gruplarında EİT ve MEİT değerlerinin çoğu yılda benzer olduğu görülmüştür.

0 numaralı mal grubunda yüksek EİT oranlarına sahip olan Kırgızistan’da MEİT değerleri aynı mal grubunda yine yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, ve 9 numaralı mal gruplarında ise genel olarak birbirine yakın düşük değerler aldığı görülmüştür.

Tacikistan’da 0,1, 3, 4, 5, 7, 8 ve 9 numaralı mal gruplarında birbirine yakın sonuçlar elde edilmiştir. Pakistan için karşılaştırılan EİT ve MEİT değerleri her iki endeks yönteminde de yine birbirine yakın sonuçları vermiştir. Özellikle 4 numaralı mal grubunda her iki analizin de sonuçları birebir aynı çıkmıştır.

Özbekistan ülkesinin analiz sonuçlarına baktığımızda 0 ve 6 numaralı mal gruplarında EİT ve MEİT değerlerinin yüksek olduğu yıllar birbirinden farklılık gösterse de diğer mal gruplarında yine birbirine yakın değerler aldığı görülmektedir.

Türkmenistan'da 5 ve 6 numaralı mal grubu haricinde diğer mal gruplarında EİT ve MEİT değerleri birbirine yakındır. Afganistan'da 1 ve 9 numaralı mal gruplarının aldığı EİT ve MEİT değerleri birebir aynı olmuştur. 0 ve 6 numaralı mal gruplarındaki kısmen farklılaşan değerlere oranla 1, 2, 3, 5, 7, 8 ve 9 numaralı mal gruplarında yine gerçekleşen değerler birbirine oldukça yakındır.

Son olarak İran ülkesinin EİT ve MEİT değerlerini karşılaştırdığımızda ise 0, 1, 3, 4, 7 ve 9 numaralı mal gruplarında oluşan değerlerin birbirine yakın olduğu ve düşük oranlara sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra 2 numaralı mal grubunda 1996 haricindeki tüm yıllarda yüksek EİT gerçekleşmişken MEİT değerleri yalnızca 1993, 1995, 1997, 2001, 2002, 2005, 2011, 2012 ve 2014 yıllarında 0,50 üzerinde değer almıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin Ekonomik İş Birliği Teşkilatına üye olan ülkeler ile 1992-2016 dönemindeki Endüstri İçi Ticareti Grubel-Lloyd Endeksi ile hesaplanmıştır. Ayrıca Brülhart A Endeksi ile de Marjinal Endüstri İçi Ticareti hesaplanmıştır.

Grubel-Lloyd endeks değerlerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda Tablo 3.2' ye göre Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ikili ticarete "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri", "İçki ve Tütün", "Makineler ve Ulaştırma Araçları", "Çeşitli Mamul Eşya" ve "SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar" mal gruplarında EİT'in olmadığı görülmüştür. Diğer mal gruplarına bakıldığında ise en yüksek EİT değerleri 2 numaralı "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" grubunda 2005 yılından itibaren görülmektedir. 2016 yılında ise 0,99 ile en yüksek EİT değerini almıştır. 3 numaralı "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" mal grubunda 1996, 1997, 2000, 2001, 2002 ve 2014 yıllarında, "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" mal grubunda 2000 yılında ve "Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri" ürün grubunda 1996, 1997, 1999, 2004, 2006 ve 2016 yıllarında, "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunda ise 1992, 1993 ve 2016 yıllarında EİT söz konusu olmuştur.

Türkiye ile Kazakistan'ın ele alındığı Tablo 3.3'e göre "İçki ve Tütün", "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar", "Makineler ve Ulaştırma Araçları", "Çeşitli Mamul Eşya" ve "SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar" grubunda EİT yoktur. "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" mal grubunda 1993, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2009, 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında EİT gerçekleşmiştir. "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" mal grubunda yalnızca 2015 ve 2016 yıllarında EİT görülmüştür. "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" grubunda ise 1994 ve 1996 yıllarında EİT gerçekleşmiştir. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri" nde EİT 1993-1994 yıllarında görülmüş olup 2016 yılında oldukça düşüktür. "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunda ise 1992-1998 arasındaki tüm yıllarda EİT görülmüş olup 1999, 2000 yıllarında EİT değerleri azalmıştır. 2002-2004 yılları arasındaki dönemde tekrar artan EİT oranları,

2007 yılından sonra 0,50 değerinin üzerine çıkamamıştır. Yani 2007 yılından sonra EİT yoktur diyebiliriz.

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ikili ticaretin analizini gösteren Tablo 3.4' te iki ülke arasında 0 numaralı mal grubu olan "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" mal grubunda 2000 yılından itibaren tüm yıllarda EİT gerçekleşmiştir. "İçki ve Tütün" mal grubunda 2015 ve 2016 yıllarında, "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" mal grubunda 1999 ve 2000 yıllarında, "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunda 1992 ve 1994 yıllarında ve "SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar" mal grubunda yalnızca 2011 yılında EİT gerçekleşmiş olup diğer tüm mal gruplarında ise EİT'in olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.5' te yer alan Türkiye Tacikistan ikili ticareti analiz sonuçlarına göre 2, 5, 6 ve 9 numara ile sınıflandırılan mal grupları haricinde EİT gerçekleşmemiştir. 2 numaralı "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" de 0,81 değeriyle 2003 yılında EİT görülmüştür. 5 numaralı "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri" grubunda 1993, 1996, 1998 ve 1999 yıllarında EİT çıkmış olup son 10 yıllık dönemde bu mal grubunda EİT her zaman 0 değerini almıştır. "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" grubunda 1996, 1997, 1999, 2005, 2006, 2007, 2008, 2014 ve 2016 yıllarında EİT gerçekleşmiştir. 9 numaralı "SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar" da ise yalnızca 2016 yılında 0,54 değeri ile EİT gerçekleşmiştir.

Türkiye ve Pakistan arasındaki EİT sonuçlarını gösteren Tablo 3.6' ya baktığımızda 1 ve 4 ile gösterilen "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" ile "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" mal grupları hariç tüm mal gruplarında belirli yıl ve dönemlerde EİT gerçekleşmiştir. Bunlar arasında EİT'in yoğunlukta olduğu mal grupları 2 ve 5 numaralı mal gruplarıdır. 4 numaralı "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" grubunda 1992-2016 arasındaki tüm yıllarda EİT değeri 0 olmuştur.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki EİT değerlerini gösteren Tablo 3.7' ye göre 0 ve 6 numaralı "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" ile "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş

Mallar” mal gruplarında EİT yoğunluktadır. “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” grubunda 2002 yılından itibaren oluşan EİT, 2014 yılından sonra tekrar düşmeye başlamıştır. 2016 yılında 0,44 değerini almıştır. “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda 1992- 2004 yılları arasında gerçekleşen EİT 2004 yılından sonra azalmıştır. 2016 yılına baktığımızda bu mal grubunda da EİT değerinin 0,43 değerini aldığı görülmektedir. “İçki ve Tütün”, “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar”, “Makineler ve Ulaştırma Araçları” ve “SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar” mallarında EİT gerçekleşmemiştir.

Tablo 3.8’ deki Türkiye ve Türkmenistan’ın ikili ticaret analiz sonuçlarına göre “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler”, “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler”, “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” ve “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda EİT gerçekleşmiştir. “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” mal grubunda 2011 yılında, “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler” grubunda 1993, 1994, 2000, 2012 ve 2016 yıllarında, “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” grubunda 1996-2007 arasındaki yıllar ve 2010 ile 2016 yıllarında EİT gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin Afganistan ülkesi ile olan ikili ticaretine dair bilgilerin yer aldığı Tablo 3.9 incelendiğinde analize konu olan mal gruplarında iki ülke arasında genel anlamda EİT’in olmadığı görülmektedir. EİT değerlerinin bazı yıllarda olduğu mal grupları 2002,2005,2007,2008 yıllarında “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri”, 1998 yılında “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri”, 1994, 1996 ve 2001 yıllarında “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar”, 2000 yılında “Makineler ve Ulaştırma Araçları” ve 2001 yılında “Çeşitli Mamul Eşya” mal gruplarında olmuştur.

Türkiye İran ikili ticaretinde Tablo 3.10’ a göre 1, 3, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında iki ülke arasında EİT’in gerçekleşmediği görülmektedir. 2 numaralı mal grubu olan “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” grubunda iki ülke arasında 1996 yılı hariç tüm yıllarda EİT gerçekleşmiştir. 5 numaralı “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” grubunda 2003 yılından sonraki her yıl için EİT değerleri

yüksek olmuştur. 2010 yılından itibaren ise 6 numaralı “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda EİT yüksek değerler almıştır.

Çalışmamızdan elde edilen bulgular doğrultusunda tüm ülkeler itibarıyla genel bir değerlendirme yapılacak olursa;

- Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Pakistan ülkeleri arasında 2 numaralı “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” grubunda EİT yüksek değerler almıştır.
- Türkiye-Kazakistan ve Türkiye- Özbekistan ülkeleri arasında 0 numaralı “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” ve 6 numaralı “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda EİT yüksek değerler almıştır.
- Türkiye-Kırgızistan ve Türkiye-Afganistan ülkeleri arasında 0 numaralı “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri” mal grubunda EİT yüksek değerler almıştır.
- Türkiye-Tacikistan ve Türkiye-Türkmenistan ülkeleri arasında 6 numaralı “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda EİT yüksek değerler almıştır.
- Türkiye-İran arasında 2 numaralı “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler”, 5 numaralı “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri” ve 6 numaralı “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” grubunda EİT yüksek değerler almıştır.

Türkiye’nin Ekonomik İş Birliği Teşkilatı üyesi ülkeleri ile yaptığı ikili ticarete “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri”, “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler” ve “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” isimli mal gruplarında Endüstri İçi Ticarete daha sık rastlanılmıştır. Diğer Taraftan “İçki ve Tütün”, “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler”, “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar”, “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri”, “Makineler ve Ulaştırma Araçları”, “Çeşitli Mamul Eşya” ve “SITC’da Sınıflandırılmamış Eşyalar” mal gruplarında Endüstri İçi Ticarete ender olarak rastlanılmıştır.

G-L tarafından 1975 yılında geliştirilen endeksin statik bir ölçüm yapması nedeniyle iki ayrı dönem arasındaki değişimi ölçemediği eleştirilerine rağmen 1990'lı yıllarda Brülhart tarafından geliştirilen ve Marjinal EİT'i ölçen endeksin de G-L endeksi ile yapılan analizde elde edilen değerlerle genel anlamda paralel bir seyir izlediği ve her iki analiz sonucunun da birbirini desteklediği görülmüştür.

Gerek EİT gerekse MEİT analizlerinden elde edilen sonuçlar bağlamında esas olanın, EİT'in ülkelere daha düşük maliyetler yüklediği, daha etkin düzeyde üretim yapma ve daha geniş piyasalara ulaşma imkanı tanıdığı, tüketicilere ise daha fazla mal ve çeşitlilik sunduğu gibi etkilerle, Türkiye'nin ECO üyesi ülkeler ile söz konusu mal gruplarındaki EİT' in artırılması ve bunun sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Daha yüksek düzeyde EİT'e ulaşılması açısından ise devlet ve özel sektör işbirliğini artıracak politikaların uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel M (2013) Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, (35).
- Akkoyunlu, AS (1996) Yeni Dış Ticaret Teorileri, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21): 71-99.
- Alpar C, Ongun MT (1987) Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar- Az Gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme- Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- Altay H (2006) Avrupa Birliği Pazarında Türk Endüstrilerinin Rekabet Gücünün İncelenmesi (Rakip Ülkelerle Karşılaştırmalı Bir Analiz: 1995-2005), Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Altay H, Şen A (2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Endüstri-İç Ticaret Performansının Rakip Ülke Performanslarıyla Karşılaştırmalı Analizi: 1995-2007, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (25).
- Aquino A (1978) Intra-industry trade and inter-industry specialization as concurrent sources of International Trade in manufactures. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114(2): 275-296.
- Atik H (2002) Endüstri içi ticaret, Teori ve Kayseri Uygulaması, (Kayseri Ticaret Odası Yayınları), Kayseri.
- Aydın A (2008) Endüstri İç Ticaret ve Türkiye: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 25(2): 881-921.
- Aynagöz Çakmak Ö (2006) Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri İç Ticaretin Yapısı: 1991-2004, , *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar 2006, Cilt:3, Yıl:2, 1 (3): 30-47
- Balassa B (1966) Tariff Reductions and Trade in Manufactures Among The Industrial Countries ,*American Economic Review*, LVI, June, 466-73.
- Bano SS (1991) Intra- Industry International Trade, The Canadian Experience, Avebury The Academic Publishing Group, Hants
- Başkol MO (2005) Endüstri-İç Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Bursa.

- Başkol MO (2009) Türkiye'nin Endüstri İçi Ticaretinin Analizi, Uludağ Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2): 1-21.
- Beath J, Katsoulacos Y (1991) The Economic Theory of Product Differentiation. *Third Edition*, Cambridge University Press.
- Bilici Ö (2007) Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Endüstri-İçi Ticaretin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Genel İktisat Programı, İzmir.
- Brander JA (1981) Intra-Industry Trade in Identical Commodities, *Journal International Economics*, 11: 1-14
- Brühlhart M (1994) Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment. *Weltwirtschaftliches Archiv*, (130) 600-613.
- Brühlhart M(2009) An Account of Global Intra-Industry Trade, 1962-2006, *The World Economy*, 32(3): 401-459.
- Can M (2011) Türkiye'nin Bölge Ülkeleriyle Endüstri-İçi Ticaretinin Gelişimi: 1995-2009. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Deviren NV ve Karataş M (2007) Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Endüstri-İçi Ticaret, *İktisat-İşletme ve Finans*, 22(250): 16-32.
- Deviren Vatanserver N (2003) Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi. Düzeltilmiş Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Deviren Vatanserver N (2004) Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Sınai Ürünleri Endüstri-İçi Ticareti, *İktisat İşletme ve Finans*, 19(222): 107-127.
- Diken AÖ (2015) Endüstri-İçi Ticaret Kavramı: Nedenleri, Ölçüm Yöntemleri ve Türkiye ile AB Arasında Endüstri-İçi Ticaretin Gelişimi (2004-2014). Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Dikkaya M (2003) Bölgesel Bir İşbirliği Örneği Olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan Y. E Uluslararası İktisat. <http://www.yunusemreerdogan.com> (18.12.2017)

- Erk N, Tekgöl Y (2001) Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri İçi Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri İçi ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi, ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi V, Ankara.
- Erlat G, Erlat H, Measuring Intra-Industry and Marginal Intra- Industry Trade: The Case for Turkey, *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(6):5-38.
- Ertürk E (2001) Uluslararası İktisat, (Motif Matbaası, İstanbul).
- Erün G (2010) Türkiye İle AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 2(1).
- Eşsiz F (2002) Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Kapsamında Türkiye Otomotiv Sektörünün Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Falvey RE (1981) Commercial Policy and Intra-Industry Trade. *Journal of International Economics*, 11(4): 495-511.
- Finger, JM (1975) Trade Overlap and Intra-Industry Trade, *Economic Inquiry*, 5(13): 4.
- Gerber J (2005) International Economics, (Pearson Addison Wesley, Boston).
- Greenaway D (1987) The New Theories of Intra Industry Trade. *Bulletin of Economic Research*. 39(2): 95-120.
- Greenaway D (1987) The New Theories of Intra Industry Trade. *Bulletin of Economic Research*, 39 (2): 95-120.
- Greenaway D, Milner C (1983) On The Measurement of Intra-Industry Trade, *The Economic Journal* 93(372): 900-908.
- Greenaway D, Milner C (1986) The Economics of Intra-Industry Trade, *Basil Blackwell*, New York.
- Greenaway D, Milner C (1987) Intra-Industry Trade, Current Perspectives and Untresolved Issues, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123: 39-57.
- Grenaway D ve Hine RC, Intra-Industry Specialization, Trade Expansion and Adjustment in the European Economic Space, *Journal of Common Market Studies*, 19(6): 603-622.
- Grenaway D, Milner C, Hine RC (1994) Adjument and Measurement of Intra-Industry Trade, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130(2): 418-427.
- Grubel H (1977) International Economics, *Richard D. Irwin Inc Illinois*.

- Grubel H, Lloyd PJ (1975) Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products, *MacMillan Press*, London.
- Grubel H, Lloyd, PJ (1971) The empirical measurement of intra-industry trade. *Economic Record*, December.
- Haberler (1933) The Theory of International Trade, George Allen and Unwin, London.
- Hamilton C, Knies P (1991) Trade Liberalisation, Structural Adjustment and Intra-Industry Trade: A Note, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127(2): 356-367.
- Han K ve Lee J (2012) FDI and Vertical Intra-Industry Trade between Korea and China, *Korea and the World Economy*, 13(1): 115-139.
- Helpman E. (1984) A Simple Theory of International Trade with Multinational Corporations, *The Journal of Political Economy*, 92: 3.
- Karagül M, Dünya Ekonomisi-Tehdit ve Fırsatlarıyla, (Nobel Yayınları) Güncellenmiş 2. Basım.
- Karayılan K (2014) Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Arasında Olabilecek Entegrasyon Hareketleri ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Kaya AA, İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye -Avrupa Birliği Analizi (1991–2003).
- Kemer OB ve Aydemir MF (2017) Türk İmalat Sanayinin Endüstri İçi Ticareti (2001-2014), *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2) :1159-1180.
- Kojima K (1964) The Pattern of International Trade Among Advanced Countries, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1): 16-36
- Krugman PR (1980) Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade, *American Economic Review*, 70(5): 960-961.
- Krugman PR (1981) Intraindustry specialization and the gains from trade. *The Journal of Political Economy*, 89(5): 959-973.
- Krugman PR (1983) New Theories of Trade Among Industrial Countries. *The American Economic Review*, 73(2): 343-347.
- Krugman PR, Obstfeld M (2006) International Economics: Theory and Policy, *Pearson/Addison Wesley*, Boston

- Kurul Z (2010) AB ve Gümrük Birliği'nin Endüstri İçi Ticaret Üzerindeki Etkisi ve Endüstri İçi Ticaretin Belirleyenleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Küçükahmetoğlu O (2002) *İktisat İşletme ve Finans*, 17(190): 34-50.
- Küçükahmetoğlu O (2000) Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin İktisadi Etkileri, *İktisat Dergisi*, G.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti (GFMC), (408): 34-47.
- Küçükahmetoğlu O ve Aydın A (2015) Türkiye'nin Ticari Hizmetler Endüstri-İçi Ticareti: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespiti Üzerine Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1).
- Küçükefe B (2009) Türkiye'nin Endüstri İçi Ticareti. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Küçüksakarya S (2016) Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında Endüstri-İçi Ticareti Üzerine Bir İnceleme, *Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2): 27-41.
- Li Y, L Dai and B ve Huang (2015) Analysis of the Influential Factors of Manufactured Products Intra-Industry Trade Between China-South Korea and China, *Policy. Theoretical Economics Letters*, (5): 114-124.
- Mainardi S (1986) A Theoretical Interpretation of Intra-Firm Trade in the Presence of Intra-Industry Trade in Imperfect Competition and International Trade, The Policy Aspects of Intra-Industry Trade, Ed. David Greenaway and P.K.M Tharakan, Wheatsheaf Books, (88-107).
- Menon J, Dixon PB (1995) Regional Trading Agreements and Intra-Industry Trade, *Credit Research Paper*, 95(14).
- Menon J, Dixon PB (1997) Intra-Industry versus Inter-Industry Trade: Relevance for Adjustment Costs, *Weltwirtschaftliches Archiv*, (133):164-169.
- Narin P (2002) Endüstri İçi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir.

- Oğuz A (2009) Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-İçi Ticaret Açısından Karşılaştırılması. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Öcal O (2004) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Olan Endüstri-İçi Ticareti. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Öğütçü ÖN (2017) Ekonomik İşbirliği Teşlikatı: Mevcut Durum ve Beklentiler, Avrasya İncelmeleri Merkezi.
- Özel E (2012) Türk Tekstil Sanayi Endüstri-İçi Ticaretin Yapısı ve İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Özkaya MH (2010) Tekstil Sektöründe Endüstri içi ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Çalışma, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3(2): 136-157.
- Polat H (2010) Türkiye İmalat Sanayi Endüstri-İçi Ticaret Analizi: 1980-2007. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kars.
- Polat Hatice (2010) Türkiye İmalat Sanayi Endüstri-İçi Ticaret Analizi: 1980-2007. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kars.
- Rivera B, Luis A, Oliva MA (2003) International Trade, Theory, Strategies and Evidence, *Oxford University Press*.
- Saçık Yapar S (2009) Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme, *KMU İBF Dergisi* 11(16).
- Sandalcılar AR (2010) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Ticari Analizi-SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Saraçoğlu S, Kortan I (2014) Türkiye ve Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinin İkili Ticaret Bazında Endüstri içi ticaretinin Analizi, *Pamukkale Journal Of, Eurasian Socioeconomic Studies*, 1(2): 45-70.
- Schüller Martin K (1995) The Path of Intra-Industry Trade Expansion, The Cases of Spain and Turkey, *METU Studies in Development*, 22: 79-99.
- Seyidoğlu H (2007) *Uluslararası İktisat* (Güzem Can Yayınları, İstanbul).

- Seymen D (2009) Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir.
- Seymen D, Bilici Ö, Şanlısoy S (2009) Türk Dış Ticareti'nin Yönü, Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme, *EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics June 17(19)* Eskişehir.
- Stiglitz JE (1987) The Causes and Consequences of the Dependence of Quality on Price. *Journal of Economic Literature*, 25(1): 1-48.
- Şahin A (...) Dünya Ekonomisinde Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 323-330.
- Şahin D (2015) Türkiye'nin ve G-8 Ülkelerinin Endüstri-İç Ticaretinin Statik Analizi Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(3): 98-107, Sivas.
- Şahin D (2016) Faktör Yoğunluğuna Göre Endüstri-İç Ticaretin Statik Ölçümü: Türkiye Örneği, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 54: 174-87
- Şentürk C (2014/2) Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İç Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi(1990-2013), *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20).
- Şentürk C ve Kösekahyaoglu L (2015) Türkiye'nin 1990-2013 Dönemi İçin Endüstri İç Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1): 169-197.
- Şimşek N (2005) Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri İç Dış Ticareti, *D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, 20(1): 43-62.
- Tekgül YB (2000) Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri İç Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri İç Ticaretin Eğilimi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Adana.
- Tharakan PKM, Kerstens SB (1995) Does North-South Horizontal Intra Industry Trade Really Exist? An Analysis of the Toy Industry *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131 (1): 86-105.
- Thomas M (1997) Factor Endowments, Country Size, and Trade Liberalisation: The Effects on Structure of Trade and Industry. *Stockholm School of Economics, Working Paper Series in Economics and Finance* (213): 35.

- Tunç Özörnek Ş (2012) Türkiye'nin OECD Ülkeleri İle Endüstri İçi Ticaretinin Değerlendirilmesi (2000-2010), Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı,
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri İstatistikleri, www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihleri: 29.08.2016, 10.12.2017)
- Türker O (2002) Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Kayseri.
- Uğur T, Uğur MS (2014) Kültürel Farklılıkların Ülkeler Arası Mal Akımlarına Etkisi Üzerine Bir Literatür İncelemesi, International Conference On Eurasian Economies.
- Uğur T, Uğur MS (2014) Kültürel Farklılıkların Ülkeler Arası Mal Akımlarına Etkisi Üzerine Bir Literatür İncelemesi, *International Conference On Eurasian Economies*.
- Utkulu U, Aydemir İ (2008) *Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe)*, (Gazi Kitabevi, İkinci Baskı) İçerisinde Utkulu U, Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim, 1-20.
- Verdoorn PJ (1960) The Intra-Bloc Trade of Benelux. EAG, Robinson(Ed.), Economic Consequences of the Size of Nations, London: Macmillan, 291-329.
- Xing Y (2007) Foreign Direct Investment and China's Bilateral Intra-Industry Trade With Japan And The US, *Bank of Finland BOFIT Discussion Papers*, 1-27.
- Yenilmez F (2004) Türkiye'nin AB ile Dış ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Türkiye-Almanya Örneği, (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), Eskişehir.
- Yergin H, Mercan M, Yılmaz Ö (2014) Türkiye-AB (15 Ülke) Arasındaki Dış Ticaret ve Gümrük Birliği'nin Marjinal Endüstri-İçi Ticarete Etkisi ve Endüstri-İçi Ticaretle Karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3): 367-382.
- Yıldırım C (2011) Türkiye'de Tarımsal Üretim ve Dış Ticaret Bağlamında Tarımsal Ürün ve Gıda Ürünlerinde Endüstri İçi Ticaretin Önemi (1980-2010 Dönemi Analizi). Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kars.

Yılmaz Erkök Ş (1992) *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (Gazi Üniv. Yayın No: 178 İ.İ.B.F. Yayın No: 57) Ankara.

Yılmaz Erkök Ş (2010) *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (Efil Yayınevi, Ankara).

Yılmaz R (....) Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem The Last Period of Turkey-Azerbaijan Relations.

Yılmaz R (2013) Türkiye ile Euro Bölgesi Arasındaki Uyum ve Uyumu Etkileyen Faktörler. Doktora Tezi, Eskişehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurttaçıkılmaz ZÇ (2013) Türkiye'nin AB Pazarında Endüstri-İç Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürünlerin Belirlenmesi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1).

Yüksel E, Sarıdoğan E (2011) Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul Krugman'ın Katkıları, *Öneri* 9(35): 199-206.

EKLER

EK- 1: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev3) Göre Ürün Grubu (Endüstri) Tanımları

0	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
00	Canlı hayvanlar
01	Et ve et ürünleri
02	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar
03	Balıklar ve diğer deniz ürünleri
04	Hububat, hububat ürünleri
05	Meyva ve sebzeler
06	Şeker, şeker ürünleri ve bal
07	Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri
08	Hayvanlar için gıda maddeleri
09	Çeşitli yenilebilir ürünler
1	İçkiler ve tütün
11	İçkiler
12	Tütün ve tütün mamülleri
2	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde
21	İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
22	Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler
23	Ham kauçuk
24	Mantar, odun ve kereste
25	Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt
26	Dokuma elyafı ve bunların artıkları
27	Ham gübre ve madenler (kömür, petrol ve değerli taşlar hariç)
28	Metal cevheri, döküntüleri, hurdaları
29	Başka yerde belirtilmeyen işlenmemiş hayvani, bitkisel ürünler
3	Mineral yakıtlar, yağlar vb damıtılmasından elde edilen ürünler
32	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü
33	Petrol, petrolden elde edilen ürün
34	Doğal gaz ve mamul gaz
35	Elektrik enerjisi
4	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar
41	Hayvansal sıvı ve katı yağlar
42	Hazırlanmış bitkisel sıvı ve katı yağ
43	İşlenmiş sıvı, katı yağlar; mumlar
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri
51	Organik kimyasal ürünler
52	İnorganik kimyasal ürünler
53	Debatat ve boyacılıkta kull ürün
54	Tıp ve eczacılık ürünleri
55	Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları
56	Gübreler (272 grubun dışındakiler)
57	İlk şekildeki plastikler

58	İlk şekilde olmayan plastikler
59	Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler
6	Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar
61	Başka yerde belirtilmeyen işlenmiş deri ve kürkler
62	Kauçuktan eşya
63	Mantar ve ahşap eşya(mobilya hariç)
64	Kağıt, karton ve kağıt hamurundan eşya
65	Diğer tekstil iplik, kumaş, şekil vermens
66	Diğer metal olmayan maddeden yapılan eşyalar
67	Demir ve çelik
68	Demir ihtiva etmeyen madenler
69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya
7	Makine ve ulaştırma araçları
71	Güç üreten makineler ve araçlar
72	Belirli sanayiler için özel makinalar
73	Metal işleme makineleri
74	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları
75	Büro makinaları ve otomatik veri işleme makinaları
76	Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar
77	Elektrik makinaları, cihazları ve aletleri, vb aksam, parçaları
78	Motorlu kara taşıtları
79	Diğer taşıt araçları
8	Çeşitli mamul eşya
81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
82	Mobilya; yatak takımı, yatak payandaları ve yastıklar
83	Seyahat eşyası, el çantaları vb taşıyıcı eşya
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları
85	Ayakkabılar
87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
88	Fotoğraf malzemesi, optik eşya, saatler
89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar
9	SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar
93	Özel işlemler ve mallar, çeşitlerine göre sınıflandırılmamış mallar
96	Tedavülde olmayan metal paralar (altın olanlar hariç)
97	Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)
99	Başka yerde sınıflandırılmamış eşyalar

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistiklerinden alınmıştır. <http://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 11.06.2018

EK- 2: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye-Azerbaycan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Azerbaycan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0,00	0	0
1993	0	0	0,35	0,31	0,29	0,82	0,39	0,04	0,01	0
1994	0,01	0	0,01	0,89	0	0,01	0,19	0,14	0,00	0
1995	0,02	0	0,04	0	0	0,79	0,95	0,0	0,04	0
1996	0,07	0	0,45	0,55	0	0,83	0,08	0,01	0,01	0
1997	0,01	0	0,14	0,03	0	0,86	0,25	0,01	0,00	0
1998	0,01	0	0,57	1,00	0	0,43	0,42	0,01	0,03	0
1999	0,04	0,07	0,15	0,70	0	0,91	0,61	0,04	0,02	0
2000	0,18	0,05	0,27	0,25	0,86	0,67	0,29	0,49	0,01	0
2001	0,05	0,01	0,08	0,14	0,25	0,68	0,86	0,96	0,20	0
2002	0,34	0,40	0,03	0,49	0	0,74	0,10	0,86	0,24	0
2003	0,79	0	0,25	0,05	0	0,99	0,71	0,02	0,01	0
2004	0,28	0	0,89	0,18	0	0,89	0,60	0,04	0,01	0
2005	0,53	0	0,42	0,06	0,02	0,22	0,46	0,15	0,01	0
2006	0,47	0	0,72	0,02	0,01	0,89	0,78	0,02	0	0
2007	0,29	0	0,67	0,18	0	0,68	0,14	0,01	0,01	0
2008	0,17	0	0,29	0,06	0	0,55	0,01	0,02	0	0,01
2009	0,08	0,04	0,81	0,02	0	0,21	0,03	0	0	0
2010	0,09	0,01	0,80	0,11	0	0,87	0,41	0	0,07	0,39
2011	0,06	0	0,84	0,03	0	0,53	0,11	0,01	0	0,13
2012	0,03	0	0,61	0,52	0	0,02	0,58	0	0,01	0
2013	0,02	0,03	0,81	0,94	0,03	0,14	0,13	0,01	0,01	0
2014	0,06	0,09	0,95	0,17	0,01	0,19	0,01	0,02	0,03	0
2015	0	0,01	0,99	0,80	0	0,21	0,25	0,02	0,01	0,01
2016	0,02	0,01	0,83	0,35	0	0,13	0,10	0,03	0,01	0,03

EK- 3: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye-Kazakistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Kazakistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0,80	0	0,15	0,05	0	0,99	0,74	0,02	0	0
1994	0,07	0	0,33	0,94	0	0,78	0,60	0,01	0	0
1995	0,08	0,03	0,05	0,67	0	0,73	0,51	0,04	0	0
1996	0,16	0	0,46	0,22	0	0,75	0,34	0,04	0,07	0
1997	0,04	0	0,02	0,43	0	0,01	0,59	0,03	0,10	0
1998	0,76	0	0,09	0	0	0,60	0,01	0,29	0,07	0
1999	0,78	0	0,24	0	0	0,11	0,86	0,03	0	0
2000	0,42	0,02	0,02	0,01	0	0,79	0,35	0,54	0,02	0
2001	0,84	0,02	0,12	0,00	0	0,73	0,08	0,49	0,29	0
2002	0,38	0	0,05	0,01	0	0,83	0,45	0,41	0,12	0
2003	0,03	0	0,60	0,25	0	0,71	0,81	0,16	0,35	0
2004	0,08	0,04	0,01	0,01	0	0,03	0,48	0,04	0,33	0
2005	0,65	0,11	0,24	0,13	0,57	0,11	0,33	0,11	0,01	0
2006	0,69	0	0,18	0,06	0,98	0,21	0,28	0,02	0,04	0
2007	0,08	0	0,81	0,42	0	0,15	0,88	0,02	0,06	0
2008	0	0	0	0,57	0	0,84	0,45	0	0,09	0,09
2009	0,05	0	0,26	0,93	0	0,78	0,30	0	0,01	0,02
2010	0,08	0	0,12	0,02	0	0,18	0,29	0,01	0,01	0,03
2011	0,61	0,01	0,06	0,08	0	0,54	0,04	0	0,02	0,09
2012	0,06	0,01	0,04	0,07	0,11	0,39	0,78	0,06	0	0,17
2013	0,09	0	0,10	0,31	0,06	0,70	0,83	0,06	0,01	0,15
2014	0,55	0,01	0,04	0,21	0,19	0,89	0,02	0,06	0,01	0,34
2015	0,32	0,01	0,11	0,04	0	0,10	0,42	0,01	0,20	0,07
2016	0,41	0,04	0,45	0,36	0	0,34	0,38	0,04	0,08	0,34

EK- 4: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye- Kırgızistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Kırgızistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0,60	0	0,25	0	0	0,38	0,27	0,02	0,10	0
1994	0,53	0	0,02	0	0	0,20	0,97	0,05	0,14	0
1995	0,13	0	0,07	0	0	0,13	0,11	0,07	0,02	0
1996	0,79	0	0,05	0	0	0,08	0,12	0,03	0,89	0
1997	0,01	0	0,48	0	0,04	0,01	0,20	0,15	0,10	0
1998	0,11	0	0,41	0	0,29	0,01	0,30	0,18	0	0
1999	0,07	0	0,01	0,34	0,08	0,01	0,11	0,03	0,03	0
2000	0,13	0	0,98	0,94	0,21	0,03	0,73	0,05	0,18	0
2001	0,27	0	0,10	0	0,88	0,01	0,69	0,02	0,15	0
2002	0,20	0	0,02	0	0	0,05	0,06	0,61	0,19	0
2003	0,58	0	0,03	0	0	0,01	0,01	0,83	0,03	0
2004	0,83	0	0,20	0	0	0,08	0,01	0,30	0,23	0
2005	0,94	0	0,35	0	0,78	0,12	0,04	0,78	0,11	0,37
2006	0,53	0,03	0,04	0	0,29	0,02	0,04	0,01	0,05	0,52
2007	0,78	0,10	0,06	0	0	0	0,20	0,01	0	0
2008	0,65	0	0,29	0	0	0	0,09	0,12	0,01	0
2009	0,99	0	0,01	0	0	0	0,02	0,04	0,05	0
2010	0,67	0	0,15	0	0	0,54	0,88	0,02	0	0
2011	0,48	0,01	0,54	0	0	0,06	0,87	0	0,03	0,51
2012	0,54	0,02	0,12	0	0	0,04	0,56	0,01	0	0,23
2013	0,78	0,02	0,02	0	0	0,03	0,47	0	0,01	0,35
2014	0,22	0,77	0,02	0	0	0	0,96	0,21	0	0,12
2015	0,98	0,80	0,06	0	0	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01
2016	0,15	0,09	0,01	0	0	0	0,09	0,15	0	0

EK- 5: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye- Tacikistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Tacikistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0	0	0	0	0	0,82	0,07	0,04	0	0
1994	0	0	0	0	0	0,02	0,22	0	0	0
1995	0	0	0	0	0	0	0,01	0	0	0
1996	0	0	0	0	0	0,19	0,40	0	0,03	0
1997	0	0	0,05	0	0	0,16	0,77	0,03	0,01	0
1998	0	0,11	0	0	0	0,20	0,97	0,11	0,04	0
1999	0,01	0,06	0,01	0	0	0,30	0,03	0,25	0,14	0
2000	0,32	0	0,00	0	0	0,28	0,03	0,26	0,07	0
2001	0,31	0	0,72	0	0	0,30	0,42	0,00	0,05	0
2002	0,06	0	0,41	0	0	0	0,06	0,05	0,02	0
2003	0,07	0	0,65	0	0	0,01	0,58	0,01	0	0
2004	0,15	0	0,71	0	0	0,01	0,98	0,01	0	0
2005	0,04	0	0,09	0,02	0	0,17	0,21	0	0	0
2006	0,09	0	0,01	0,04	0	0,01	0,46	0,02	0,01	0
2007	0,03	0	0,05	0	0	0,01	0,32	0,01	0,01	0
2008	0,01	0	0,19	0	0	0,00	0,57	0,04	0	0
2009	0,01	0	0,07	0	0,20	0,01	0,23	0,01	0,01	0
2010	0,01	0	0,02	0	0,23	0	0,02	0,01	0	0
2011	0,01	0	0,06	0	0	0	0,23	0,01	0	0
2012	0	0	0,42	0	0	0	0,88	0	0	0
2013	0,01	0	0,01	0	0	0,01	0,37	0,02	0	0,02
2014	0,15	0	0	0	0	0	0	0,03	0	0,07
2015	0	0	0,02	0	0	0	0,69	0,05	0	0,09
2016	0	0	0,06	0	0	0,01	0,03	0,12	0	0,13

EK- 6: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye-Pakistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-Pakistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0,63	0	0,22	0	0	0,05	0	0	0,21	0
1994	0,21	0	0,04	0,39	0	0,88	0,02	0	0,37	0
1995	0,12	0	0,59	0,81	0	0,44	0,04	0,04	0,24	0
1996	0,12	0	0,40	0	0	0	0,08	0,03	0,55	0
1997	0,02	0	0,44	0	0	0,22	0,64	0,01	0,30	0
1998	0,08	0	0,72	0	0	0,14	0,27	0,00	0,60	0
1999	0,02	0	0,16	0	0	0,24	0,45	0,18	0,38	0
2000	0,01	0	0,63	0	0	0,03	0,45	0,06	0,61	0
2001	0,51	0	0,50	0	0	0,36	0,08	0,16	0,98	0
2002	0,29	0	0,17	0	0	0,02	0,30	0,07	0,99	0
2003	0,24	0	0,93	0	0	0,55	0,29	0,07	0,43	0,31
2004	0,69	0,50	0,85	0	0	0,65	0,07	0,56	0,92	0,74
2005	0,07	0,80	0,45	0	0	0,69	0,91	0,03	0,62	0
2006	0	0,29	0,23	0	0	0,65	0,84	0,05	0,69	0
2007	0,61	0	0,02	0	0	0,54	0,21	0,07	0,12	0,59
2008	0,19	0	0,71	0	0	0,89	0,08	0,35	0,08	0,39
2009	0,82	0,01	0,28	0	0	0,87	0,39	0,16	0,38	0,18
2010	0,61	0	0,18	0,31	0	0,27	0,04	0,29	0,66	0
2011	0,61	0,69	0,50	0,38	0	0,24	0,14	0,10	0,90	0
2012	0,04	0,15	0,23	0,87	0	0,03	0,03	0,02	0,01	0,90
2013	0,68	0	0,83	0,68	0	0,34	0,04	0,02	0	0,93
2014	0,89	0	0,48	0,43	0	0,46	0,82	0,04	0,24	0,62
2015	0,55	0,48	0,70	0	0	0,27	0,17	0,03	0,83	0,68
2016	0,08	0,23	0,96	0	0	0,32	0,38	0,37	0,87	0,34

EK- 7: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye- Özbekistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-Özbekistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0	0	0	0	0	0,03	0,84	0	0	0
1994	0	0	0	0	0	0,09	0,10	0	0	0
1995	0	0	0,01	0	0	0,16	0,91	0,07	0	0
1996	0	0	0,37	0	0	0,10	0,16	0,04	0	0
1997	0	0	0,04	0	0,02	0,44	0,23	0,03	0	0
1998	0,01	0	0,41	0	0	0,01	0,03	0,03	0,03	0
1999	0,09	0	0,03	0	0,02	0,11	0,68	0	0,01	0
2000	0,09	0	0,02	0,16	0	0,05	0	0,30	0	0
2001	0,64	0	0	0,31	0	0,33	0,34	0,18	0,01	0
2002	0,91	0	0,01	0,03	0	0,12	0,45	0	0	0
2003	0,08	0	0,12	0,03	0	0,61	0,52	0,06	0,03	0
2004	0,45	0	0,06	0,08	0	0,73	0,07	0,33	0,11	0
2005	0,79	0,09	0,42	0,89	0,08	0,52	0,09	0,60	0,19	0
2006	0,84	0,06	0,01	0,52	0,51	0,53	0,01	0,19	0,44	0
2007	0,37	0,27	0,05	0,09	0	0,26	0,20	0,10	0,49	0,03
2008	0,60	0	0,12	0,08	0	0,56	0,66	0,08	0,77	0,02
2009	0,21	0	0,22	0,09	0	0,69	0,28	0	0,88	0
2010	0,51	0	0,09	0,06	0	0,07	0,01	0,15	0,87	0,16
2011	0,15	0,01	0,84	0,47	0	0,45	0,48	0,14	0,48	0,05
2012	0,05	0	0,11	0,09	0	0,28	0,52	0,04	0,02	0,06
2013	0	0	0,78	0,20	0	0,15	0,04	0,06	0,08	0
2014	0,83	0	0,80	0,08	0	0,15	0,78	0,10	0,05	0,03
2015	0,92	0	0,68	0,15	0	0,37	0,81	0,26	0,05	0,18
2016	0,33	0	1	0,80	0	0,06	0,29	0,88	0,08	0

EK- 8: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye- Türkmenistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Türkmenistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0	0	0,01	0,64	0	0	0,12	0	0	0
1994	0	0	0,20	0,52	0	0,06	0,10	0,04	0	0
1995	0,01	0	0,02	0,34	0	0,05	0,40	0,03	0,26	0
1996	0,01	0	0,08	0	0	0,05	0,90	0,34	0,03	0
1997	0	0	0,00	0	0	0,04	0,54	0,54	0,07	0
1998	0,18	0	0,02	0	0	0,01	0,18	0,75	0,07	0
1999	0,07	0	0,50	0,04	0	0,02	0,08	0,27	0,42	0
2000	0,06	0,02	0,02	0,17	0	0,47	0,04	0,02	0,22	0
2001	0,03	0,01	0,03	0,22	0	0,01	0,34	0,56	0,21	0
2002	0,41	0	0,05	0,21	0	0,42	0,46	0,29	0,91	0
2003	0	0	0,25	0,24	0	0,63	0,88	0,01	0,12	0
2004	0	0	0,15	0,07	0	0,60	0,76	0,03	0,10	0
2005	0	0,01	0,06	0,03	0	0,92	0,49	0,01	0,98	0
2006	0	0,04	0,14	0,44	0	0,48	0,28	0	0,06	0
2007	0	0	0,07	0,01	0	0,56	0,54	0	0,13	0,02
2008	0	0	0,29	0,17	0	0,36	0,21	0,02	0,02	0,03
2009	0,02	0	0,54	0,06	0	0,11	0,08	0,02	0,02	0
2010	0	0	0,05	0,10	0	0,66	0,87	0,16	0,11	0
2011	0	0	0,06	0,13	0	0,89	0,23	0,02	0,03	0
2012	0,13	0,02	0,58	0,06	0	1,00	0,60	0,04	0,36	0
2013	0,17	0,01	0,05	0,08	0	0,02	0,56	0	0,01	0
2014	0,07	0	0,28	0,06	0	0,95	0,04	0	0,01	0
2015	0,01	0,23	0,01	0,32	0	0,21	0,98	0	0	0
2016	0	0,01	0,47	0,17	0	0,83	0,25	0,03	0	0

EK- 9: Brühlhart A Endeksine Göre Türkiye- Afganistan Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye- Afganistan MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0,74	0	0	0	0	0	0,56	0,46	0	0
1994	0	0	0	0	0	0	0,77	0	0	0
1995	0	0	0	0	0	0	0,33	0	0	0
1996	0,60	0	0	0	0	0	0,63	0	0,03	0
1997	0	0	0	0	0	0	0,22	0,02	0,66	0
1998	0,58	0	0	0	0	0	0,65	0	0,47	0
1999	0,58	0	0	0	0	0,32	0,53	0,05	0,02	0
2000	0,08	0	0	0	0	0,03	0,05	0	0,45	0
2001	0,13	0	0	0	0	0,02	0,14	0,75	0,45	0
2002	0,31	0	0,20	0	0	0,03	0,02	0	0	0
2003	0,53	0	0,09	0	0	0,02	0,02	0	0,01	0
2004	0,27	0	0,02	0	0	0	0	0,10	0	0
2005	0,68	0	0,83	0,01	0	0	0,12	0,02	0	0
2006	0,15	0	0,13	0,01	0	0	0,07	0,39	0	0
2007	0,74	0	0,12	0	0	0	0,18	0,11	0,04	0
2008	0,62	0	0,13	0	0	0	0,06	0	0,04	0
2009	0,75	0	0,06	0	0	0,01	0,03	0	0	0
2010	0,21	0	0,49	0	0	0,01	0,14	0,02	0	0
2011	0,02	0	0,51	0	0	0	0,01	0,02	0,01	0
2012	0,06	0	0,03	0	0	0,01	0,06	0,06	0,01	0
2013	0,03	0	0,01	0	0	0	0,12	0	0,08	0
2014	0,06	0	0,00	0	0,05	0	0,47	0	0,26	0
2015	0,10	0	0,07	0	0,19	0,52	0,91	0,04	0,64	0
2016	0,05	0	0,56	0	0	0,29	0,28	0,02	0,36	0

EK- 10: Brülhart A Endeksine Göre Türkiye- İran Marjinal Endüstri İçi Ticareti

Türkiye-İran MEİT	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1993	0,08	0	0,59	0	0	0,03	0,18	0,08	0,65	0
1994	0,27	0	0,44	0	0	0,84	0,51	0,01	0,62	0
1995	0,08	0	0,67	0,03	0	0,21	0,34	0,06	0,29	0
1996	0,36	0	0,26	0	0	0,71	0,34	0,55	0,32	0
1997	0,46	0	0,88	0	0,02	0,05	0,66	0,15	0,50	0
1998	0,09	0	0,08	0	0,03	0,69	0,15	0,44	0,27	0
1999	0,97	0	0,44	0	0	0,44	0,53	0,13	0,94	0
2000	0,01	0,04	0,44	0	0	0,49	0,11	0,09	0,31	0
2001	0,87	0,10	0,98	0	0	0,08	0,11	0,05	0,35	0
2002	0,29	0	0,71	0	0	0,42	0,85	0,03	0,06	0
2003	0,48	0	0,42	0,02	0,09	0,44	0,04	0,18	0,06	0
2004	0,71	0	0,38	0,49	0,79	0,75	0,10	0,08	0,01	0,09
2005	0,54	0	0,75	0,02	0,56	0,99	0,48	0,04	0,08	0,13
2006	0,24	0,01	0,39	0,03	0	0,20	0,73	0,70	0,57	0
2007	0,33	0,02	0,07	0,06	0	0,76	0,84	0,14	0,04	0
2008	0,09	0,02	0,29	0,18	0	0,90	0,55	0,04	0,04	0,16
2009	0,10	0	0,11	0,06	0	0,40	0,53	0,37	0,03	0,98
2010	0,27	0	0,48	0,09	0	0,42	0,80	0,03	0,02	0
2011	0,14	0	0,53	0,08	0	0,82	0,43	0,12	0,03	0
2012	0,05	0	0,56	0,05	0,03	0,47	0,05	0,08	0,03	0
2013	0,17	0	0,21	0,01	0	0,46	0,26	0,09	0,07	0
2014	0,54	0,01	0,68	0,01	0,01	0,80	0,54	0,01	0,01	0
2015	0,82	0,06	0,32	0	0,07	0,85	0,86	0,14	0,01	0
2016	0,12	0,01	0,10	0	0,02	0,39	0,88	0,14	0,01	0

EK- 11: (1992-2016) Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti

Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti(\$)		0-Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	1-İçki ve Tütün	2-Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	3-Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler	4-Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar	5-Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	6-Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	7-Makineler ve Ulaştırma Araçları	8-Çeşitli Mamul Eşya	9-SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar(Tedavild e Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)
1992	İhracat	66.259.436	910.863	284.060	7.070	4.957.874	2.999.273	2.533.618	20.011.199	4.282.561	-
	İthalat	142.202	-	28.655.021	28.481	658.652	872.850	4.305.780	429.318	4.714	-
1993	İhracat	35.229.080	1.550.350	24.550	160.704	1.117.173	3.548.923	3.993.658	16.736.343	5.845.380	-
	İthalat	133.306	-	27.422.733	870.430	-	494.795	4.660.652	355.779	-	-
1994	İhracat	49.201.047	3.339.205	84.790	856.719	2.422.679	14.216.411	17.041.592	19.141.807	25.819.644	-
	İthalat	56.714	-	4.912.127	-	-	419.280	3.311.944	173.845	9.166	-
1995	İhracat	72.355.066	7.654.260	238.463	158.752	3.903.875	10.089.718	20.533.769	29.420.770	16.990.035	-
	İthalat	269.439	-	11.607.787	-	-	3.088.608	6.468.411	173.407	169.428	-
1996	İhracat	87.090.816	10.409.169	1.847.363	12.087.489	4.713.094	18.323.780	40.003.316	7.271.519	21.913.053	-
	İthalat	827.553	-	17.180.747	4.501.126	-	8.946.945	7.271.519	236.392	200.719	-
1997	İhracat	132.581.518	6.703.913	3.029.815	12.046.485	2.997.761	23.033.139	61.706.109	46.340.816	31.258.600	3.767
	İthalat	685.223	-	33.334.068	6.917.280	-	12.514.902	4.237.513	386.811	193.477	-
1998	İhracat	111.670.799	6.730.312	1.948.975	16.774.324	8.784.257	25.057.702	55.178.442	74.578.067	26.443.371	128
	İthalat	604.232	-	36.032.953	2.192.559	13.815	5.172.400	5.965.095	239.669	123.235	-
1999	İhracat	82.352.803	3.823.060	996.197	15.703.489	2.767.650	21.483.600	53.660.753	37.695.424	29.572.717	-
	İthalat	1.140.480	109.325	24.026.577	4.187.583	-	8.153.565	5.292.577	995.873	97.449	-
2000	İhracat	63.273.594	3.120.462	2.798.056	21.485.603	806.380	29.216.088	47.327.189	39.719.637	22.227.830	400.368
	İthalat	3.010.423	128.463	35.701.484	44.264.544	1.475.650	4.236.320	6.388.156	339.307	70.662	-
2001	İhracat	63.342.372	904.883	2.355.290	21.581.349	591.333	32.173.936	40.604.552	44.838.623	15.619.777	3.201.944
	İthalat	279.350	139.546	24.755.439	42.983.728	-	2.718.707	1.317.069	5.086.110	795.432	-
2002	İhracat	49.231.744	870.026	3.693.695	16.840.265	273.812	38.929.106	51.568.271	48.049.501	20.798.345	1.176.625
	İthalat	3.206.169	-	24.734.473	28.391.929	-	6.664.701	738.036	806.780	83.375	-
2003	İhracat	49.492.019	1.014.084	4.023.496	15.924.246	434.954	45.643.981	82.313.494	75.907.056	39.090.535	1.644.438
	İthalat	2.804.645	-	22.475.822	65.171.944	-	13.224.407	17.664.215	1.080.841	185.403	-
2004	İhracat	55.067.456	2.676.525	5.671.175	16.788.756	495.902	58.887.007	111.169.339	107.470.936	45.542.045	173.182
	İthalat	3.712.478	-	21.151.552	73.783.446	-	29.646.956	5.305.093	1.791.098	146.839	-
2005	İhracat	55.639.881	3.677.522	9.138.488	18.765.792	607.515	86.507.437	158.806.441	123.884.271	67.334.137	3.714.153
	İthalat	2.123.465	-	22.074.309	137.845.864	863	26.271.371	19.340.689	454.620	213.884	-
2006	İhracat	67.374.930	5.032.058	10.186.597	18.433.210	922.583	107.857.413	203.679.590	201.416.853	79.672.214	711.714
	İthalat	5.767.564	3.165	22.669.937	165.579.664	-	53.101.734	48.070.105	1.145.423	242.927	-
2007	İhracat	84.032.781	7.665.044	13.642.310	9.718.910	1.086.283	146.406.717	292.525.538	344.166.776	146.028.858	2.394.998
	İthalat	2.899.632	5.434	15.744.739	77.880.047	-	33.137.125	54.741.021	632.192	459.775	-
2008	İhracat	109.617.849	5.740.735	15.567.270	15.090.621	2.747.604	224.579.814	565.790.643	498.744.576	229.300.828	288.997
	İthalat	548.758	2.207	4.429.983	239.444.154	-	62.539.231	53.441.160	1.804.291	617.349	7.720
2009	İhracat	101.910.067	6.353.057	23.809.697	16.773.205	1.079.655	230.518.312	448.779.043	324.905.432	243.238.490	3.079.135
	İthalat	237.833	14.622	16.604.970	53.477.817	-	12.438.480	55.387.558	1.792.854	643.705	1.363
2010	İhracat	119.946.981	9.043.130	18.952.378	21.290.145	3.638.073	264.609.609	489.736.556	368.951.601	252.136.507	2.173.746
	İthalat	1.044.918	5.290	9.291.674	134.260.355	-	38.919.664	65.936.791	1.895.633	946.651	223.603
2011	İhracat	150.781.942	15.275.948	23.265.758	21.199.392	3.842.455	334.390.201	645.225.125	521.321.284	343.296.914	5.396.964
	İthalat	20.939	1.187	12.439.785	127.489.020	-	64.052.318	56.530.703	974.946	753.520	145
2012	İhracat	163.726.409	9.447.958	21.122.458	27.890.080	5.261.369	405.066.654	868.286.823	651.445.585	432.278.359	145.194
	İthalat	244.039	-	17.315.606	108.344.132	-	64.712.397	147.114.294	1.145.156	1.054.740	5.574
2013	İhracat	194.926.969	10.588.870	23.674.194	35.453.473	5.725.066	450.813.132	957.512.400	748.257.497	531.680.830	1.738.409
	İthalat	500.371	18.537	13.561.545	115.018.767	7.741	61.341.850	140.665.069	894.133	1.731.292	8.302
2014	İhracat	201.019.481	11.640.879	20.829.358	28.292.987	4.209.288	455.122.889	870.751.884	693.629.746	589.024.945	86.295
	İthalat	320.406	69.773	10.429.962	36.425.272	-	102.469.566	140.225.335	454.664	881.099	7.332
2015	İhracat	148.564.407	8.126.691	18.230.623	17.005.978	3.702.197	343.050.774	570.521.079	406.383.484	382.771.939	162.482
	İthalat	301.235	60.022	7.907.922	19.653.858	-	89.464.611	97.265.579	2.765.032	2.168.455	12.789.267
2016	İhracat	101.521.868	7.492.134	14.093.199	11.235.954	2.476.248	233.441.757	326.628.159	264.011.729	323.950.348	275.642
	İthalat	745.507	64.708	13.721.863	47.095.483	-	97.324.650	110.565.303	344.131	1.883.467	6.386.270
Toplam	İhracat	2.416.211.315	149.791.138	239.508.255	391.564.998	69.565.080	3.605.967.373	6.985.877.383	5.714.300.532	3.926.118.262	26.768.181
	İthalat	31.626.881	622.279	478.183.078	1.535.807.483	2.156.721	801.927.433	1.062.209.667	26.398.305	13.676.763	19.429.576

EK- 12: (1992-2016) Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti

Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	784.373	17.538	8.481	730	896.159	2.301.785	2.755.370	6.460.812	6.153.643	-
	49.974	-	3.405.582	303.395	-	90.805	6.647.080	-	13.680	-
1993	2.410.256	350.629	573.601	28.760	2.225.837	8.093.554	12.592.645	24.001.640	17.561.523	-
	2.505.858	-	10.304.160	1.297.593	-	6.042.066	23.361.015	216.566	13.626	-
1994	17.331.420	900.535	180.303	1.016.272	4.227.406	9.124.921	17.101.869	42.242.256	39.678.097	-
	1.948.306	-	12.309.638	428.180	-	4.425.875	12.905.555	287.671	-	-
1995	34.075.588	2.394.498	438.483	161.143	3.686.139	12.823.869	33.677.617	29.968.252	33.549.245	-
	1.239.453	20.219	21.720.510	-	-	2.310.973	61.282.634	57.697	-	-
1996	21.768.095	11.416.441	981.587	172.118	1.146.659	16.529.710	36.650.989	53.696.046	21.706.403	-
	160.287	-	23.559.272	86.973	-	93.225	75.646.717	594.956	453.815	-
1997	31.864.800	4.377.790	1.055.126	489.946	5.150.766	30.179.256	66.613.314	44.554.282	26.292.521	-
	387.804	-	16.412.594	-	-	24.166	147.805.345	454.172	201.169	-
1998	23.845.973	1.906.916	1.411.342	458.467	5.301.755	34.648.736	66.659.712	48.561.207	31.512.668	-
	13.424.627	-	9.268.221	63.584.242	-	1.944.684	164.317.197	1.121.327	7.730	-
1999	8.548.104	22.776	537.984	266.841	981.724	14.582.155	28.394.910	30.106.103	13.154.994	-
	3.541.996	-	2.845.231	174.380.875	-	793.429	113.441.433	862.987	45.051	-
2000	5.879.658	4.520.437	593.922	241.093	594.211	15.567.041	36.736.436	34.677.976	19.890.405	-
	13.675.264	40.115	7.420.505	169.205.175	-	152.780	153.209.207	2.566.984	105.923	-
2001	10.404.760	209.380	797.145	233.873	3.008	17.693.645	33.371.994	41.395.840	15.685.408	-
	7.433.345	-	4.240.449	-	-	1.381.940	76.108.828	357.766	820.375	-
2002	15.956.093	532.513	988.546	313.168	1.938	25.526.108	48.490.019	44.308.591	23.550.464	485.150
	31.027.569	-	11.769.197	24.717.366	-	6.939.429	127.951.920	1.113.078	333.065	-
2003	16.799.263	-	1.579.051	464.412	26.008	36.176.675	60.091.490	69.605.964	47.295.720	601.788
	83.701.730	-	11.513.816	25.752.842	-	1.124.601	135.872.835	3.255.406	5.416.782	-
2004	18.865.812	2.341.041	1.624.293	952.725	298.578	50.100.434	106.295.262	104.448.868	68.624.571	2.038.506
	32.225.212	52.688	21.174.385	101.263.343	-	1.365.536	282.515.693	2.462.156	1.134.303	-
2005	25.667.307	3.289.649	2.557.240	1.565.442	289.179	72.908.977	132.718.999	131.165.761	80.923.165	8.860.205
	18.125.654	-	14.324.551	110.176.593	23.400	45.377	414.031.963	962.699	1.209.704	-
2006	30.681.969	4.974.093	3.532.782	2.108.443	264.929	100.228.656	195.744.075	233.332.629	116.644.837	9.310.586
	27.546.531	-	24.048.714	126.989.715	-	3.237.871	807.835.791	2.064.302	2.005.526	-
2007	36.611.884	1.924.752	4.651.634	13.607.950	1.154.943	127.880.063	325.119.863	394.354.381	173.933.187	648.082
	176.565.311	-	25.684.265	170.202.851	-	1.017.579	909.786.491	590.291	198.985	-
2008	37.251.275	2.036.827	4.627.840	28.101.738	597.794	117.413.739	258.349.934	274.908.403	166.508.086	772.567
	450.607.066	115	46.310.136	206.379.620	-	15.362.782	1.141.237.491	680.890	546.874	5.671
2009	27.439.687	1.094.794	1.311.048	8.783.289	378.491	108.261.722	168.158.314	177.543.214	139.075.569	1.371.186
	69.872.495	513	24.090.877	223.220.277	-	1.051.052	639.643.544	881.568	683.664	10.606
2010	29.243.054	77.702	3.461.859	10.237.442	2.900.077	118.937.508	196.150.210	223.591.670	233.567.006	732.984
	114.995.649	-	59.149.942	409.688.373	-	2.101.785	805.045.097	614.611	932.524	-
2011	27.751.172	932.264	2.057.874	16.604.066	3.320.988	122.356.602	187.792.656	295.932.173	290.699.948	374.019
	111.594.642	3.929	101.888.920	563.354.558	-	11.351.468	1.198.230.468	768.642	294.769	7.627.531
2012	32.178.449	563.664	2.965.826	16.691.313	2.116.331	135.761.903	219.449.528	274.435.746	383.220.112	1.242.319
	259.747.966	1.670	53.169.074	560.929.649	69.970	14.633.251	1.148.724.092	1.470.897	371.227	16.967.854
2013	40.253.439	2.072.870	4.859.827	26.209.832	2.194.514	140.063.406	211.227.921	291.738.861	320.106.500	693.176
	77.917.029	895	17.099.544	509.206.643	72.490	6.715.225	1.137.164.508	957.687	643.388	10.337.227
2014	35.311.762	3.634.329	5.333.462	18.986.716	2.867.458	137.526.430	216.051.257	300.563.934	255.456.365	1.755.741
	64.921.008	10.929	38.413.798	448.864.241	-	8.740.720	657.891.866	687.391	1.126.923	15.610.641
2015	25.115.717	3.030.512	3.619.330	14.507.999	1.542.151	82.041.095	166.529.701	214.212.019	237.970.334	1.458.370
	12.287.390	8.575	9.256.021	226.214.897	-	5.966.977	844.370.438	946.267	3.116.287	7.664.819
2016	35.850.363	4.711.404	11.496.718	9.180.615	1.799.278	58.771.690	134.143.925	179.658.866	187.430.707	671.700
	29.603.571	46.432	11.539.971	201.878.471	-	1.199.705	836.849.961	300.171	964.293	11.514.297
Toplam	591.890.273	57.333.354	61.245.304	171.384.393	43.966.321	1.595.499.680	2.960.868.010	3.565.465.494	2.950.191.478	31.016.379
	1.605.105.737	186.080	580.919.373	4.318.125.872	165.860	98.113.301	11.921.877.169	24.276.182	20.639.683	6.973.864

EK- 13: (1992-2016) Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti

Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	-	-	-	-	11.961	1.619.395	48.650	9.599	141.665	-
	73.582	0	1.233.064	-	-	-	115.665	-	19.773	-
1993	623.951	218.424	29.493	-	593.215	1.983.638	544.683	7.497.266	5.553.764	-
	1.527.271	0	1.438.796	-	-	84.792	37.526	88.828	293.176	-
1994	1.176.920	393.265	3.737	56.173	524.147	1.199.000	816.695	10.892.072	1.910.484	-
	11.221	-	3.928.099	-	-	-	328.699	-	26.812	-
1995	8.521.594	1.341.380	11.347	161.076	1.626.492	2.010.329	7.536.317	12.595.174	4.352.737	-
	509.074	-	4.147.322	90	-	56.973	738.318	60.458	518	-
1996	7.963.032	166.575	46.912	16.310	989.264	1.131.825	16.782.181	15.568.833	4.435.333	-
	148.087	-	5.427.378	-	-	20.898	161.351	16.547	104.457	-
1997	18.515.956	40.817	284.263	56.841	836.815	2.497.188	11.288.374	9.428.645	6.483.865	-
	72.065	-	6.188.874	-	2.843	30.693	755.006	506.319	-	-
1998	12.248.673	193.770	47.774	37.356	632.930	5.159.580	10.511.422	5.602.458	7.081.686	-
	429.259	-	5.280.814	-	37.617	13.696	892.662	118.562	202	-
1999	2.804.892	29.515	26.394	113.025	58.048	2.050.669	5.497.356	8.594.038	4.024.405	-
	87.941	-	1.819.304	15.319	62.379	-	588.854	159.450	46.235	-
2000	1.945.449	820	116.201	95.819	54.354	2.197.145	6.202.104	5.933.880	4.026.430	-
	149.992	-	1.724.905	-	30.639	2.190	185.300	230.911	25.580	-
2001	2.311.985	1.328	49.168	86.702	15.034	2.658.699	5.834.564	3.453.031	2.939.573	-
	2.529.024	-	3.032.399	-	-	-	380.796	251.091	113.743	-
2002	2.998.228	-	99.492	67.372	2.657	3.188.595	10.175.529	3.961.963	3.450.076	60.935
	8.633.935	-	7.935.335	-	-	12.815	509.782	472.063	58.634	-
2003	4.360.950	1.336	41.515	204.017	49.247	5.200.693	20.530.858	4.314.154	6.150.976	8.244
	5.330.236	-	4.017.020	-	-	27.630	457.072	970.931	103.003	-
2004	7.538.946	22.275	121.309	159.137	23.686	6.094.079	30.862.951	9.078.047	19.085.325	1.715.795
	7.578.019	-	3.303.175	-	-	65.832	530.851	124.519	1.781.226	-
2005	10.428.974	71.971	267.115	79.077	41.751	6.962.207	22.787.638	9.169.219	37.322.606	2.398.939
	10.135.369	-	2.619.149	-	11.491	8.268	346.828	66.608	769.499	155.781
2006	14.674.778	13.085	220.660	4.647.740	109.009	8.798.431	33.196.488	15.893.726	56.375.910	2.840.366
	21.914.884	944	4.647.740	-	-	30.470	532.893	96.505	231.546	-
2007	24.259.224	28.226	258.965	178.231	164.641	13.536.929	46.119.908	27.487.938	68.509.462	767.333
	36.892.475	149	5.935.716	-	-	21.300	1.940.874	15.201	214.204	-
2008	30.447.384	209.148	119.140	153.481	172.372	16.934.002	66.665.996	31.015.596	45.633.486	-
	39.905.018	-	6.769.146	-	-	13.037	988.841	233.448	64.749	-
2009	17.267.027	5.593	96.206	306.622	221.853	16.185.107	39.300.809	25.437.447	39.138.176	2.043.616
	26.901.905	-	3.534.000	-	-	11.541	645.312	108.311	244.944	-
2010	12.714.616	91.025	688.809	538.904	67.164	16.123.111	37.700.851	20.789.277	40.202.255	285.853
	17.889.997	-	10.747.177	-	-	34.478	1.914.515	65.876	245.874	1.734
2011	16.662.012	55.060	70.467	1.113.072	214.618	21.849.138	55.513.025	31.227.589	51.714.490	1.821.451
	19.134.822	142	12.436.712	-	-	221.987	15.724.038	45.874	47.183	4.512.616
2012	15.913.315	126.336	177.234	417.155	53.316	29.023.767	74.150.804	45.538.627	91.422.890	646.929
	21.134.572	871	10.769.945	-	-	67.701	8.547.527	8.890	32.240	4.664.570
2013	16.845.069	50.981	206.061	4.953.054	407.363	36.535.913	98.227.566	62.976.759	168.125.470	7.377
	19.672.781	-	13.830.273	-	-	174.157	1.133.547	44.304	425.508	1.683.514
2014	18.420.421	17.087	332.699	2.953.512	28.719	41.021.655	96.938.633	61.684.403	199.943.527	90.401
	32.546.509	54.282	26.697.091	-	-	166.848	2.532.727	198.726	415.493	3.036.088
2015	9.680.618	23.928	593.670	1.635.760	47.154	26.328.757	73.154.809	35.302.355	147.680.047	254.555
	23.484.858	64.638	18.641.088	-	-	34.346	2.741.449	378.543	32.577	31.480.418
2016	10.423.744	21.540	581.053	664.721	84.769	19.399.319	85.883.604	38.172.526	153.384.772	316.819
	14.333.946	13.953	14.913.821	-	-	34.326	2.130.616	613.217	41.131	68.985.810
Toplam	268.747.758	3.123.485	4.489.684	18.695.157	7.030.579	289.689.171	856.271.815	501.624.622	1.169.089.410	13.258.613
	311.026.842	134.979	181.018.343	15.409	144.969	1.133.978	44.861.049	4.875.182	5.338.307	114.520.531

EK- 14: (1992-2016) Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti

Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	583.263	89.472	-	-	-	-	-	-	33.247	-
	-	-	7.073.638	-	-	-	683.436	5.023	-	-
1993	3.451.786	-	-	-	964.128	24.510	11.312	253.820	99.511	-
	-	-	5.761.970	-	-	35.538	998.413	-	-	-
1994	1.966.122	32.574	-	-	6.720.769	2.846.305	129.754	2.782.875	101.608	-
	1.097	-	2.891.600	-	-	-	32.509	163	-	-
1995	476.153	716.578	0	1.080	-	320.998	140.362	3.879.408	551.105	-
	-	-	4.305.736	-	-	-	2.036.598	-	-	-
1996	1.734.080	312.039	50	-	28.690	424.357	536.872	411.882	996.182	-
	-	-	1.344.652	-	-	967.662	467.706	-	5.706	-
1997	2.104.391	1.005.111	20.816	38.110	1.171.332	350.227	924.459	1.429.150	156.051	-
	-	-	488.314	-	-	1.796.818	1.082.528	13.967	286	-
1998	4.742.483	640.956	11.851	1.486	331.229	1.068.184	1.744.769	762.948	534.069	-
	-	20.590	5.835.694	-	-	1.714.870	219.413	53.783	8.773	-
1999	1.388.801	-	24.455	21	273.320	882.112	1.727.965	535.519	418.182	-
	17.951	-	1.962.959	-	-	666.178	1.383.526	21.918	-	-
2000	1.238.502	-	12.806	1.113	-	777.249	1.612.359	388.256	437.211	-
	46.679	-	7.000.202	-	-	32.709	9.430.907	225	683	-
2001	1.391.679	-	8.884.608	438.851	75.739	956.942	2.196.851	786.716	821.160	-
	18.344	-	1.984.229	-	-	403	11.648.318	815	9.945	-
2002	2.055.237	-	1.029.870	55.128	125.169	1.810.219	2.963.162	1.148.860	1.727.657	-
	37.664	-	4.027.235	-	-	-	36.620.330	10.688	-	-
2003	3.133.775	-	3.580.226	55.237	926	4.677.779	9.187.527	4.708.746	4.133.994	-
	-	-	5.258.916	-	-	14.753	51.723.164	1.759	-	-
2004	4.313.808	-	56.421	178.530	4.290	7.457.893	17.120.760	7.200.266	5.305.249	-
	92.753	-	3.323.683	-	-	23.174	59.361.314	16.639	-	-
2005	6.497.494	-	166.087	107.093	4.153	7.535.947	18.638.852	5.347.717	8.226.316	193.311
	53.303	-	989.968	625	-	15.978	46.232.986	15.407	1.109	-
2006	8.396.246	-	140.293	138.529	14.200	11.255.854	24.988.032	15.990.774	10.400.041	463.020
	142.140	-	4.777.027	-	-	1.244	24.988.032	97.620	15.479	-
2007	17.638.835	17.410	262.208	857.351	117.703	14.037.035	45.699.342	22.014.898	17.456.920	5.503
	-	-	9.499.301	-	-	18.859	133.686.073	82.100	65.629	-
2008	27.705.378	168.173	440.133	234.606	25.215	28.839.663	60.778.838	22.015.167	36.241.119	-
	65.605	-	7.761.941	-	-	9.088	139.758.422	96.617	35.327	-
2009	21.548.696	3.086	551.183	28.642	11.235	26.492.142	43.021.492	12.235.877	22.471.522	-
	23.430	-	10.710.509	-	127.171	-	-	41.344	-	-
2010	23.909.482	38.504	106.157	1.404.382	27.497	26.164.941	45.201.465	14.131.954	32.905.992	-
	39.958	-	62.595.466	-	-	-	221.020.845	32.750	470	-
2011	29.226.531	10.613	826.218	2.618.382	350.676	28.691.390	53.561.685	22.789.393	34.500.549	-
	8.600	-	38.182.051	-	-	-	285.748.144	964	2.485	340.563
2012	34.546.626	21.311	565.045	2.748.506	1.289.094	34.711.440	77.125.534	32.113.198	51.826.152	-
	4.200	-	38.113.144	-	-	-	304.189.237	20.913	3.577	2.846.607
2013	30.119.267	90.057	681.508	2.913.416	342.903	41.195.635	96.496.968	39.831.664	71.933.027	15.396
	32.474	-	61.438.705	-	-	23.400	308.603.826	95.642	-	1.164.118
2014	29.084.425	238.039	690.965	3.392.128	455.434	50.030.828	96.156.872	38.523.939	58.754.963	56.183
	116.127	-	18.842.480	-	-	44.384	141.841.044	76.848	26.364	-
2015	15.957.425	135.745	493.048	2.489.784	70.678	28.507.845	45.627.816	31.383.351	38.038.125	79.307
	101.865	-	34.654.873	-	-	45.938	168.189.768	261.765	-	506.063
2016	13.110.473	222.809	774.472	1.644.390	73.353	22.196.095	46.103.189	27.788.953	39.652.627	54.700
	100.434	-	24.971.452	-	-	6.419	136.999.712	28.191	375	148.560
Toplam	286.320.958	3.742.477	19.318.420	19.346.765	12.477.733	341.255.590	691.696.237	308.455.331	437.722.579	867.420
	902.624	20.590	363.795.745	625	127.171	5.417.415	2.086.946.251	975.141	176.208	5.005.911

EK- 15: (1992-2016) Türkiye-Pakistan Dış Ticareti

Türkiye-Pakistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	12.086.713	-	71.227	-	-	14.821.363	12.168.558	4.699.396	187.109	-
	205.621	-	3.720.615	28.529	-	12.272	38.613.801	159.636	947.925	-
1993	13.487.117	2.880	394.589	1	202	8.813.397	12.231.941	8.148.828	297.029	-
	845.898	-	1.096.086	-	-	166.431	111.429.499	218.259	1.871.934	-
1994	9.611.296	-	4.882.932	63.565	82.767	7.180.019	12.928.678	20.324.988	1.452.842	-
	382.092	-	1.003.106	15.251	-	1.437.542	32.273.512	53.742	1.607.346	-
1995	13.676.328	-	7.440.460	41.350	90.992	12.192.013	15.441.941	38.629.416	3.357.976	-
	643.727	-	2.076.392	-	-	8.122	148.710.581	321.848	1.864.663	-
1996	6.369.638	138.243	3.804.333	17.123	22.965	4.712.096	12.299.798	49.305.492	1.250.208	-
	1.117.106	-	1.170.374	-	-	6.792	73.669.605	56.094	7.446.590	-
1997	504.095	-	1.399.188	61.803	16.408	5.308.618	23.811.460	26.320.435	738.728	-
	1.189.938	-	1.849.622	-	-	81.807	49.173.601	132.331	4.596.142	-
1998	19.752.765	-	3.120.236	108.444	78.164	11.681.084	10.716.159	16.393.380	1.734.774	-
	387.477	-	879.807	-	-	552.053	51.192.671	180.721	4.170.442	-
1999	56.067.011	819	7.838.783	82.888	40.932	8.335.941	19.919.284	33.185.095	3.056.402	-
	69.091	-	465.373	-	-	87.035	19.154.607	1.183.243	4.484.238	-
2000	1.750.037	-	1.984.394	641	45.487	10.633.132	8.247.978	28.678.452	1.516.675	-
	405.971	-	13.184.007	-	-	53.394	59.870.378	689.293	8.029.314	-
2001	834.100	232	625.115	179.620	72.903	5.145.608	8.958.381	12.329.931	3.040.536	-
	93.839	-	13.637.785	-	-	1.268.397	76.492.659	295.710	9.491.859	-
2002	2.623.369	23.271	1.243.097	181.572	79.768	16.325.445	12.695.922	22.651.490	1.633.293	-
	395.663	-	6.855.538	-	-	1.380.656	97.288.540	861.306	10.872.367	613
2003	3.842.665	8.038	5.584.327	49.251	131.032	13.168.081	23.245.223	22.258.014	2.056.530	10.791
	230.151	-	11.864.875	-	-	9.705.008	160.441.011	467.461	9.316.721	2.571
2004	2.384.667	44.623	3.366.616	182.066	162.532	10.156.441	21.688.240	42.912.439	5.487.029	15.038
	991.467	12.316	13.509.346	-	-	8.242.013	203.162.913	1.489.108	13.312.808	101
2005	27.110.934	58.553	5.020.640	470.444	1.414.344	12.922.410	75.592.576	57.386.076	7.340.751	237.506
	142.137	3.012	19.208.353	-	-	9.710.485	267.774.805	1.186.748	17.437.471	-
2006	12.142.792	40.507	6.257.077	624.867	521.635	27.749.991	31.883.819	35.874.921	12.956.301	1.546.344
	156.319	-	9.757.806	-	-	40.425.559	299.638.225	1.533.035	28.129.977	922
2007	6.382.257	43.165	6.182.066	3.315.414	790.405	31.916.711	43.828.986	51.612.350	11.266.537	1.700.327
	2.678.710	-	16.461.138	-	-	51.798.293	404.228.823	720.751	55.363.684	366.811
2008	5.858.771	47.565	3.965.476	11.053.541	1.089.170	26.916.811	43.124.550	48.869.246	13.930.665	209.414
	7.704.547	-	12.458.902	-	-	55.806.522	388.131.914	4.030.713	118.092.795	9.714
2009	11.940.285	146.254	5.545.399	4.668.509	6.755.341	35.485.022	45.615.488	32.734.119	19.316.260	306.982
	11.970.867	438	22.294.858	-	299	62.369.784	377.811.905	3.795.043	140.975.781	-
2010	22.168.270	1.993.436	6.571.297	6.559.733	3.306.197	46.685.559	46.956.395	65.431.196	35.772.790	12.702.184
	7.514.569	2.769	11.841.849	10.148.363	-	133.043.777	437.133.575	1.106.833	149.128.141	11.452
2011	34.156.159	246.873	7.876.706	8.126.225	5.433.875	41.891.484	55.349.989	36.714.618	23.366.832	509.503
	2.246.815	914.166	15.717.544	3.370.093	-	168.631.870	545.478.855	2.756.143	134.004.593	11.337
2012	9.930.507	172.267	8.858.837	14.292.017	5.288.976	41.652.502	59.027.348	112.566.029	23.592.568	746.154
	1.761.959	-	8.014.590	8.109.450	-	155.159.942	279.871.978	3.089.366	98.706.611	298.225
2013	11.528.708	36.506	8.156.066	2.494.614	1.170.898	34.636.582	59.845.350	144.422.769	23.586.373	22.790
	4.882.943	-	9.005.762	2.020.776	-	120.985.366	234.189.679	2.515.245	61.928.350	1.123.302
2014	10.124.663	230.949	6.385.672	3.049.366	1.095.331	45.827.395	72.067.601	91.687.558	22.201.987	6.646.743
	6.005.920	396	14.536.137	-	-	84.018.816	251.672.665	3.121.809	72.088.265	4.101.814
2015	16.574.655	170.588	15.366.154	2.569.874	534.262	50.409.945	80.166.604	93.825.837	28.873.067	568.994
	3.578.457	19.547	9.678.916	410	-	54.440.308	162.607.045	2.444.727	76.773.544	1.001.664
2016	28.429.920	629.974	10.034.307	4.715.461	681.949	45.201.295	83.073.339	141.821.650	32.305.680	2.470
	3.095.841	79.485	4.778.984	-	-	27.249.211	150.125.241	1.955.588	72.291.857	3.777.828
Toplam	339.337.722	4.034.743	131.974.994	62.908.389	28.906.535	569.768.945	890.885.608	1.238.783.725	280.318.942	25.225.240
	58.697.125	1.032.129	225.067.765	23.692.872	299	986.641.455	4.920.138.088	34.364.753	1.102.933.418	10.706.354

EK- 16: (1992-2016) Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti

Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	41.711.992	108.776	796	-	-	5.230.249	678.370	5.020.637	1.741.513	-
	-	-	20.530.157	-	-	213.876	268.130	7.241	-	-
1993	101.140.135	508.753	24	18.782	19.396	33.375.562	5.265.239	49.518.551	23.661.916	-
	-	-	27.694.136	-	-	656.250	3.583.201	-	-	-
1994	16.480.110	1.907.830	31.095	128.465	531.926	4.758.115	5.016.036	22.093.520	13.582.073	1.500
	69.992	-	68.327.203	-	-	1.961.468	8.240.203	23.953	2.282	-
1995	52.025.770	4.382.054	116.669	278.648	1.761.337	16.887.175	16.738.413	12.262.308	34.089.280	-
	26.164	-	42.198.584	-	-	914.177	17.994.019	395.752	-	-
1996	84.251.039	4.662.407	1.160.463	176.715	4.581.564	33.551.115	43.789.447	25.987.133	32.394.892	-
	25.210	-	37.636.033	-	-	-	20.269.431	121.986	1.423	-
1997	16.917.689	1.206.764	471.891	311.056	7.400.036	33.022.755	55.902.680	77.572.230	17.783.062	-
	59.544	-	74.840.228	-	28.025	147.925	18.725.714	957.313	14.217	-
1998	7.230.237	1.296.248	820.933	264.247	2.591.104	13.070.019	45.291.692	64.718.664	20.897.433	-
	21.068	-	76.185.701	-	20.901	285.232	18.893.482	743.657	56.994	-
1999	4.560.660	301.485	219.557	478.775	604.079	9.604.220	26.962.061	25.958.780	30.449.684	-
	148.917	-	36.680.232	-	-	493.527	9.458.215	667.220	28.750	-
2000	4.583.908	270	325.128	860.008	1.296.609	15.269.115	26.954.417	22.556.629	10.801.325	-
	647.343	-	45.298.382	4.277.091	-	353.235	33.943.741	1.274.549	120	-
2001	4.791.419	36.192	277.893	82.886	77.034	13.885.273	31.157.487	29.913.978	9.060.628	442.470
	1.093.139	-	20.916.132	67.372	-	77.378	13.356.250	529.476	5.583	-
2002	8.295.199	1.898	248.441	150.743	88.299	15.083.631	41.732.777	15.639.985	12.300.945	193.550
	5.256.051	-	14.448.498	5.038.616	-	-	50.076.235	520.037	2.909	-
2003	8.239.622	19.292	642.312	215.810	60.243	16.770.559	53.949.143	37.694.316	20.462.474	368.590
	3.998.820	-	8.044.035	853.951	-	742.928	84.523.825	1.185.505	112.846	-
2004	8.551.801	552.121	1.149.040	246.819	315.550	23.370.498	55.790.581	38.952.984	15.647.957	648.165
	3.908.371	-	24.201.654	110.959	-	12.343.438	136.785.230	932.464	389.227	-
2005	10.613.028	1.485.608	705.062	384.425	132.447	24.712.319	59.632.687	41.577.245	11.524.460	303.543
	7.069.516	45.457	22.515.952	-	7.380	11.873.909	217.070.437	2.068.205	815.249	-
2006	8.286.363	2.357	806.697	505.673	154.154	34.903.921	60.119.716	57.578.277	13.614.600	23.724
	10.278.174	346	38.320.206	340.754	-	6.148.424	348.689.808	3.781.704	8.281.548	-
2007	10.974.846	4.598	1.108.472	1.142.573	542.807	50.321.042	78.599.893	66.115.494	16.672.308	130.399
	22.254.368	-	50.221.457	13.699.527	-	3.814.426	513.178.321	3.348.358	7.292.048	1.431
2008	13.578.375	310.852	1.923.147	1.986.551	499.425	67.881.945	95.213.173	133.578.028	21.843.873	314.848
	16.153.183	-	37.543.388	32.794.895	-	10.701.110	479.216.881	363.851	4.036.802	-
2009	13.811.105	1.498.134	2.625.236	2.244.209	206.879	60.559.005	71.030.521	107.114.932	20.515.705	357.796
	14.181.419	-	31.758.406	27.020.283	-	6.826.892	330.588.771	351.738	2.351.327	-
2010	14.683.632	569.990	1.953.598	4.836.797	372.144	71.754.929	72.400.167	93.789.186	21.911.131	394.793
	11.634.610	-	45.981.232	109.878.231	-	6.403.051	684.741.677	1.459.015	1.272.493	3.180
2011	19.457.424	444.605	3.762.464	7.091.586	679.134	93.261.673	94.489.027	109.519.669	25.350.900	433.034
	11.243.667	521	43.498.182	117.212.591	-	12.583.296	754.910.834	244.749	186.405	2.124
2012	19.794.164	1.955	2.172.170	10.199.134	457.107	112.247.684	112.928.332	153.070.522	38.507.664	505.714
	24.759.678	-	15.242.458	53.484.697	-	15.693.101	702.959.372	1.106.071	42.111	-
2013	19.810.062	24.979	5.519.777	11.244.335	2.125.315	145.690.515	156.427.771	181.396.647	39.456.959	829.469
	17.981.606	-	17.377.105	62.891.441	-	12.925.843	703.952.902	282.861	4.943	-
2014	21.617.864	220.645	6.708.846	10.140.295	481.427	167.758.938	150.940.413	197.417.385	46.845.422	881.866
	15.417.837	125	15.601.364	35.313.425	-	14.718.928	695.324.858	1.168.058	182.043	2.979.946
2015	9.616.707	1.364.931	3.934.922	7.725.719	308.926	139.381.914	118.889.778	170.481.116	36.283.978	591.861
	29.628.209	-	14.178.485	5.213.594	-	8.339.478	648.574.721	5.170.241	450.383	-
2016	12.314.937	687.145	10.044.887	4.841.484	233.521	135.860.499	141.315.652	182.311.519	45.357.509	51.229
	43.443.803	-	20.233.593	922.730	-	114.572.020	515.612.055	14.439.551	68.716	-
Toplam	533.338.088	21.599.889	46.729.520	65.555.735	25.520.463	1.338.212.670	1.621.215.473	1.921.839.735	580.757.691	6.472.551
	239.300.689	46.449	849.472.803	469.120.157	56.306	242.789.912	7.010.938.313	41.143.555	25.598.419	2.986.681

EK- 17: (1992-2016) Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti

Türkiye- Türkmenistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	1.696.074	220.000	12	-	-	2.844.431	1.097.325	616.326	1.021.159	-
	-	-	19.935.106	1.181.494	-	-	62.641	2.002	-	-
1993	16.516.451	172.236	208.383	2.110.091	122.224	4.222.226	9.109.353	43.428.574	7.958.360	-
	-	-	70.693.684	5.630.065	-	-	568.960	-	-	-
1994	7.151.413	837.015	977.870	229.382	648.548	6.049.811	23.051.777	30.530.173	14.677.188	-
	-	-	63.614.124	287.232	-	55.647	1.322.872	267.885	11.891	-
1995	4.352.094	2.818.340	452.863	169.940	206.691	4.008.614	16.167.529	13.349.745	14.757.385	-
	11.250	-	108.741.439	-	-	5.365	3.026.442	41.306	-	-
1996	6.974.528	2.639.791	1.166.777	384.491	321.793	5.971.107	21.850.915	16.050.107	10.299.538	89
	2.351	-	91.879.419	-	-	56.139	7.722.192	594.110	59.751	-
1997	14.609.903	3.156.488	1.074.958	384.201	6.207.267	8.715.824	46.509.963	19.697.143	17.177.767	-
	60	-	54.530.898	-	-	5.225	16.748.356	1.946.850	315.708	-
1998	13.114.551	3.657.176	1.378.125	354.992	1.341.282	13.386.703	32.514.971	17.856.210	12.209.361	-
	148.124	-	22.717.665	-	-	32.417	18.111.569	840.988	144.372	-
1999	16.029.430	1.010.029	2.543.384	530.365	2.341.222	18.485.443	31.948.556	21.046.052	12.693.213	-
	44.527	-	26.203.142	9.009.465	-	86.888	31.330.042	338.854	15.888	-
2000	8.829.585	663.042	2.915.795	1.150.503	524.328	18.603.646	41.231.337	30.469.213	15.757.713	9.990
	260.645	3.500	63.450.447	2.324.833	-	50.649	31.152.701	246.545	388.677	-
2001	5.331.291	187.699	2.497.331	603.618	104.946	13.162.137	39.591.638	30.979.605	12.812.506	7.117
	214.684	-	39.888.544	6.797.570	-	17.114	23.226.015	1.555.546	39.174	-
2002	6.144.589	508.671	2.604.291	1.056.961	149.091	17.246.887	45.975.684	22.908.097	13.323.254	103.280
	7.650	-	35.249.558	10.601.072	-	15.350.080	44.506.414	169.403	464.030	-
2003	10.358.859	659.488	3.604.421	1.371.131	216.234	25.082.639	59.968.810	51.175.734	17.891.788	18.236
	-	-	28.368.211	12.876.385	-	18.991.713	62.428.993	250.595	765.756	-
2004	11.180.838	1.295.134	5.046.602	1.901.900	374.227	26.859.013	86.403.806	55.443.096	25.525.697	817.653
	-	-	46.575.806	26.677.006	-	23.138.097	78.724.522	305.740	374.027	-
2005	12.693.938	1.382.954	4.139.290	1.784.388	128.332	29.019.432	63.923.670	39.703.271	26.634.737	1.224.708
	-	240	18.873.149	33.523.181	-	20.607.019	86.075.429	219.532	1.444.989	-
2006	11.294.811	1.371.171	7.185.771	2.008.362	247.375	33.984.208	104.847.074	87.487.004	32.149.277	750.092
	-	-	58.250.838	32.735.801	-	4.941.708	92.630.112	103.518	1.261.845	-
2007	15.200.563	851.959	6.377.644	2.762.008	413.519	41.572.648	131.947.850	101.898.220	38.784.698	179.820
	381	-	81.240.680	186.509.420	-	24.394.004	102.771.896	81.916	1.719.723	5.066
2008	23.852.450	1.555.942	11.915.886	6.347.681	383.022	66.768.986	297.146.327	155.142.554	99.350.877	468.860
	-	-	48.348.623	225.992.201	-	30.003.539	83.468.804	499.369	992.809	-
2009	25.492.867	1.581.703	21.040.967	9.087.615	204.316	98.358.318	371.554.125	304.320.992	113.051.715	962.793
	16.417	-	73.094.363	142.821.532	-	28.124.879	80.421.831	2.253.374	826.855	-
2010	35.233.631	2.596.740	23.315.147	13.605.344	581.664	132.860.282	477.497.724	315.442.110	137.595.577	1.097.129
	37.827	-	154.352.986	55.274.121	-	11.283.587	161.880.288	1.302.344	2.210.856	-
2011	52.790.458	4.113.163	26.049.131	19.072.636	676.998	139.241.386	594.769.317	444.666.931	210.212.602	1.742.960
	3.821	-	69.176.514	136.405.433	-	6.164.214	177.367.996	287.270	3.307.087	-
2012	55.787.851	5.158.025	18.521.845	15.709.992	688.179	150.940.008	609.217.621	423.431.550	199.355.970	1.240.769
	215.834	10.510	87.456.314	25.038.858	-	17.958.929	171.167.486	768.901	890.045	-
2013	57.629.464	6.690.173	23.132.440	22.651.328	852.358	173.802.250	617.453.289	695.116.033	285.077.513	75.079.264
	39.337	-	275.006.416	185.313.129	-	18.153.174	174.392.884	451.490	458.532	-
2014	58.600.922	5.960.926	26.970.640	19.831.479	822.309	215.498.158	734.968.434	833.872.236	333.567.403	1.153.140
	73.964	-	298.262.484	95.986.576	-	55.623.870	171.912.125	714.869	752.337	-
2015	44.355.485	5.875.091	27.257.873	13.952.730	715.463	157.994.584	691.358.940	661.732.817	253.642.825	956.766
	170	11.183	228.817.626	64.979.371	-	48.831.468	213.409.691	501.001	805.298	-
2016	39.608.607	2.303.934	13.146.279	9.607.534	965.900	128.753.954	507.804.020	357.980.607	180.323.444	975.230
	9.356	-	182.917.548	18.694.461	-	28.126.533	187.680.225	4.434.018	630.068	-
Toplam	554.830.653	57.266.890	233.523.725	146.668.672	19.237.288	1.533.432.695	5.657.910.055	4.774.344.400	2.085.851.567	86.787.896
	1.086.398	25.433	2.247.645.584	1.278.659.206	-	352.002.258	2.022.110.486	18.177.426	17.879.718	5.066

EK- 18: (1992-2016) Türkiye-Afganistan Dış Ticareti

Türkiye-Afganistan Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	125.928	-	-	-	52.710	225.380	368.549	2.091	10.347	-
	39.085	-	90.943	-	-	-	42.374	31.464	-	-
1993	59.474	-	-	-	17.000	223.463	-	106.327	34.636	-
	-	-	61.989	-	-	-	183.949	-	-	-
1994	-	-	-	-	39.906	1.422.593	70.974	-	14.750	-
	-	-	313.768	-	-	-	69.683	-	-	-
1995	-	-	-	141.014	-	274.020	57.752	6.662	16.459	-
	39.117	-	23.508	-	-	-	2.619	-	-	-
1996	91.216	-	75	167.047	70.725	1.441.955	218.142	14.904	109.625	-
	-	-	146.548	-	-	-	75.857	-	1.449	-
1997	205.380	-	-	-	77.008	2.339.453	526.506	2.900.066	216.989	-
	-	-	487.554	-	-	1.957	114.786	32.413	54.646	-
1998	321.388	-	36	-	35.123	522.214	565.059	20.402.364	40.280	-
	47.245	-	286.334	-	-	800	133.519	51.614	1.093	-
1999	205.819	8.830	-	-	6.190	135.866	232.217	78.328	-	-
	-	-	11.194	-	-	74.116	15.034	597.494	584	-
2000	3.252.797	498.785	-	-	-	3.372.185	828.824	78.035	22.539	-
	129.508	-	135.324	-	-	26.211	95	128.925	77.315	-
2001	4.605.895	1.395.296	-	-	-	961.250	20.286	-	125	-
	31.996	-	327.004	-	-	-	60.706	19	132	-
2002	1.311.709	6.024.997	5.197	1.000	-	2.475.413	4.442.881	2.938.396	3.032.125	-
	633.148	-	374.087	-	-	25.271	11.262	1.895	7.459	-
2003	2.498.026	1.465.481	102.092	232.495	6.093	5.415.086	7.757.867	13.625.114	5.386.679	-
	208.834	-	2.435.054	-	-	1.592	37.580	275	767	-
2004	1.986.444	263.248	138.091	419.613	10.952	7.387.238	27.388.724	17.565.210	15.472.798	313.075
	129.587	-	6.404.773	284	-	351	14.277	205.195	21.466	-
2005	4.831.849	3.460.876	390.836	689.819	42.749	9.525.488	35.845.289	30.636.489	25.865.773	2.111.549
	1.591.146	-	6.051.055	1.392	-	702	547.602	99.289	9.947	-
2006	6.521.258	1.312.386	295.028	297.439	31.031	9.989.322	23.327.173	31.466.745	15.225.901	2.639.316
	1.731.503	-	7.450.133	-	-	819	99.912	299.148	4.997	-
2007	9.878.357	1.470.435	105.758	492.887	51.108	11.908.145	25.611.614	33.938.717	21.618.421	4.194.299
	7.499.387	-	4.370.693	-	-	-	331.851	154.347	137.102	-
2008	11.031.091	1.729.714	224.150	200.598	106.484	15.122.817	38.887.032	51.340.034	15.804.550	2.535.810
	4.923.876	-	2.706.783	-	-	-	722.616	145.471	7.479	-
2009	13.413.911	3.843.066	136.960	4.079.599	1.912.412	21.324.172	46.043.848	111.977.917	32.133.161	337.591
	972.838	-	2.709.384	-	-	22.596	847.010	87.750	9.850	-
2010	20.172.639	5.181.834	190.435	4.403.942	1.273.046	25.225.310	64.038.090	100.140.575	35.757.631	3.407.038
	164.222	-	2.544.246	222	-	-	2.188.273	189.510	11.035	-
2011	26.672.940	3.087.887	271.722	5.500.505	2.949.814	29.198.041	94.773.572	85.117.786	28.312.455	84.296
	114.947	-	2.304.282	-	-	3.072	2.315.624	8.751	47.909	-
2012	25.210.281	1.623.021	251.529	6.799.553	6.085.545	30.038.609	108.462.835	84.204.840	26.483.141	756.092
	158.972	-	3.506.965	-	-	-	2.722.310	38.320	34.550	-
2013	16.444.246	2.139.465	260.966	5.858.675	8.296.402	32.570.377	76.174.798	69.999.457	16.389.362	97.543
	274.782	-	-	-	-	1.874	4.787.231	63.663	443.676	-
2014	12.921.827	1.551.619	276.511	1.950.266	6.192.117	22.641.495	62.969.971	58.342.226	19.174.244	164.639
	383.552	-	7.165.226	445	49.495	-	8.795.512	62.613	31.587	-
2015	9.675.110	949.409	220.940	1.380.861	6.659.109	22.584.730	54.984.864	45.627.446	19.332.907	76.904
	219.177	-	8.674.652	-	-	162.508	2.148.671	314.363	370.005	-
2016	15.950.825	1.437.901	536.741	1.008.526	6.341.607	21.958.659	49.771.193	27.453.949	21.022.228	109.343
	69.612	-	7.864.796	-	-	56.149	1.303.074	103.297	1.561	-
Toplam	187.388.410	37.444.250	3.407.067	33.623.839	40.257.131	278.283.281	723.368.060	787.963.678	301.477.126	16.827.495
	19.362.534	-	66.446.295	2.343	49.495	378.018	27.571.427	2.615.816	1.274.609	-

EK- 19: (1992-2016) Türkiye-İran Dış Ticareti

Türkiye-İran Dış Ticareti(\$)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1992	60.442.982	4.080.360	12.858.861	82.934	12.412.918	76.254.980	252.003.148	37.742.624	3.413.056	-
	4.080.360	-	11.297.604	333.790.138	11.730	403.069	14.933.623	326.356	-	-
1993	36.702.844	-	7.807.560	25.530	18.243.427	55.032.420	126.325.020	43.123.261	2.286.699	-
	5.131.114	-	23.228.484	609.693.010	-	744.123	27.127.480	559.527	543.104	-
1994	54.153.725	90.639	16.332.878	27.565	22.031.898	50.121.640	86.485.418	19.255.365	1.316.681	-
	2.369.843	-	20.844.802	650.713.570	-	4.279.905	13.618.711	472.666	109.204	-
1995	39.553.062	2.582.202	11.133.846	117.864	46.348.007	50.592.559	104.365.109	12.631.949	1.109.337	-
	2.945.680	-	23.451.041	644.869.861	-	221.568	17.238.451	675.179	74.561	-
1996	41.191.612	13.280.267	15.195.964	180.247	21.434.261	46.490.003	135.699.037	20.443.551	3.606.493	-
	10.378.210	-	50.953.035	709.528.868	1.920	7.743.120	23.545.879	3.635.998	548.131	-
1997	52.935.021	8.172.922	17.876.999	86.643	11.602.005	56.223.860	124.946.539	30.631.990	4.531.515	-
	6.906.160	-	48.827.431	561.860.313	77.100	7.494.102	18.205.375	2.790.363	240.785	-
1998	14.929.337	-	18.911.326	85.510	6.046.195	45.028.248	70.158.285	36.022.195	3.515.262	-
	5.196.846	-	23.452.850	375.792.405	-	13.366.309	13.869.560	1.263.813	84.612	-
1999	11.212.780	1.621.346	15.895.721	14.382	1.898.033	36.911.078	66.033.613	20.334.244	3.893.802	-
	1.671.412	-	12.608.038	582.464.513	-	11.081.888	25.307.181	2.376.674	418.460	-
2000	28.636.308	30	20.031.361	102.019	2.279.986	31.336.247	97.909.603	40.274.719	15.214.524	-
	1.555.139	34.862	11.447.533	760.399.011	-	9.291.049	27.145.433	3.344.027	2.513.144	-
2001	30.506.424	675.347	21.056.670	88.607	529.014	31.642.864	131.650.823	138.497.115	5.884.033	4.875
	3.007.816	-	10.375.829	782.819.162	-	16.983.874	25.136.473	941.346	535.576	-
2002	9.942.862	8.932.336	26.507.321	176.343	176.777	39.432.564	121.595.655	118.148.972	9.049.179	-
	6.473.779	-	13.345.546	846.244.709	-	14.943.335	38.658.645	675.544	630.138	-
2003	11.170.440	39.125.814	31.313.902	8.685.473	571.727	47.151.318	227.555.916	142.224.692	25.663.194	323.763
	2.592.368	3.418	31.365.804	1.773.474.195	18.691	12.779.828	36.340.131	2.993.755	1.114.619	-
2004	11.661.442	33.551.358	41.407.498	39.092.132	264.710	62.919.862	368.228.356	208.604.444	46.884.933	416.545
	3.485.661	-	33.748.438	1.866.704.051	219.473	22.220.478	28.922.912	5.744.238	1.009.190	4.250
2005	12.594.726	63.650.674	27.345.078	51.480.437	827.903	89.785.080	340.221.088	256.503.192	70.176.889	354.987
	6.025.309	1.158	42.246.081	3.325.233.256	-	49.710.456	37.850.940	6.638.344	2.000.215	-
2006	35.693.441	111.218.780	36.293.930	24.817.007	1.325.521	103.425.682	426.267.687	260.953.237	66.177.887	728.459
	9.113.888	265.906	79.770.134	5.260.660.796	-	170.750.615	87.511.323	14.954.057	3.583.437	-
2007	43.872.029	90.730.996	38.129.615	3.026.074	1.079.080	151.028.548	608.362.804	391.019.309	113.674.639	267.000
	7.496.707	11.854	27.972.972	6.011.203.048	-	200.210.270	339.424.820	24.501.957	4.572.221	-
2008	62.457.562	89.342.054	36.132.242	154.235.992	1.381.614	177.992.705	769.875.811	596.478.022	141.813.889	49.743
	8.397.542	-	39.648.730	7.551.392.075	-	167.581.047	400.264.765	28.391.124	3.995.365	18.351
2009	99.778.886	73.860.017	37.542.718	3.542.783	1.599.578	210.300.773	865.884.698	565.087.955	166.916.803	32.044
	6.462.655	-	14.827.230	3.050.486.606	-	159.490.418	135.601.689	35.473.547	3.643.420	-
2010	146.629.933	19.992.418	43.162.223	177.564.031	1.423.881	272.675.469	1.342.152.291	739.629.290	218.539.756	82.407.859
	13.764.651	536	32.544.487	6.711.502.237	-	390.950.937	453.669.855	38.266.887	4.285.074	23.204
2011	259.054.812	40.044.370	73.045.471	8.671.086	5.504.893	435.263.812	1.417.635.246	1.017.384.713	279.356.473	53.673.714
	21.987.735	12.526	43.278.810	11.020.042.205	-	625.308.505	726.577.798	20.817.634	3.499.488	7.657
2012	184.474.466	101.597.394	109.674.154	16.354.059	6.973.542	533.176.204	1.412.119.402	771.978.046	257.163.394	6.528.091.740
	24.025.041	39.134	57.451.302	10.697.942.876	22.734	655.548.805	496.195.054	30.386.185	3.160.002	7.498
2013	113.045.382	113.044.846	109.121.410	11.393.583	20.188.450	557.221.983	859.600.929	562.950.780	184.631.411	1.661.312.579
	30.762.704	67.289	52.667.275	9.124.496.196	-	736.345.149	412.179.263	20.833.349	5.865.481	-
2014	135.654.598	133.505.877	114.557.871	8.098.070	14.063.904	512.280.437	1.155.416.792	746.155.022	1.065.093.695	1.363.926
	22.397.363	9.468	42.168.340	8.420.183.512	28.618	803.324.368	520.385.494	21.375.663	3.416.804	-
2015	147.699.055	135.331.677	102.927.676	2.986.579	17.839.142	424.049.610	990.882.932	675.135.327	1.134.801.060	32.106.722
	39.590.734	61.145	44.343.131	4.900.480.049	162.296	684.619.429	397.379.007	26.630.563	2.987.870	-
2016	126.511.212	153.649.395	120.377.654	3.168.194	21.821.130	455.368.695	1.087.690.506	779.778.686	911.189.370	1.306.620.676
	38.189.034	2.304	43.378.273	3.570.473.848	204.904	553.706.318	473.197.832	18.734.398	1.889.782	-
Toplam	1.770.504.941	1.238.081.119	1.104.639.949	514.103.144	237.867.596	4.551.706.641	13.189.066.708	8.230.988.700	4.735.903.974	9.667.754.632
	284.007.751	509.600	835.243.200	90.142.450.510	747.466	5.319.098.965	4.790.287.694	312.803.194	50.720.683	60.960

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı- Soyadı: Meryem DOĞRUYOL

Uyruğu: T.C.

e- posta: meryem.dyol@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İktisat A.B.D	2018
Ön Lisans	Bozok Üniversitesi/Adalet MYO/Adalet Bölümü	2015
Lisans	Gazi Üniversitesi/İ.İ.B.F/İktisat Bölümü	2012

İŞ/STAJ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2017-2018	Swe Danışmanlık Araştırma Eğitim ve Tasarım Ltd. Şti.	Proje Geliştirme Uzmanı
2016-2017	Vasteras Danışmanlık Eğitim Turizm Yay. San. Ve Tic. Ltd. Şti.	Proje Geliştirme Stajyeri
2013-2015	Bozok Üniversitesi/Yerköy Adalet MYO	Yazı işleri Yardımcı Elemanı ve Kütüphane Sorumlusu
2014-2015	Yerköy Adliyesi	Stajyer